LAIŠKAS REDAKTORIUI

Jonas Juškaitis

Metai be Jono Pauliaus II, ar – visada su Jonu Pauliumi II? Jeigu pasaulyje gyva krikščionybės dvasia. Tegu pasaulis pagal ją negyvena, bet gyvas esu joje.

Paklaustas, ar save laikau lietuviu, ar europiečiu, atsakau: motina lietuvė iš tėvo lietuvio pagimdė mane lietuviu Europoje, kurioje buvo nepriklausoma valstybė Lietuvos Respublika, o aš toks buvau, esu ir būsiu. Mano kartos rašytojai, paskambinę pasveikinti su Vasario 16-ąją, visose atkurtos nepriklausomybės konjunktūrose pasidžiaugia, kad mūsų atmintyje kaip nepajudinama atrama amžinai gyva viena tikrai šventa tautinė šventė – Vasario 16-oji. Pirmoji po Dievo, atsakau. Pirmoji po Dievo ir man – Vasario 16-oji. O po jos visa kita pasaulyje, kurio demokratinės valstybės tarptautinės politikos užkulisiuose dar prieš 1939 m. Berlyno ir Maskvos susitarimą žinojo, kas bus su mumis, o kai Antrajame pasauliniame kare, Amerikos nenorėtame greit užbaigti, o Stalino su Hitleriu nesusitartame užbaigti greičiau, per Teheraną, Jaltą, Potsdamą, Niurnbergą, Helsinkį iš Europos mus išspjovė į Sovietų Sąjungą, o ši XX šimtmečiui baigiantis su kraujais išvėmė į Europos Sąjungą per Maskvą, Berlyną, Paryžių, Briuselį, Vašingtoną, tai aš tebesu, koks esu, ir esu, kas esu. Tačiau dabar esą nemandagu tai priminti, pasaulis pasikeitė. O jeigu pasikeitusiame, bet nė kiek nemandagesniame pasaulyje aš, neturėdamas kitokių atsiminimų, esu priverstas pasauliui mandagiai tai priminti?

Eidamas į pirmą skyrių, dar 1940 m. turėjau aukų knygelę Prisikėlimo bažnyčios statybai. Už 5 ar už 10 centų, gautų iš tėvų saldainiams, lipdėme į ją nusipirktus ženkliukus. Su tokiu patikliu nuoširdumu aukojome per blokadą. Ponia Prunskienė tada pasiskelbė spaudoje 100 rublių davusi. O mudu su žmona tiek davėme iš drovumo prašydami neminėti pavardžių: autobusiuke prie Seimo sėdėję žmonės į knygą užrašė adresą, nes kitaip nebūtų ėmę. Tokie nuoširdūs buvome, pasiryžę viską atiduoti, kaip ir vaikystės partizanai. Kai kada girdėdamas, kad guldė galvas, o štai kokie dabar atėję atsisėdo, atsakau: o gal norėtumėte, kad ir anie tada būtų taip darę? Kuo būtume visi pavirtę? Nežinau, kieno sumanyta ant buvusio KGB pastato sienos iškalti jame sušaudytųjų vardus ir pavardes su datomis – lyg akmenų ištartus, tačiau man tai vienintelis pasaulyje lygių neturintis paminklas atkūrus nepriklausomybę. Amžinai tikrinsiantis sąžinę kiekvienam praeiviui. Antras toks būtų, jeigu kam blokados auksą pavyktų išlydinti į ilgas, aukštas, šokančias lieknas liepsnas ir tokį paminklą pastatyti prieš tas pavardes – su vienintele data ir vienu žodžiu. Neatsigėrėdavau, degindamas ugnis, liepsnų liepsnynais, lyg skambalais. O toks paminklas būtų nuo visų pažiūrų dorųjų lietuvių, kaip arabai sako, iš bedūmės ugnies.

Jonas Paulius II vienodai pasisakė prieš materializmą – ir vakarietiškąjį kapitalistinį, varomą pasaulyje per demokratiją, ir visą iš rytų, varytą visomis kosmopolitinėmis priemonėmis. Globalizme vieni totalitarizmai keičiami kitais, kaip tų pačių nuodėmių tęsiniai.

Šeimoje tėvų užaugintam kataliku nuo pirmųjų knygučių iš storų Šv. Kazimiero Draugijos išleistų knygų tapo žinomi ir popiežiai Pijus XI bei Pijus XII,

bet vaikui kažkur labai toli, Italijoje. „Georgenburg ist judenfrei“ – užrašė vokiečiai, o rusai – „Jurburg razminirovan“. Išvertus – „Jurbarke žydų nėra“ ir „Jurbarke minų nėra“. 1944 m. pusę metų gyvenome be jokio laikraščio, grėsmėse vienintelė gelbėtoja atrodė bukais bokštais Jurbarko apdegusi bažnyčia. Rugpjūčio gale iš už miesto pakilo didelis lėktuvas ir išmėtė šiemet Londone mirusio rašytojo Kazimiero Barėno tada Tilžėje redaguotą „Ateitį“. Balti popieriai, ir mano gaudomi ką nors sužinoti, danguje užtemdė saulę. Taip 1945 m. žiemą užtemdydavo saulę didžiuliai balti lėktuvai, kaip debesys lėkę į vakarus iš rytų amerikiečių ar britų bombonešiai, vertę bombas į Drezdeną ir kitus Vokietijos miestus, paskui nutūpę pasipildyti kuro Sovietų Sąjungoje. Klišių mokyklon ėjome tanko vėžėmis per balto sniego laukus ir į šonus to tanko suverstus balto sniego kalnus po baltų lėktuvų sparnų pilnu dangumi. Kelių mėnesių Karaliaučiaus šturmas ir kitų Mažosios Lietuvos miestų daužymas drebino žemę, naktį iškrisdavome iš lovų, tamsoje toli be perstojo kryžiavosi prožektorių juostos. Iš tokių tolių! 1945 m. numestos atominės bombos. 1948 m. užšalo Baltijos jūra. 1954 m. išgyvenau pirmąjį visišką Saulės užtemimą. Vilniuje šunes kaukė kaip pasiutę. Bendrabutyje iš ketvirto aukšto ant lango sėdėdamas neramiai stebėjau, kaip bėga į vakarus užtemimo tamsa, keldama vėją. Tamsūs vėjai siautėjo planetos danguje, ilgai siautėjo. Kol viršum žemės nepasirodė Jono Pauliaus II baltas drabužis.

Vatikanas iki tol buvo labai toli. Vienintelis nuosekliai nepripažįstantis Lietuvos okupacijos mažutėlis Vatikanas. Kai net Amerika žaidė dvigubą žaidimą: slaptai, jiems, – smaukite, kiek galite, viešai, jums, – laikykitės, kiek pajėgiate. „O kiek Romos popiežius turi divizijų?“ Stalino tokie žodžiai kartais pašiurpindavo. Ne tiktai. Vatikano II rodė, kad ir užverbuotų kunigų sąžinės sudrebėdavo, kai dabar vieno kitam laiškuose tenka perskaityti, esą ir Bažnyčios griovėjai galį pasinaudoti pertvarkymo proga. O Jono XXIII ir Pauliaus VI laikais Lietuva beveik išnyko iš paminėjimų. Kaip kokių apeigų kas vakarą Maskvos laiku 21 valandą eidavau klausytis Vatikano radijo. Kiek tiktai gyvenau kaime, klausiausi monsinjoro Vytauto Kazlausko balso. Neapolyje, Turine, Milane, Genujoje, La Specoje, Alassio gyvenusi teta į laiškus dėdavo religinių, teologinių ir bažnytinių aktualijų. Nejauku buvo pasigirdus, kad norima panaikinti vienintelę Lietuvos ambasadą, o Vokietijoje – Vasario 16-osios gimnaziją. Pavyko išgelbėti Amerikos lietuvių protestais. Sovietų Sąjunga grimzdo krizėn, o tarptautinis komunizmas pasaulyje kėlė kaip kėlęs anarchiją, palankią keisti vieną totalitarizmą kitu, savo išmėgintais ir į visus kontinentus išplatintais būdais, kadangi nežaboto kapitalistinio pelno nasrai buvo tam tinkamiausi.

Jonas Paulius II ir jo ilgas pontifikatas yra kaip didžiausia Dievo dovana žmonijai. O man didžiausia Dievo dovana, kad 26 sąmoningiausius savo gyvenimo metus išgyvenau su Jonu Pauliumi II. Ne tą patį laiką, o tokį patį gyvenimą tame pačiame laike. Kai su kiekvienu žmogumi elgiesi krikščioniškai bet kokiose aplinkybėse visa tai tiek įsisąmoninęs, jog kairė nežino, ką daro dešinė, turbūt gerų geriausias atminimas. Jautėme nuo pat pradžios, kad tai mūsų popiežius. Lietuvai tokio kito nebuvo ir nebus. Nuolatiniu dėmesiu mums išliekant ir prisikeliant iš tamsos. Aš tikiu ir nematęs, žinodamas, kad religija ir tikėjimas yra laisvas pasirinkimas, o pasirinkus – įsipareigojimas gyvenimu.

Pirmas kunigas iš Lietuvos pas Joną Paulių II buvo marijonas Pranas Račiūnas. Jis mudviem su žmona Danute tiesiai iš Šventojo Tėvo rankų parvežė rožinius dar pontifikato pradžioje – jai baltą, man juodą. Man labai įdomu, kad 1993 m., kai Jonas Paulius II lankėsi rudenį Lietuvoje, mano gimimo diena, gegužės 30-a, sutapo su Sekminėmis, Šventosios Dvasios atsiuntimo diena. Ką aš galėjau pasakyti Šventajam Tėvui, kai rugsėjo 3 d. Vilniuje šventų Jonų bažnyčioje per susitikimą su inteligentija, kaip visiems, praeidamas paėmė už rankos ir šypsodamasis tarė: „Na?“ Pasilenkęs tyliai priglaudžiau vieną skruostą po kito prie jo rankos. Matyt, nuolatinį popiežiaus fotografą Arturo Mari iš „L'Osservatore Romano“ tuo ir sudominau. Nebūtinas man galimas popiežiaus kilmės lietuviškumas, geras suvaidinimas kine. Užtenka raštų, mokymo, darbų ir dokumentikos. Kai buvo pasikėsinta į Šventąjį Tėvą, neabejojau, kieno. Meldėmės sunerimę, bet ištvermingai ir su viltimi. Jeigu kaip, sakydavau, šito lenko verkčiau kaip savo tikro tėvo. Ilgas pontifikatas buvo pilnas įtampos ir įvykių. O kaip įaudrintas ir koks įtarus tebeliko pasaulis, net šiemet per Velykas viešai pasigirdo naujojo popiežiaus Benedikto XVI *Urbi et Orbi* komentarų metu, kad visi buvo suklusę – velykiniame pasigesta lietuviško pasveikinimo. Jeigu pasaulyje nesumažėjo ko tikėjomės sumažėsiant šimtmečiams keičiantis, gal dėl to ir nereikėtų stebėtis.

Bernardas Brazdžionis 1993 m. laukdamas Jono Pauliaus II atvykimo man rašė: „Turės labai paveikti žmones, pagyvinti tikinčiuosius, daugelį suartinti, viltingai nuteikti, atsinaujinti dvasia, paliesti visą tautą... Manau, kad ta aukščiausio Bažnyčios hierarcho misija turės prisidėti ir prie tolesnės Lietuvos gyvenimo lemties.

Ne tik manau, bet ir tikiu“ (iš laiško balandžio 19 d.). Ką pasakyti apie Brazdžionio pranašavimus, besigrumiančius su astrologių pranašavimais? Lengviau išpranašauti „žus visam pasaulyje komuna“ ir – „neišbėgt iš komunizmo niekur man“ arba „užges elektra Liverpulyje“ ar dar kur nors... Tokio tąsymosi su savo pačių išrinktais dar neturėjome. Ir tokio savo pačių išrinktųjų imitavimo, kad ką nors daro, o iš tikrųjų – prisidirbę laukia simuliuodami 36 milijardų eurų užvertimo ant Lietuvos. O tie 36 milijardai – pasiruošti tinkamą dizainą ir servisą paskui juos ateisiantiems. Kaip kadaise į Mažąją Lietuvą. Didžiojoje Lietuvoje, sovietmečiu pavadintoje Tarybų Lietuva, prie krikščionybės ne vienas šliejosi visai netikėdamas Dievo, o tik todėl, kad palaikytų protestuojančius, nes pats protestavo, o laisvėje susirado tai, ko jam anoji priespauda neleido, nesidomėdamas, kokių didelių ir gilių galimybių krikščionybė atveria žmogui.

Šv. Jonų bažnyčioje. 1993 09 03. Arturo Mari nuotrauka

Visi žinojome, kad Jonas Paulius II mirs. Aš nenorėjau. Neišmoko gyvenimas mirti, mirtis gyventi išmoko – parašiau 1965 m. ir dabar neturiu ko pridurti. Nežinau, kaip mirsiu, ir nė vieno negaliu pamokyti. Visai nesiskubinu į aną pasaulį, o rūpinuosi, kaip gyventi šiame iki paskutinio atodūsio. Mirtis sudrebina žmones. Kas ji – mirtis ar susitikimas su Dievu? Tiek tikinčiam, tiek netikinčiam – ir viena, ir kita yra gyvenime rimčiausia. Stebino, kad sveiki vyrai ir sveikos moterys tomis bažnytinio gedulo dienomis skaitė paskaitas, kaip mirti. O Šventasis Tėvas net mirdamas stengėsi kalbėti apie gyvenimą, visus 26 metus tegirdėjau jį kalbant tiktai apie gyvenimą. Jono Pauliaus II mirtis praėjo per pasaulį kaip cunamis. Tie 4 milijonai laidotuvėse, pasiekę Romą, vadinami jaunimu. O iš tikrųjų jaunimas tik prasiveržė, nes jam užteko jėgų. Kiti nepajėgė. Bet milijonai žmonių iš visų žemynų parodė, kokioje dvasinėje nelaisvėje atsidūrusi žmonija ir kaip nori iš jos išeities. Šiuolaikinis žmogus nuo viso, ką pats pasiūlė, išrado, sužinojo ir daro, atsidūrė tokioje padėtyje, jog pačiam pasidarė baisu gyventi ir baisu numirti. Prieš susodintus pasaulio valstybių vadovus vėjas ant kedro medžio su Jono Pauliaus II kūnu pasklaidė Evangelijos lapus ir – užvertė. O šie išsiskirstė kaip ir tas vėjas. Tik dvasia dvelkia kur nori.

Pasaulis šaukia apie bažnyčios krizę. Bažnyčios krizė nėra didesnė negu pasaulio krizė. Skirtumas toks, kad Bažnyčios dvasia nesuteršiama. Teršiantieji automatiškai išeina iš Bažnyčios dvasios. Per paskutinįjį, 2005 metų Velykų, silpstančio Jono Pauliaus II *Urbi et Orbi* netikėtai parodyta didžiulė Lietuvos vėliava, bene tris kartus, ko niekados neteko tarp vėliavų matyti. O naujasis Šventasis Tėvas ir Europos Sąjungai, ir Europos Sąjungos Konstitucijai priminė krikščionybės paveldą ir Vatikano tvirtą nusistatymą tais klausimais, dėl kurių triukšmauja norintieji atimti gyvybę iš Dievo rankų. Koks tik pasaulis per tiek metų prabėgo man prieš akis, koks tik prabėga ir prabėgs, o seni Bernardo Brazdžionio žodžiai tebeaidi: „mano šventa, mano skaisti religija“.

Jonas Mikaitis

Vilnius,
2006 m. balandis

DIENORAŠTIS

Arūnas Pranciškus Peškaitis OFM

Kovo 20 d. Šv. Juozapas švenčiamas šiandien. Perkeltas iš Gavėnios sekmadienio. Seminarijoje paskaitų nėra, šventė. Prapuola dvi akademinės valandos su antrakursiais, bet viską atperka šventė. Seminaristai parodijuoja savo vadovybę. Duok jiems gerą vadybininką – išplauktų į plačius vandenis. Vadovybė laiminga, parodijuojama talentingai ir taikliai.
Į Bernardinus vos spėju grįžti 17 valandai. Tada prasideda konsultacijos tiems, kurie patyrė problemų naujojo religingumo kontekste. Šiandien durys neužsiveria – žmonės eina vienas po kito, kai kurie ašaroja, aš klausausi ir ką nors pasakau. Kiekvienam.

Kovo 21 d. Iš ryto – šv. Mišios. Prie altoriaus šiandien vienas – broliukai išsibarstę įvairiuose darbuose kas kur. Toks keistai „nuogas“, „nedengiamas“. Kažkas sakė: sakramentai – mūsų skydas, gelbėjimosi ratas, kai nieko daugiau negali. Vis tiek pamokslą pasakau. Esu mat pranciškonas.
Iš karto po šv. Mišių važiuoju į Sedą, po to į Mažeikius. Susitikti su *Civitas* klubais pagal *Pilietinės visuomenės instituto* projektą. Kalbu savo nuolatine tema – pasakoju apie krikščionišką meilę politikoje. Apie pirmosios krikščionių bendruomenės struktūrą ir patirtis, nuspėjamas pagal apaštalų laiškus ir aprašytas Apaštalų darbų knygoje. Bendruomenių gyvenimas ir kūrimasis – pati tikroji politika, naujų visuomenių modelis. Žmonės suklusę, tiesą sakant, mažai jie pažįsta ir Bibliją, ir krikščionybę – mažai klausia, daugiau klausosi, klausinėju aš. Mažeikiuose, prie įėjimo į renginio vietą, – prezidento Rolando Pakso portretas ir skelbimas apie vakarykštes jo „gastroles“ (buvo demonstruojamas ir filmas – vadinasi, atrodo, „Vienas prieš visus“ ar kaip ten). Grįžtu visai nusikalęs – malda, prausykla, lova.

Kovo 22 d. Iš ryto susitinku su V. G. – rudenį organizuojame religinės ir sakralinės muzikos festivalį „Pax et bonum“, registruojame tokio pat pavadinimo viešąją įstaigą, ieškome rėmėjų, sukame galvas dėl visokių smulkmenų, gyvenam rudeniu, o pavasaris vis šviesėja, ir vėl negyveni šia diena, na, sustok, bet kurgi tu sustosi, paskui niekur nespėsi, nesapnuok, planuok, lėk, griūk, festivalis „Pax et bonum“ su didele labdaros programa – padėsi žmonėms, gal kažkur kažkam bus geriau. Ačiū Dievui už V. G. – čia jos idėja, ir ji taip nuosekliai ieško jos realizavimo, dirba, nieko nepamiršta. Pavydėtinas kruopštumas ir atsakingumas.
Vakare – koncertas. Kongresų rūmuose Aleksandras Rozenbaumas. Gyvoji rusų populiariosios muzikos enciklopedija. Legendinis bardas ir jo grupė – senųjų rusų roko ir estrados grupių veteranai. Visi scenoje jau trisdešimt keturiasdešimt metų. Aleksandras juokauja – „mūsų grupės amžiaus vidurkis 56,5 metų“; „o, štai šis kolega daugiau kaip prieš 40 metų grojo Peterburgo roko grupėje „Miško broliai“ – jums turėtų patikti“. Dainas dainuoja visa salė. Dainuoju ir aš. Rozenbaumas – nuotaikų meistras, niuanso poetas, muzikos chuliganas ir lyrikas. Buvau ir lieku rusofilas. Nesvarbu, ką berašytų *NŽ-A*. Gal, teisingiau, po tokių straipsnių – dar labiau. Visada.

Kovo 23 d. Šv. Mišios rytą, po to – paskaitos Šv. Juozapo kunigų seminarijoje. Ketvirtam kursui, pastoracinė psichologija. Vis geriau man su jais, tiesiog įsimylėjau tą kursą. Jie patys nori vis daugiau. Retas noras. Teisingas. Šaunuoliai vyrukai.
Po to – Biblijos skaitymas parapijoje. Žmonės tyli kiek per daug, kiek per daug kalbu aš. Gal todėl jie ir tyli? Mano nesugebėjimas pasitraukti į šoną mane vargina. Taip noriu, kad jie išmoktų skaityti Šventąjį Raštą ir be manęs. Bet esu prastas mokytojas, prastas. Todėl kalbu.

Kovo 25 d. Būtų beveik poilsio diena, tik rytą šv. Mišios Visų Šventųjų bažnyčioje ir paskaita jų parapijiečiams apie NRJ (dar viena amžina mano tema). Skaitau parapijos salėje, kur anksčiau buvo „Aušros“ kino teatras. Išlikęs senas fortepijonas. Prieš pradėdamas, paliečiu klavišus, dvi natos, akordai praeičiai. Senos salės nostalgija. Atrodo, kalbu nutrintus kaip pagyvenusi vinilo plokštelė dalykus. O jiems – nauja, išgirsta net „provokacijų“.
Vakare – opera „Madam Butterfly“. Jau prisiklausiau tiek daug apie šį pastatymą. Ir iš tikrųjų – pritrenkiančiai kinematografiška viskas. Spalvų estetika nelygstama. Vat, dainuoja tai šiaip sau... Vienintelis Vytautas

Juozapaitis „veža“... Tiesa, jau seniai mačiau tiek stovinčių žmonių. Operos teatre, operos spektaklyje.

Kovo 26 d. Aukoju šv. Mišias, Gavėnios sekmadienis, o šlovintojų nėra – jaunimėlis išvažiavęs rekolekcijoms. Tyliosios, ramiosios rytinės Bernardinų Mišios. Taip nebūna, bet šiandien yra būtent taip. Po to susitikimas su tais, kurie rengiasi iniciacijos sakramentams. Kiekvienais metais nepaliauju stebėtis, iš kur jų imasi. Suaugusių. Šiemet – net 75. Ačiū Dievui už kiekvieną iš jų. Rengiamės pirmai išpažinčiai.
Pietums einu pas seną draugelį. Švenčia gimtadienį, dirba struktūrose, kur sužinoma vis kas nors nauja. Mums abiems būna įdomu. Šį kartą iš jo sužinau, jog euras Lietuvoje įvestas nebus artimiausiu laiku. Atrodo, tai atidedama ilgam. Ar čia gera žinia?

Kovo 27 d. Rytas – kaip visada pirmadieniais, paskaitos antrakursiams, vėliau susitinku su „Žaros“ leidyklos vadove, aptarinėjame atidėtą projektą. Atrodo, viską sutariame. Vėl „Pax et bonum“ problemos, paskui – konsultacijos. Žmonės vėl eina, bet šiandien budžiu trumpiau, nes vakare pradedu vesti Gavėnios rekolekcijas parapijiečiams. Kalbu apie tikėjimo darbus, mirties darbus, Prisikėlimo darbus. Tema įdomi man pačiam. Ar pasakiau ką nors, kas svarbu besiklausantiems? Nežinau. Negali tuo būti tikras, niekada. Ir nereikia būti tikram. Jei klausosi, dažnai išgirsta daugiau, nei tu sakei.

Kovo 28 d. Su V. G. keliaujame pas LRT generalinį direktorių, siūlome projektus, tarp jų – „Pax et bonum“. Viskas priimama gan lengvai. Atrodo, generalinis pavargęs nuo nesibaigiančių patikrų. Kartais norisi guosti visus pavargusius. Važiuoju troleibusu ir įsižiūriu pro langą. Matau tuštumas ir praeinamybes. Šiandien kalbuosi su savo dvasios vadovu, jėzuitu. Sakau, kad matau daug tuštumos. Kad pavargau. Kad gyvenimas žmogui kartais atrodo per sunkus. Kad man jis ir atrodo per sunkus. Tėvas jėzuitas kalba man. Pasigaunu jo žodžius, kad reikia eiti toliau. Važiuoti troleibusais, žiūrėti į akis ir nematyti tuštumų. Melsti. Viltis. Tikėti.

Kovo 29 d. Iš ryto susitinku su Bernardinų choro vadove, kalbamės apie patalpas. Nėra patalpų, tiek chorų pas mus, o patalpų nėra. Pasikalbam, nurimstam, ieškom išeities. Kur padėti mūsų vargus ir pastangas? Į kokias lentynas sudėlioti, kokiose vitrinose iškabinti?
Po pietų ateina A. M. Kompozitorius, ištikimas Bernardinų bičiulis. Galvojame apie oratoriją „Pranciškaus Kalėdos“. Provincijolas drąsina mūsų bičiulį, A. M. dirba, daug jau parašęs. Sunkiausia aprašyti, ką darai. Sunkiausia pateikti sąmatą. Kaip kūryboje, taip ir gyvenime.
Vakare toliau vedu rekolekcijas. Šiandien apie Prisikėlimo darbus.

Kovo 30 d. Baigėsi nuolat vartojami vaistai nuo hipertenzijos. Einu į polikliniką, vėliau važiuoju seminarijon, paskaitoms. Vakare mūsų bažnyčioje vedu Susitaikymo pamaldas. Mes, trys kunigai, išpažinčių klausomės beveik iki devynių.

Kovo 31 d. Nuo pat ryto gan stiprūs skausmai širdies plote. Trys valandos paskaitų seminarijoje. Vos ištveriu, važiuoju pas gydytoją, paskiria vaistų. Turiu atsigulti, bet tenka vykti į TV, tartis dėl Bernardinų Velykų koncerto transliacijos. Atrodo, viską sutariame. Tinklapiui *www.religija.lt* naujienų taip ir neparašiau, skola auga. Bet einu gulti. Širdies plote tebeskauda. Vakare turiu vykti į Lazdynų parapiją, pradėti gavėnios rekolekcijas ten. Neturiu jėgų, vietoje manęs pirmąją konferenciją veda brolis Algis. Ačiū jam. Gerai yra bendruomenė ir negera būti žmogui vienam. O štai skausmu nepasidalysi. Vakare maldoje tariu Viešpaties žodžius, Jo tartus ant Kryžiaus. Skausmas dingsta. Per akimirką. Lyg ranka kas nuima.

Balandžio 4 d. Iš karto po šv. Mišių skubu į konferenciją Seime – „Tautų santykiai: nuo tolerancijos link aktyvios pagarbos – tęsiant ESBO konferencijų dvasią“. Turiu ten eiti, prisižadėjau jau prieš mėnesį kaip 2005 m. Tolerancijos žmogaus titulo laimėtojas. Beeinant link Seimo užklumpa A. N. – *bernardinai.lt* redaktoriaus – skambutis. Komentuoju Juodkrantės skandalą. Sakau, jog didžiausia netolerancija žmogui gimsta tada, kai valstybė pradeda reikalauti iš jo nuostatų, prieštaraujančių prigimtinei teisei ginti tradicines šeimos vertybes.
Vakare – pirmoji Velykų koncerto repeticija. Groja orkestras, savo dainą niūniuoja Angelė Joknytė. Apie Viešpaties malonės lietų. Ir lietus nuplauna visus pėdsakus.

Balandžio 5 d. Rytą susitinku su Izraelio ambasadoriumi Baltijos šalims. Jis kalba man apie galimybę apsilankyti Izraelyje. Gyvensiu pas Jeruzalės pranciškonus. Klausausi jo ir stebiuosi, jog svajonės vis dėlto pildosi. Kalbamės lyg seni geri pažįstami. Apie Lietuvą ir Izraelį, apie mylėjimą ir neapkentimą, apie būdą kalbėtis ir galimybę išgirsti. Kunigo dalia tikrai yra bendražmogiška. Tai – pasaulio dalia, bendrystė, susikalbėjimas. Tebemanau, jog Dievas taip apsireiškia. Pati tikroji Epifanija yra nuolankus prisilietimas prie kitokio. Kad atrastum ir pamiltum.

MARCELIJUS MARTINAITIS – TIESIOG MARCELIJUS MARTINAITIS

Viktorija Daujotytė

Neprilipo joks epitetas ar metafora. Lyg ir savaime aišku. Tik atkakliai siūlėsi būti paskelbti keli pasakojimai, artėjantys į mitus. Iš tolimos praeities, kaip ir dera mitams, mitams, kurių herojus yra Marcelijus Martinaitis, artimesniems tiesiog Marčius. Pirmasis pasakojimas apie ypatingą mitinio herojaus kilmę ar bent pradžią. Šis pasakojimas, kiek pavyko atsekti mitologams, yra prasidėjęs kaip Algimanto Baltakio versija, bet nutolęs, perkurtas. Laikas – netrukus po Stalino mirties, maždaug apie 1957-uosius. Jau paskelbti pirmieji Marcelijaus eilėraščiai, bet jis pats nematytas, nežinomas. Baltakis, jau garsus poetas, „Velnio tilto“ autorius, lankosi Raseiniuose, susitinka su liaudimi, po to prašo kokio trečio ar ketvirto pagal rangą kompartijos sekretoriaus – surask Martinaitį, jis kažkur iš čia, gerai rašo. Važiuoja žaliu viliuku duobėtais žemaičių keliukais, pavasario, bet veikiau jau rudenio pabjurusiais laukais. Privažiuoja telefono stulpą. Žmogiukas aukštai, viršuj prisikabinęs knebinėja. „Ei, Martinaiti, lipk žemėn, – šaukia sekretorius, – poetas tavęs ieško.“ Nulipo. Paišinas. Apsmukęs. Gal net išgėręs. „Negi tu moki skaityti?“ – nustebęs Baltakis. „Ir rašyti moku“, – atsakęs iš stulpo iškeltas žmogiukas, ilgas ir plonas.

Marcelijus Martinaitis Grąžtų gamykloje. Apie 1976. Algimanto Žižiūno nuotrauka

Antrasis: laikas po antro eilėraščių rinkinio – jau po *lieptų,* gal ir po *grąžos.* Laikas, kai Gražina Martinaitienė, sakraliojo meno, liaudies ir profesionalaus, tyrinėtoja, poeto gyvenime vaidino itin svarbų, kartais ir *galios* vaidmenį. Laikas, kai *bohema* buvo; kartais – ir pati poezija. Vėlokai namo grįžtantį Martinaitį Gražina atpažindavusi iš gaidžio giedojimo arba iš šuns lojimo, kuriame būdavę itin sudėtingų intonacinių ir melodinių *vibrato.* Kaip suprantame, šiuo mitu patvirtinami ypatingi mitinio herojaus sugebėjimai ir susidūrimai su sunkumais.

Trečias – laikas prieš pat Atgimimą. Yra žmonių, kurie dievagojasi tikrai matę, kaip nuo Kalnujų per Vilnių, per Panerius važiavo sunkvežimis nuleistais bortais, su beržiukais iš šonų, prikrautas išardytos senos trobos sienojų, durų, langų. Martinaitis sėdėjęs ant viršaus su nudryžusia skranda, burnosu, gal net su senu kareiviško šinielium, bet su balta kepure, ir dainavęs: „Gimtieji namai, važiuosim į Vilnių...“; „Gimtieji namai, mes važiuosim per Lietuvą, / Gedimino keliu pasuksim pro Katedrą, / per išlenktą tiltą – per Nerį, kur daužė patrankos laukus...“ Šiais ar panašiais veiksmais įtvirtinamas mitinio herojaus sugebėjimas atkurti pasaulį, atstatyti pažeistą tvarką.

Ir iš čia – iš to gal ir nerimto (bet kas galėtų atskirti, kas Martinaičio poezijoje rimta ir kas nerimta) mitinio diskurso vėl grįžtu į mintį, kuria pradėjau:

tiesiog *Marcelijus Martinaitis*. Ar *toks* yra? Ar yra *kas nors,* kas išreikštų visą Martinaitį, atvertų jo tapatybę? Tokią ypatingą, kad eilėraščių rinktinė, Alicijos Rybalko išversta į lenkų kalbą, taip ir vadinasi: „Eilėraščiai, panašūs į Lietuvą“ (1995). Ar ta tapatybė pastovi, ar ji nesimaino mūsų akyse? Esame perspėti „Eksperimento“: „ko jis nedarė su savimi / kad būtų toks / koks savaime yra / nesistengdamas būti toks / koks savaime yra“.

Yra daug Martinaičių, daugiau nei jo sukurtų Kukučių, nes be Kukučių yra ir kitų poetinių žmogučių. O be žmogučių yra dar eilučių, apie kurias reiktų kalbėti filosofijos kalba, gal net formuluoti tezę apie lietuviškąjį (o iš tiesų ir baltiškąjį, ir tai minčiai pritartų ir latvių akademikė Janina Kursītė) valstietiškąjį, žemdirbiškąjį egzistencializmą, kurio centrą sudarytų lietuvių ir latvių kūrėjai, gimę maždaug tarp 1935–1945-ųjų.

Palanki apibendrinimams figūra – *aktyvistas* (Atgimimo, Sąjūdžio laikų viešasis veikėjas, deputatas) ir kartu *atsiskyrėlis* (prisiminkime, kur jį esame matę kad ir šiais jubiliejiniais metais), *kalbantysis* (dirbdamas Vilniaus universitete turėjo perskaityti bent kelis šimtus paskaitų) ir kartu *tylintysis*, daugiau kaip prieš trisdešimt metų mįslingai ir neatšaukiamai ištaręs: „O toj tyloj ir man yra kažkas, / kažkas iš to, ką žemėn kas“. *Archajinis* žmogus, žemdirbys, augintojas, augalų ir gyvūnų (bent jau zylių ir katinų) ištikimas globėjas ir bičiulis. O kartu lietuvių poezijos *modernistas, modernizatorius* – ypač sunkiuoju laiku tarp septinto ir devinto dešimtmečio. Vienas iš atkakliųjų, konspiratorių, nepagaunamųjų, prasprūdusių pro *glavlito* tinklus. Pagal Albino Bernoto eilutę iš „Duonos taku“: „O menka žolelė juokias cypdama iš dalgio / Ir minkštai pro ašmenis praslysta“ (1978). Taip tebesijuokia Kukutis – dar ir šiandien, nors viešai ir nebepasirodydamas.

Žemaitis nuo Dubysos, nuo jos *atkrančių* žalių, Maironio ainis, lietuvis pagal visus mus jungiantį, vienijantį Maironio kodą. Beveik suvalkietis, parašęs suvalkiečiams Kernagio įtvirtintą marseljietę „Kai sirpsta vyšnios Suvalkijoj...“ Sužaidęs tobulą sūduvių balsyną, salomėjišką, tik eilėraštyje ir teprieinamą žemaičiams. Vienintelė priežastis, dėl kurios suvalkiečiams neapsimokėtų vadintis sūduviais... Atitikimai, *homologija:* tarp balsių pilno apvalumo ir vyšnių, tarp garsinio kalbos prasitęsimo, dainavimo – mirimo, šiltų vieškelių dulkių, tarsi sodybos pelenų...

Vis labiau panašus į žemaičių šventąjį iš medinių skulptūrų, iš tautodailės, jo paties išmintingai ir aptartos, išanalizuotos. Juozas Aputis jau kadai buvo tai pastebėjęs apsakyme „Tylėdami važiavo greitai“, kuris ir dedikuotas draugams: „Trečiasis, ilgas, išdžiūvęs, žemaičių dievuko veidu, sunkiai užsidegė cigaretę – pro langelį įsiveržęs vėjas užgesindavo degtukus. Jis matė, kaip laukuose paskui plūgus kiūtino žmonės, išversdami surūdijusius kardus ir durklus; raudojo kvailutė Onulė; vienišas žmogus, pamėginęs atsiskirti nuo pasaulio, gulėjo pievoje; bitės nutūpė jo kaktą.

Marcelijus Martinaitis. 1997. Algimanto Žižiūno nuotrauka

Dievuliau, koksai skaidrus, gryno liūdesio pilnas pasaulis!“

Dabar ir sakyčiau aputiškai: taip, tai jis, tai Marcelijus Martinaitis, tai jo kūryba – skaidrus, gryno liūdesio pilnas pasaulis, ta jo esminė dalis, kuri nėra pavaldi carams nė caraičiams, kunigams nė kunigaikščiams. Gal net laikui, santvarkoms. Dalis, kuria ir per kurią žmogus susitinka su savo paties žmogiškumu, dėl jo kenčia, liūdi, apsisprendžia, kaskart iš naujo nustebdamas: „Dievuliau, koksai skaidrus, gryno liūdesio pilnas pasaulis...“ Ir uždainuoja. Ir dainos neatskiria nuo raudos – kažin ko nežinomo prašydamas: „Padainuok man, / kad vakaras jau nebetoli, / kad laikas su saule namolio“. Ir raudos nuo maldos, kaip visko mačiusį Greimą užbūrusiame eilėraštyje „Ašara, – dar tau anksti...“

Tačiau čia viena pasaulio pusė – kitai (neskaidriai, sumišusiai, deformuotai groteskiškai, absurdiškai ir

įtariai) atstovaus Kukutis ir jo netikras brolis, užsislaptinęs inicialais K. B. „Kukučio baladės“ yra didžiausias intelektualinis nuotykis XX a. antros pusės lietuvių poezijoje. Kukutis jaunesnis už Marcelijų – jam apie keturiasdešimt. Kukutis daug kartų senesnis už mus visus kartu, nežinomo, amžino amžiaus. Nuo *Kukučio vienkojo* („Nakvynė pas žemaitį Kukutį“) iki paskutiniųjų šio vaizdinio reformacijų ir deformacijų rinktinėje „Sugrįžimai“, 1998) praėjo virš dvidešimties metų. Gyvybingasis Kukutis išmokė lyriką Marcelijų Martinaitį epinio meno: baladžių poemos, esė struktūrinimo, savotiškai nesibaigiančio pasaulio kūrimo ir perkūrimo. Bet atsigręžus atgal, o gal ir paėjus į priekį, matyti, kokie gyvybingi, kokie tikri tebėra iš pirminių, jutiminių pagavų atsiradę lyriniai eilėraščiai, beveik formulės („Vakar ir visados“), bet ir gyvos, autentiškos formos („Vaikystė“, „Ant marškinių baltos dienos“, „Nakties motulė“...).

Nieko nėra užbaigto. Kultūra yra ir mąstymas apie kultūrą, kultūros supratimas. „Laiškai Sabos karalienei“ (2002), sutelkę vienin, kas Martinaičio mąstyta apie *medinį lietuvių epą,* apie *tautosaką,* apie Juozą Aputį bei Romualdą Granauską. Pramokęs semiotikos, geras teksto analitikas, pratarmėje Marcelijus Martinaitis formuoja savitą humanitarinę laikyseną: kalbėti apie kultūrą kaip apie gyvenimą, be specialių terminų ir tarptautinių žodžių. Kalbėti žmonėms. Būti ir objektu, ir subjektu, vadinasi, mitiniu būdu išspręsti vieną didžiųjų žmogaus pasaulio dichotomijų.

Didžiosiomis knygomis („Sugrįžimais“ ir „Laiškais Sabos karalienei“) Marcelijus Martinaitis lyg ir užbaigė didelį ratą, bet ir pradėjo naują. Užčiuopė įdomią galimybę būti ir veikėju, ir autoriumi, keistis vietomis ir vaidmenimis. Sukūrė savitą *įtarumo hermeneutiką* (rinkinys „K. B. Įtariamas“), atsivertė slaptąjį *raudonąjį sąsiuvinį* ir dar kartą grįžo prie *užrašų,* kurie jo kūryboje jau yra rodęsi keliais pavidalais.

Sena legenda-mitas apie paukštį kukutį, kuris Sabos karalienei nešdavęs Saliamono laiškus, žinias. Atvira sąmonė pasirengusi susitikti su žinia, kurią kiekvieną akimirką gali gauti – taip pat ir iš Sabos karalienės. Mitas nepaiso sienų, laiko, erdvių. Ir Saliamono kukutis, ir Martinaičio Kukutis yra *pasiuntiniai.* Žinioms perduoti. Mitinė, folklorinė, apskritai kultūrinė tradicija, mūsų supratimu, pasirinko teisingai – daug per Marcelijų Martinaitį perduotų žinių vis dėlto yra suprasta, perimta. Yra dalis, ko dar nesuprantame. Ji būtina, kad poetas išliktų laisvas.

Tikėtina, kad dalies to, kas jam yra perduodama, dar nesupranta ir pats Martinaitis. Kaip jo paties ir pasakyta: „Poetas supranta daugiau nei kiti / arba nesupranta nieko, ką supranta kiekvienas“ („Poetas su juodu nimbu“).

Atrodo, Marcelijui Martinaičiui atseikėta po lygiai – to, kas yra daugiau, ir to, kas yra mažiau.

Po lygiai ir to, kas pasiekiama tik mitų auginiams ir kūrėjams: branginti pastovumą ir trokšti atsinaujinti.

2006 m. kovo 31 d.

GIEDRĖ JANKEVIČIŪTĖ

PASIVAIKŠČIOJIMAI PO
ROMĄ
SU GIOVANNA

Dviejų moterų pokalbis apie miestą, kurį jos pažįsta ir myli, virto knyga. Meno istorikė Giedrė Jankevičiūtė kalbino dailės kūrinių restauratorę Giovanną Lozoraitis, kilusią iš garsios aristokratų giminės Pignateli, ambasadoriaus Kazio Lozoraičio žmoną. Pokalbiai sukosi apie viską – Romos architektūrą ir kiną, madas ir tapybą, žmones ir gatves. Iš knygos puslapių veržiasi gyvenimas Amžinajame Mieste, kur kasdiena neišskiriamai pinasi su istorija, o geras maistas pataiso nuotaiką, gadinamą prastos politikos.

Keli šimtai nuotraukų – archyvinių, menančių *dolce vita* laikus, ir naujų, parodančių Romą tokią, kokia ji yra šiandien,– šią knygą daro ir tikru vadovu keliautojui.

išsamus „Aidų“ leidyklos
katalogas internete : http://www.aidai.lt

Lietuviški patriotizmai

KĘSTUTIS K. GIRNIUS

Lietuva – patriotų šalis. Ne tik šiomis dienomis, bet ir prieš 20–40 metų. Tėvynės meile gyveno ne tik buvę partizanai, bet ir LKP nariai. Jei kas šiuo teiginiu suabejotų, galėtų kreiptis į dabartinį premjerą, pasakiusį, kad 97% kompartijos narių – taigi ir rusų bei lenkų partiečių dauguma – buvo Lietuvos patriotai, ir į kitus buvusius partijos šulus. Mažmožis tai, kad dar neseniai jie giedojo giesmes tautų draugystei, pabrėžė savo solidarumą su socialistinę revoliuciją laimėjusios šalies darbo žmonėmis, pasikliovė nemirtingomis Lenino idėjomis. Mat sielos gelmėse jie galvoję kitaip.

Jei tik buvę komunistai didžiuotųsi savo patriotizmu, galėtume tiesiog gėrėtis minties lankstumu ir pavydėtinu gebėjimu save apgaudinėti. Bet daugelis kitų žmonių, ypač inteligentų, irgi aiškina buvę patriotai, nors sovietiniais metais ir negalėję to viešai rodyti. Ir jų pasisakymus dera priimti skeptiškai. Praėjus dešimčiai metų po karo, Vokietijoje retas asmuo prisipažindavo buvęs įsitikinusiu naciu. Dauguma aiškindavo, kad tapo partijos nariais ir užėmė atsakingus postus dėl to, kad galėtų padėti tautiečiams ir užkirstų kelią užkietėjusiems fanatikams, kurie būtų pridarę tikros žalos. Šie pasiteisinimai nėra traktuojami rimtai. Tuometinės gyventojų apklausos ir kiti duomenys rodo, jog Hitlerio populiarumas 1933–1939 m. augo, vokiečių dauguma tada pritarė jo politikai ir gėrėjosi jo asmenybe. Gyvenimo sąlygos gerėjo, bet didelį vaidmenį ugdant valdžios populiarumą turėjo ir Goebelso propaganda, kuri visiškai užvaldė viešąjį gyvenimą, pajėgė sukurti ir visuomenėje įtvirtinti ideologinius rėmus, kuriuose gyventojai suprato ir vertino pasaulį. Vokiečiai tikėjo ne viskuo, ką naciai skelbė, bet gerokai daugiau negu dori žmonės dabar pripažintų. Ir sąmoningumo lūžis įvyko tik po šešerių karo metų.

Sovietinė propaganda buvo bukesnė. Bet ji buvo tokia pat atkakli, viską aprėpianti ir paaiškinanti, o brukama buvo gerokai ilgiau. Tad jos poveikis nebuvo mažesnis. 1945 m. gimęs lietuvis skaitė tik sovietines knygas ir laikraščius, žiūrėjo tik sovietinius filmus ir televizijos programas, dalyvavo pionierių ir komjaunimo veikloje, dažnai priklausė šeimai, kurioje tėvai norėjo, kad nebūtų jokių „prieštaravimų“ tarp to, ką vaikas girdėjo šeimoje ir už jos ribų. Ir nors daugelis skeptiškai priimdavo šią propagandą, kasdieniame gyvenime dažnai susidurdavo su ją paneigiančiais reiškiniais, sovietinė ideologija padarė savo, daugeliui nustatydama mąstymo matus ir reiškinių vertinimo kriterijus. Ši ideologija nebuvo palanki tautiškumui ar patriotizmui.

Reikia paaiškinti skirtumą tarp to, ką žmonės manosi galvoję, ir to, ką jie iš tikrųjų galvojo. Tai sudėtingas klausimas, todėl čia apsiribosime pastaba apie patriotizmo sąvokos nevienalytiškumą. Galima kalbėti apie tris „patriotizmo“ sąvokos reikšmes: Lietuvos SSR patriotizmą, etninį patriotizmą arba didžiavimąsi savo tauta, jos kultūra, gyvenimo būdu, laimėjimais, ir lietuvišką politinį patriotizmą arba patriotizmą *tout court*, reikalaujantį savos valstybės. Nors šios sampratos yra giminingos, o laikui bėgant jų turinys kinta ir įgauna kitus atspalvius, jų negalima sutapatinti. Žinoma, norint tiksliau apibrėžti šiuos patriotizmo tipus ir paaiškinti, kaip žmonės vieną ar kitą patriotizmą anuomet suprato, reikėtų nuodugnių studijų. Čia pasitenkinsiu impresionistiškai apibūdindamas LSSR ir etninio patriotizmo bruožus.

Lietuvos SSR patriotizmas grindžiamas įsitikinimu, kad Lietuvos likimas sietinas su gerų norų kupina SSRS, kuri yra vienintelė šalis, galinti laiduoti Lietuvos klestėjimą. Lietuva esanti per maža, ūkiškai per silpna ir priklausoma, politiškai pernelyg pažeidžiama, idant viena pajėgtų išlikti. SSRS Lietuvos vienybę bei jos interesus apsaugo SSKP įkūnijamu proletariniu socializmu, kuris esą ugdo tautų lygybę ir draugystę. Bendras ūkis, bendra valstybė, viena ideologija ir viena valdančioji partija – tai kertiniai LSSR patriotizmo akmenys. Gal ir nesąmoningai parafrazuodamas Naująjį Testamentą, I. Vareikis 1924 m. rašė, kad SSRS yra didelis komunalinis butas, o respublikos, autonominės sritys ir regionai – atskiri jo kambariai.

Lietuvos kompartijos vadovai nuo Sniečkaus iki Brazausko tuo neabejojo, nors gal ir ginčijosi, kiek teisių ir laisvių suteikti butų nuomininkams. Verta prisiminti nuoširdų Brazausko rūpestį, išreikštą 1990 m. sausio 24-ą: „Mes viską vertiname tik vienu požiūriu: kad tik lietuviai tarnautų Lietuvoje ir – lauk okupacinę kariuomenę. Atsakykite man į paprastą klausimą – o kas gi gins Lietuvą?..“

Nėra prasmės dar kartą apibūdinti kruviną pokario laikotarpį, stalininį terorą ir entuziastingą Sniečkaus bei

LKP vaidmenį jį įgyvendinant. Savo neseniai išleistuose prisiminimuose Lionginas Šepetys, irgi Lietuvos SSR patriotas, pažymi, kad „Sniečkus fanatiškai tikėjo komunistine idėja, kovojo dėl jos įgyvendinimo […] jis likdavo ištikimas nesikeičiančioms pažiūroms ir pasistengdavo, kad ši ištikimybė būtų visiems, ypač viršuje, žinoma“ (p. 86). Nėra ko atimti ar pridėti. Sniečkus buvo ištikimas idėjoms ir valdžiai, kurioms Lietuvos nepriklausomybė buvo politinė išdavystė ir idėjinė erezija, pati Lietuva – mažas kambarys dideliame bute.

Nepaisant besąlygiškos Sniečkaus ištikimybės Lietuvą okupavusiai šaliai, jo hagiografai ir LKP apologetai tikina, kad įvairiomis progomis ir įvairiais būdais jis puoselėjo Lietuvos savarankiškumą ir gerovę. Nurodomos trys veiklos sritys: 1) rūpinimasis Lietuvos kultūra; 2) priešinimasis Maskvai ir jos kišimuisi į Lietuvos reikalus; 3) Lietuvos žmonių gerovės gynimas. Esą ir po Sniečkaus mirties LKP toliau tuo rūpinusis, elgusis patriotiškai ir gynusi Lietuvos interesus. Taigi įtaigojama, kad LKP praktikuojamas LSSR patriotizmas nedaug kuo skyrėsis nuo lietuviško patriotizmo, kad buvę atkuriami valstybės pamatai, rengiamasi išsikraustyti iš komunalinio buto. Nemanau, kad taip buvo. LSSR patriotizmas nuvertino tautinius ir politinius momentus.

Lietuvos SSR istorija dar neparašyta. Jos rašymas faktiškai nė nepradėtas, nes jaunieji istorikai ne itin domisi šia tema. Sovietiniais metais buvo išleista tūkstančiai knygų ir straipsnių rinkinių, ir nors ten galima rasti įdomios medžiagos, tos knygos beveik neturi vertės. Tad per anksti apibendrinti ir įvertinti partijos vaidmenį, ypač kelių puslapių esė. Bet jau galima svarstyti, kokius klausimus reikėtų kelti, kaip juos formuluoti, kaip apibrėžti diskusiją, kaip vertinti kai kuriuos jau peršamus atsakymus. Tai ir mėginsiu iš dalies daryti.

Neginčytina, kad sovietiniais metais kultūros gyvenimas žengtelėjo priekin, ypač jei pabrėžiami kiekybiniai aspektai – kiek išleista knygų, įsteigta aukštųjų mokyklų, chorų ar etnografinių ansamblių, pastatyta ar restauruota paminklų, kiek kelialapių į Krymą išdalyta rašytojams, menininkams, artistams. Galima skaičiuoti ir kitus, valdžiai mažiau palankius ir kultūros klestėjimui, ko gero, svarbesnius dalykus, pavyzdžiui, kūrybinių idėjų slopinimą, ištisų sričių – filosofijos, sociologijos, net istorijos – įkalinimą ideologiniame narve, kultūrinio gyvenimo iškreipimą ir ideologizavimą, kultūros izoliavimą nuo Vakarų pasaulio. Šie reiškiniai paprastai neminimi, kai vardijami išaugę institutų, mokyklų, mokinių skaičiai.

Būtų galima ilgai ginčytis dėl sovietinės kultūros politikos privalumų ir trūkumų, bet ilgainiui reikia apsvarstyti du klausimus. Pirma, ar Lietuvos SSR kultūros politika buvo unikali, ar ji vienintelė iš sovietinių respublikų skatino vietos kultūros klestėjimą? Trumpai ir drūtai, ar Lietuvos vadovai labiau už kitų respublikų satrapus rūpinosi savo kultūra? Antra, ar partija ir vyriausybė puoselėjo vietos kultūros elementus, kurie netilpo į Lietuvos SSR ideologinius rėmus, kaip jos reagavo, kai buvo peržengiamos Maskvos nustatytos kultūros politikos ribos? Kitaip tariant, ar tautinės kultūros labui buvo stengiamasi praplėsti priimtinos kūrybos lauką? Pirmuoju klausimu klausiama, ar Lietuvos kultūros politika plačiaja prasme buvo tautiškesnė už kitų respublikų, antruoju – ar buvo palaikomos kultūrininkų pastangos išsilaisvinti iš Maskvos nustatyto ideologinio narvo. Pripažinti, kad Lietuvos SSR labiau ugdė lietuvišką kultūrą, būtų galima tik tokiu atveju jei atsakymai į abu klausimus būtų teigiami.

Vyriausybės paprastai nėra abejingos savo šalies kultūrai, mokslui ir švietimui. Būta išimčių – Pol Poto Kampučija, Mao Zedongo Kinija, nacionalsocialistų Vokietija, kai kuriais atžvilgiais ir SSRS paskutiniais Stalino valdžios metais, kai buvo kovojama su „buržuaziniu“ mokslu ir kapitalizmo įtaka. Bet ir visais šiais atvejais tai būdavo trumpalaikis reiškinys. Kultūra yra tokia sudedamoji gyvenimo dalis, kad be jos neįmanoma apsieiti. Tad ir labiausiai ideologizuoti režimai, slopindami kai kuriuos kultūros aspektus, neišvengiamai skatina kitus.

SSRS kultūros politika nebuvo vienalytė, ji keitėsi priklausomai nuo politinės konjunktūros. Bet proletarinė ar socialistinė kultūra visada buvo uoliai skatinama. O pirmaisiais sovietiniais metais valdžia dėl įvairių priežasčių ne mažiau pastangų skyrė nerusiškoms kultūroms ir kalboms puoselėti. Nacionalinių teritorijų, nacionalinių mokyklų ir institutų kūrimas, nacionalinių kadrų, nacionalinės kalbos bei kultūros stiprinimas turėjo padėti ištirpdyti kitų tautų nepasitikėjimą rusais ir rusakalbiais. Be to, Kremliui rūpėjo komunizmo ideologija indoktrinuoti visus imperijos gyventojus, tad savi kadrai buvo verčiami išmokti vietos kalbas ir pažinti papročius, kaip tai kadaise darė krikščionių misionieriai. Antai 1921 m. net 103 partinės organizacijos Rusijoje turėjo savo reikalus tvarkyti estų kalba. Sunku patikėti, bet 1927 m. 90% Baltarusijos pradžios mokyklų mokinių buvo mokomi gudų kalba. Trečio dešimtmečio pabaigoje visos respublikos turėjo savo rašytojų ir dailininkų sąjungas, operas ir teatrus, kalbos, literatūros ir istorijos institutus. Šis aukso amžius baigėsi dar prieš karo pradžią. Valdžia pradėjo pabrėžti „didžiosios“ rusų tautos išskirtinumą, organizavo rusinimo kampanijas, kovojo su tariamo buržuazinio nacionalizmo apraiškomis. Bet vietinių kultūrų puoselėjimo tradicijos ir praktika neišnyko.

Tik kruopšti lyginamoji studija nustatytų, ar Lietuvos SSR labiau rūpinosi savo nacionaline kultūra negu kitos respublikos. Tokios studijos kol kas nėra. Bet nėra nei pagrindo, nei aiškių įrodymų, leidžiančių manyti, kad LSSR kultūros politika buvo išskirtinė. Kultūros ministerija ir LKP ideologiniai skyriai savo veiklą organizavo pagal sąjungines direktyvas, kaip tai darė, pavyzdžiui, Uzbekijos

ar Tadžikijos kultūros sergėtojai. Didžiuojamasi liaudies menu, Dainų šventėmis, „Lietuvos“ ansamblio bei kitų etnografinių kolektyvų pasiekimais, bet Dainų šventės, etnografiniai ansambliai, liaudies menai taip pat klestėjo ir Latvijoje, kurios kompartija laikoma buvusi tautiškai abejinga Maskvos tarnaite. Vykdydama kultūros politiką, LSSR buvo ne balta varna, bet solidi kitų sovietinių respublikų partnerė.

Keliais sakiniais negalima atsakyti ir į antrą klausimą, – kiek buvo stengiamasi praplėsti priimtinos kultūros lauką ir priešintis Maskvos pastangoms uždėti ideologinį apynasrį? Neabejotina, kad kai kuriose srityse, antai, tapyboje ir skulptūroje, naujovių ir įdomesnių bandymų turbūt būta daugiau negu kitose respublikose. Nemažai dėmesio skirta paminklosaugai. Savo prisiminimuose Šepetys rašo, kaip neplaniniu būdu buvo pastatytas sutaną dėvinčio Maironio paminklas (p. 184–185), kaip tapytojas Viktoras Vizgirda buvo pakviestas parengti savo darbų parodą Lietuvoje (p. 104–107). Vėliau tokie pasiūlymai pateikti ir kitiems išeivijos tapytojams. Šitokius smulkius žingsnius sudėjus vieną prie kito, išeitų platesnis kultūros barų vaizdas. Tačiau kadangi Šepetys ir kiti buvę pareigūnai prisimena tiek mažai tokių atvejų, tai peršasi išvada, kad jų labai mažai ir būta, nelabai stengtasi daryti ką nors daugiau. Geresni ryšiai su išeivija būtų buvęs puikus būdas praplėsti Lietuvos kultūros akiratį ir atverti vartus į platesnį pasaulį. Kiek žinau, šitai daryti nebuvo itin stengiamasi. Pirmieji „filosofai“, kuriems, manau, per IREX, buvo suteikta proga keliauti po JAV universitetus, buvo menkai išsilavinę propagandininkai, o juos siuntė partija.

Galime tarti, kad po 1960 m. partija nelabai kišosi į mažiau politizuotas kultūros sferas. Bet ideologinis budrumas neatslūgo jautresnėms sritims, pavyzdžiui, istorijai ir filosofijai. Alberto Vijūko-Kojelavičiaus istorijos spausdinimas buvo sustabdytas, regis, bendromis Maskvos ir vietos cenzorių pastangomis. Bet partija nebandė „prastumti“ knygos išspausdinimo, nors gal ir būtų galėjusi tai daryti. Buvę partiečiai skuba sau priskirti nuopelnus dėl visų laimėjimų, atsakomybę dėl visų suvaržymų primesti Maskvai arba jos įgaliotiniams Vilniuje. Toks aiškinimas pernelyg patogus, juolab kad Maskvoje niekas nežinojo Lietuvos kultūros gyvenimo subtilybių ir užkulisių, ir mažai kam jos rūpėjo, nes gyvenimas rodė, kad LKP nepraleis jokių ideologinių diversijų. Lietuvoje Kremliaus normos buvo tiek įsisąmonintos ir kruopščiai vykdomos, kad tik retais atvejais, pavyzdžiui, dėl Trakų pilies restauravimo, Vilnius sulaukdavo Maskvos pabarimo. Ir net šis legendiniu tapęs pamokymas buvo Chruščiovui būdingo ūmaus pasiptiktinimo vaisius, neturėjęs ilgalaikių pasekmių.

LKP apologetai daug reikšmės skiria tariamam partijos priešinimuisi Maskvos pastangoms smulkiai reguliuoti Lietuvos gyvenimą. Pasipriešinimo, be abejo, būta. Nėra šeimos, bendrovės, organizacijos, juolab valstybės, kurioje nebūtų nesutarimų, trinties, tad ir priešinimosi kai kuriems sprendimams. Bet pasipriešinimo atvejų išvardijimu mažai ko pasieksime. Reikia klausti, kokiais – svarbiais ar smulkiais – klausimais buvo priešinamasi, kokiais sumetimais, kuo ir kiek buvo rizikuojama, ar kitų respublikų kompartijos centrui metė daugiau, ar mažiau iššūkių negu Lietuvos komunistai. Svarbu žinoti ir kaip SSKP vertino tai, kas dabar vadinama Lietuvos interesų gynimu. Ar Kremlius tai laikė priešišku, nacionalizmo kurstomu veiksmu, ar eiliniu biurokratiniu pasispardymu, LSSR prerogatyvų gynimu arba praplėtimu, niekuo nesiskiriančiu nuo *oblasties* vadovybės pastangų savo įtaką praplėsti ar apginti? Manyčiau, kad Maskva į daugelį dabar chrestomatiniais tapusių pasipriešinimo atvejų žiūrėjo ramiai ir atlaidžiai, gal net nelaikė iššūkiais, juolab patriotizmo skatinamais.

Neturiu daug ko pridėti prie pasakojimų apie Sniečkaus kovas dėl kurūzų, dobilienų sėjimo, sulaukto barimo dėl Trakų pilies atstatymo, kitų nesutarimų su Chruščiovu. Bet įtariu, kad apie juos nebūtų buvę tiek daug kalbama ir rašoma, jei Chruščiovas nebūtų nuverstas ir tapęs *persona non grata*. Nė kiek neabejoju Šepečio pasakojimu, kad grįžęs iš Maskvos po Chruščiovu nuvertimo Sniečkus sušuko: „Teisybė nugalėjo“. Nors sunku ir naivu skirstyti Kremliaus vadovus į „geriečius“ ir „blogiečius“, bet aišku, kad remdamas Brežnevą ir Suslovą prieš Chruščiovą, Sniečkus pasisakė ne už pažangą ir laisvę, bet už tvirtą, nejudinamą, ideologiškai nekintamą SSRS.

Panašius klausimus reikia kelti vertinant teiginius, kad komunistai gynė Lietuvos gyventojų gerovę. Nelabai suprantu, kodėl tai laikoma nuopelnu. Net naciai savo nežmonišką politiką teisino vokiečių tautos gerovės siekimu, nors nužudė šimtą tūkstančių nesveikų vokiečių, ką ir kalbėti apie žydų žudynes. Iki karo pradžios pagerėjo ir Vokietijos žmonių medžiaginis gyvenimas. Tačiau nepakanka rūpintis „žmonių“ gerove, reikia rūpintis visų gerove nepriklausomai nuo jų kilmės ar socialinės padėties, pavyzdžiui, to, ar jie laikomi buožėmis. Ir – tai nemažiau svarbu – reikia leisti žmogui pačiam nuspręsti, kas yra jo gerovė, o ne primesti jam valdžios puoselėjamą gerovės sampratą. Lietuvos tikintieji savo kailiu patyrė tokį kompartijos rūpestį.

Buvęs LKP CK ideologinis sekretorius Antanas Barkauskas, kolektyviniame veikale „Sniečkaus fenomenas“ išspausdintuose savo prisiminimuose, trumpai paminėjęs 1959 m. Latvijos KP valymą, rašo:

> Mes, Sniečkaus šalininkai, tada tarpusavyje juokavome: laimė, maskviečiai „centristai“ vis dar neskiria, kur Vilnius, kur Ryga. Nieko nuostabaus, jeigu svarstė Lietuvos reikalus, o iš pareigų atleido Latvijos vadovus. (p. 83)

Šie du sakiniai atskleidžia, kaip *dabar* save įsivaizduoja daugelis parti-

jos šulų – prieš centrą maištavusiais savo tautos gynėjais. Kad taip būtų buvę! Bet Maskva tada puikiai žinojo, ką ji darė. Kai 1959 m. Sniečkus neleido partizanams grįžti į Lietuvą gyventi, Latvijos kompartija, siekdama sustabdyti rusų antplūdį, neleido rusams kraustytis į Rygą, niekam nesuteikdama leidimo gyventi sostinėje. Tai nebuvo vienkartinis iššūkis Kremliui. Dar 1956 m. buvo priimtas nutarimas, kad vadovaujantys kadrai turi išmokti ir rusų, ir latvių kalbas, arba bus atleidžiami. Daugelis latvių kalbos neišmokusių rusų buvo atleisti iš pareigų. Be to, Latvija kartu su Azerbaidžanu atvirai priešinosi siūlymui padaryti rusų kalbos pamokas visiems privalomas, taip užkirsdami kelią jo priėmimui SSKP XXI suvažiavime. Kremlius žinojo, kuri partija nusipelniusi valymo.

Etninio patriotizmo šerdį sudaro didžiavimasis savo tauta, jos kultūra ir gyvenimo būdu, bei palankumas ir prisirišimas prie savųjų. Etninės bendruomenės narius sieja bendra istorija ir kultūra, glaudūs ryšiai su tam tikra teritorija, narių tarpusavio solidarumas, įsivaizduojama bendra kilmė, numatoma bendra ateitis. Etninis patriotizmas neturi valstybingumo dimensijos, politinius siekius nutyli arba nukelia į antrą planą. Tuo jis skiriasi nuo politinio patriotizmo ar patriotizmo *tout court*, kuris pirmenybę skiria tautos mobilizavimui, politinio likimo perėmimui į savo rankas, tautinės valstybės kūrimui.

Aštuntame dešimtmetyje Lietuvoje vis labiau įsitvirtino etninis patriotizmas, išstumdamas anksčiau vyravusį politinį patriotizmą. Susilpnėjo, jei ne visai išblėso nepriklausomybės atgavimo viltys. SSRS atrodė gal ir ne amžina, tai bent gyvuosianti šimtmečius. Kasdienis gyvenimas normalizavosi, žmonės priprato prie sovietinės santvarkos ir prie jos prisitaikė. Jie suprato, ko buvo galima realiai tikėtis, o kas buvo nepasiekiama. Ir kaip Ezopo pasakos ištroškusi lapė, kuri, keletą kartų nesėkmingai mėginusi pašokti ir nuskinti vynuogių kekę, nutarė, kad ji tų vynuogių nenorėjo, nes jos, be abejo, buvo neskanios, etniniai patriotai atitinkamai „sureguliavo“ savo siekius ir viltis. Daugelis išlaikė kokius nors neapibrėžtus sentimentus nepriklausomai Lietuvai, bet tautos likimas nebuvo siejamas su valstybės atkūrimu.

Etniniai patriotai nebuvo abejingi tautos likimui. Jie didžiavosi savo lietuviškumu, nenutautėjo, nesistengė tapti rusakalbiais internacionalistais. Kalbos apie tautų susiliejimą, naujos sovietinės tapatybės kūrimą, kurios buvo peršamos Brežnevo laikais, jiems buvo atgrasios. Beveik visa Lietuva sirgdavo už „Žalgirį“ per krepšinio rungtynes su CASK. Kartais nebuvo apsieinama be tautinio pasipūtimo, į rusus buvo žiūrima iš aukšto. Net pati LKP mėgdavo diskretiškai suversti atsakomybę dėl įvairių nesėkmių svetimtaučiams. Itin daug reikšmės buvo skiriama lietuvių kalbai, kultūrai, dainoms, šokiams, praeities materialinei kultūrai. Stengtasi palaikyti senuosius papročius ir tradicijas, net jei tos tradicijos buvo neseniai sukurtos ar etnografų sugalvotos.

LSSR skatino etninį patriotizmą arba jam bent nesipriešino. Jis nekėlė pavojaus sovietinei santvarkai, gal net ją palaikė, nes leido gyventojams valdžios kontroliuojamu būdu reikšti savo tautinius jausmus, kurie kitu atveju galėjo susikaupti ir peraugti į politinį patriotizmą. Valdžia puoselėjo Dainų šventes, etnografinius ansamblius – šokančią, dainuojančią, lietuvių sportininkais ir praeitimi besidominčią tautą. Nesipriešinta entuziastų pastangoms sukurti neopagonybę. Nenoriu nuvertinti pasiekimų šioje srityje. Surinkta daug vertingos tautosakos, senų žmonių prisiminimų, o Rumšiškių etnografinio muziejaus sukūrimas yra vienas didžiausių 50 sovietinių metų laimėjimų.

Tačiau etninio patriotizmo augimas turėjo kainą. Sporto klubas „Lietuva“ turėjo daugiau sirgalių negu valstybė „Lietuva“, antirusiškos nuotaikos buvo plačiau paplitusios negu valstybingumo ilgesys. Kilo pavojus, kad etninis patriotizmas pavirs Nemuno krašto patriotizmu, grindžiamu grynai geografine sąvoka, nesusieta su lietuvių tautiškumu ir valstybingumu.

Etninis patriotizmas buvo savotiška regresija į ankstesnį lietuvių vystymosi etapą, kai dar nebuvo susiformavusi moderni lietuvių tauta. Mokslininkai tebesiginčija dėl ryšio tarp etninės bendruomenės ir tautos. Ne vienas tautiškumo teoretikas aiškina, kad etninė bendruomenė – tas pradas, iš kurio palankiomis sąlygomis išauga moderni tauta, t. y. kai visuose bendruomenės luomuose įsigali įsitikinimas, kad bendruomenė turi teisę lemti savo likimą ir kurti savo valstybę. Pagal šią teoriją lietuviai esą tapo modernia tauta XIX–XX a. sandūroje. Pagal mano siūlomą tezę sovietiniais metais lietuviai žengė atgal, nors lietuviškoji etninė bendruomenė 1980 m. neturėjo beveik nieko bendra su 1880 m. etnine bendruomene. O pradedant Sąjūdžiu per metus atgijo politinis patriotizmas. Tai buvo visiškai nelauktas, bet vis dėlto precedentą turintis reiškinys. 1919 m. pavasarį Lietuvos jaunimas labai nenoriai stojo į Lietuvos kariuomenę, nes buvo sunku įsivaizduoti, kad lietuviai galėtų išsivaduoti iš Rusijos ar Vokietijos jungo. Bet kitų metų rudenį, Želigowskiui okupavus Rytų Lietuvą, visoje Lietuvoje kilo gaivališka patriotizmo banga, jaunimas veržėsi į kovos lauką, buvo raginimų visus apginkluoti ir paskelbti tautos karą. Krizės ir karai skatina tautinį susitelkimą.

„VYKDOMASIS KOMITETAS PRANEŠA...“

Sovietų valdininkai skundžia katalikų kunigus (1962–1965): kas? kam? ką?

Katarzyna Korzeniewska

IŠTAKOS IR ŠALTINIAI

Sunku įsivaizduoti komunistinę tikrovę be įskundinėjimo ir denunciacijų, kaip politinio aparato įrankio bei visuomenės institucijos. Šis reikšmingas politikos elementas lydėjo sovietų valstybę nuo pat revoliucijos. Mirus Stalinui ir pasibaigus įskundimų „aukso amžiui“, jų kiekybiškai sumažėjo, bet vargu ar sumažėjo jų vaidmuo valdymo ir visuomenės „auklėjimo“ srityse. Panašu, kad jis tik šiek tiek pakito pagal chruščiovines ideologines korekcijas bei praktinės politikos poreikius[1]. Daug sakantis faktas, kad – nepaisant vadovybės pokyčių bei skirtingo ideologinių akcentų išdėstymo – nei prie Chruščiovo, nei po jo nebuvo atsisakyta dar Stalino laikais atsiradusio Pavliko Morozovo (kuris įskundė represijų organams savo tėvą ir anas buvo nuteistas) idealo. Jis, kaip sektinas pavyzdys ypač jauniesiems piliečiams, liko galioti iki pat Gorbačiovo laikų[2].

Mirus Stalinui, nebuvo atsisakyta bandymų įgyvendinti jo ir jo pirmtako utopiją, tačiau ji buvo kiek peržiūrėta. Pasak Chruščiovo doktrinos, sovietinė visuomenė artėjanti prie komunizmo, o į jo statybą privaloma aktyviai ir sąmoningai, tačiau griežtai vadovaujant partijai, įsitraukti visiems Sovietų Sąjungos piliečiams. Atsisakius masinio teroro, nebuvo aišku, ką vis dėlto daryti su tais, kuriems komunistinio sąmoningumo trūksta ir todėl jie nelinkę statyti komunizmo. Mat neužteko valdžiai nesipriešinti – reikėjo jai aktyviai talkinti. Ideologinio sąmoningumo svarbos pabrėžimas reiškė ir tai, kad „talkinimas“ nėra vien uolus penkmečio plano vykdymas, bet ir, pavyzdžiui, „ideologinių priešų demaskavimas“. Čia atsirado erdvė ir politinis reikalavimas reikštis komunizmo statybos elitui – partijos ir komjaunimo aktyvui bei jo auklėjamajai agitacinei veiklai, keliant visuomenės politinį sąmoningumą. Greta komunizmo utopijos diegimo visuomenės, ypač jaunosios kartos, sąmonėje, svarbu buvo surasti ir šalinti visus tuos veiksnius, kurie kaip nors trukdė laipsniškai, bet giliai komunistinei indoktrinacijai. Šie ideologiniai postulatai reikalavo, kad vos ne visi sovietams lojalūs piliečiai prisiimtų slaptai policijai būdingas užduotis. „Priešų demaskavimas“ (įskundžiant juos slaptai arba viešai, pavyzdžiui, publikuojant spaudoje „laišką redakcijai“) tapo ir savita psichologinė spaudimo ir represijos priemonė, juolab kad rašant denunciacijas nevengta melo, šmeižto ir žiaurios pašaipos[3].

Tokios ideologinės nuorodos tiesiogiai nukreipė postalininės SSRS puolimą prieš vieną iš lėtai atgyjančių visuomenės gyvenimo raiškų – religiją. „Religija, – 1963 m. paaiškinama lietuviškai ateizmo lektoriams, – visuomet buvo priešiška darbo žmonių interesams, ir šiuo metu ji yra rimta kliūtis, auklėjant naują žmogų, komunistinės visuomenės pilietį.“[4] Pagal komunistų prognozes po revoliucijos sunaikinus visuomenės klasę, kuri palaiko religiją (kapitalistinę buržuaziją), turėtų išnykti ir pati religija. Socialistinėje visuomenėje užsilikusias jos atgyvenas reikia pašalinti, nes jos, palaikydamos klaidingus ir ideologiškai kenksmingus „religinius prietarus“ kai kurių sovietinių žmonių sąmonėje, trukdančios jiems įgyti pakankamą politinį sąmoningumą, laiduojantį įsijungimą į komunizmo statybą. Trumpai tariant, religijos socialinių liekanų greitas sunaikinimas – būtina komunizmo, kaip tobuliausios visuomenės išsivystymo stadijos, pasiekimo sąlyga[5].

KATARZYNA KORZENIEWSKA (g. 1972) – istorikė, sociologė, vertėja. *NŽ-A* bendradarbiauja nuo 2000 m. Skelbiamas straipsnis parengtas pagal daktaro disertacijos medžiagą.

[1] Fitzpatrick, S.; Gellately, R., „Introduction to the Practices of Denunciation in Modern European History“, in: S. Fitzpatrick, R. Gellately, ed., *Accusatory Practices: Denunciation in Modern European History, 1789–1989,* Chicago: The University of Chicago Press, 1997, p. 9–13.

[2] Fitzpatrick, S., *Signals from Below: Soviet Letters of Denunciation of the 1930s*, in: S. Fitzpatrick, R. Gellately, ed., *op. cit.*, p. 87.

[3] Walicki, A., *Marksizmas ir šuolis į laisvės karalystę: Komunizmo utopijos istorija,* Vilnius: Mintis / ALK, 2005, p. 604–607; Smaga, J., *Narodziny i upadek Imperium: ZSRR 1917–1991*, Kraków: Znak, 1992, p. 227.

[4] Veščikovas, A., *Tarybiniai įstatymai apie religinius kultus*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963, p. 28.

[5] Bercken, W. van den, *Ideology and Atheism in the Soviet Union*, Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1989, p. 112–115.

> [R]eikalaujama, kad partinės bei visuomeninės organizacijos skirtų daugiau dėmesio ateistiniam darbui, kalbama, jog reikia pagerinti [...] mokslinės-ateistinės propagandos turinį ir įvairinti jos formas bei metodus [...] skiriant ypatingą dėmesį darbui su kiekvienu žmogumi, ypač su atsilikusia gyventojų dalimi, dar neatsikračiusia religinių įsitikinimų bei prietarų. Centro Komitetas yra ne kartą atkreipęs dėmesį [...], kad mes negalime religijos laikyti privačiu reikalu mūsų partijos atžvilgiu, kad ateizmo propaganda turi sudaryti vieną iš svarbių auklėjamojo darbo uždavinių. Komunistai ir komjaunuoliai [...] privalo būti kovos su visokiausiais religiniais prietarais avangarde.[6]

Puolimą prieš Bažnyčią savaip patyrė ir atskiri individai, tarp jų jaunesnės kartos tikintys pasauliečiai, kuriuos komunistinis aktyvas dabar dažniau ėmė „auklėti“. O tai reiškė ne tik įkyrų įtikinėjimą, bet ir viešą pašaipą (ypač jautriai priimamą vaikų bei paauglių), gąsdinimus tolesnės mokslo ir profesinės karjeros šansų apribojimu, o dažnai – ir gąsdinimų įvykdymą, ir pan.[7] Šios visai Sovietijai būdingos tendencijos neaplenkė ir Lietuvos. Komunistams ir aktyviems ateistams, kuriems teko veikti teritorijoje, prievartinės ateizacijos požiūriu bent trisdešimčia metų atsilikusioje nuo centro, reikėjo derinti ideologines nuorodas ir praktinius veiksmus su vietos sąlygomis. Čia taip pat buvo puolami dvasininkai ir kaip paskiri individai, ir kaip socialinė grupė. Šios politinės aplinkybės savaip skatino rašyti įskundimus ir iš esmės paveikė jų formą. Nenuostabu, kad Chruščiovo laikais kunigai Lietuvoje ir buvo „privilegijuotas“ skundų objektas.

Lietuvos Centriniame Valstybės Archyve (LCVA) tarp daugelio kitų Religinių kultų reikalų tarybos (RKRT) prie Lietuvos TSR Ministrų tarybos įgaliotinio įstaigos dokumentų išliko keliolika įskundimų, rašytų dažniausiai vietinės (rajonų arba miestų) valdžios atstovų (rečiau partijos ir kitų aktyvistų) prieš katalikų dvasininkus ir adresuotų įgaliotiniui. Tai ano laikotarpio sovietų politiką Bažnyčios atžvilgiu liudijantys raštai, pažymėti asmeninių likimų bei apsisprendimų antspaudu. Išskirtinai vietinė įskundimų perspektyva leidžia nurodyti svarbius ano meto valdžios konflikto su Bažnyčia aspektus ne vien politikos sferoje.

ĮSKUNDIMO KANONAS

Prieš pradedant cituoti ir nagrinėti skundus, reikėtų aptarti parinktų analizei dokumentų formalius bruožus. Pirma, iš klasikinių žanro prototipų šie įskundimai išsiskiria tuo, kad jie atspindi santykius tarp atskirų valdžios įstaigų. Informacija keliauja ne iš apačios į viršų (pilietis–valdžia), o tarp viena nuo kitos nepriklausomų institucijų (formaliai rajono vykdomieji komitetai tikrai nebuvo pavaldūs RKRT įgaliotiniui, o tik privalėjo „derinti“ kai kurių klausimų, susijusių su vietinių parapijų veikimu, sprendimus). Aptariami įskundimai iliustruoja, kad skundimas ir pranešinėjimas laikytas kone normalia biurokratine praktika bei tarnybine (o ne vien partine arba „pilietine“) pareiga. Antra, bent keliose iš keliolikos aptariamų denunciacijų skundžiami asmenys kaltinami ne tik ir gal ne tiek konkrečiais nusižengimais prieš įstatymą bei nelojalumo valstybei veiksmais, kiek principiniu, ideologiniu priešiškumu sovietinei santvarkai. Tai ne vien teisinis pranešimas apie padarytą nusikaltimą, bet ir politinis „priešo demaskavimas“.

Trečias šių dokumentų aspektas geriau suprantamas pacitavus įžymaus

Marijos Apvaizdos atlaidai Kriaunų bažnyčioje. 1987. Klaudijaus Driskiaus nuotr.

[6] Veščikovas, A., *op. cit.*, p. 30.

prancūzų istoriko Philippe'o Ariès intuiciją, kad XX a. istorija, sudariusi sąjungą su politika, nepalieka individo (tuo tarpu vis stipriau teigiančio savo autonomiškumą) savo eigos nuošalyje, netgi neleidžia jam likti pasyviu stebėtoju, o visapusiškai įvelia jį į savo sūkurį taip, kad niekas nelieka asmeniškai nepaliestas globalių įvykių[8]. Čia turimi galvoje du pasauliniai karai, bet ši refleksija tinka ir postalininio komunizmo patirčiai nusakyti. Pasirinktų kelių įskundimų pavyzdžiu galima parodyti, kaip „kolektyvizuojama“, tiesiog atimama iš individo jo biografija, perpasakojama politikos kalba, kartais net paviešinama, pakoreguojama ir atitinkama linkme interpretuojama taip, kad taptų politiniu faktu, argumentu prieš idėjinį oponentą, savų pozicijų bei ideologinių nuostatų teigimu ir pan. Skundžiamojo kaltė šitokiame kontekste lieka siuntėjui ir gavėjui svarbus, bet ne vienintelis, o gal ir ne pats svarbiausias denunciacijos elementas.

Septinto dešimtmečio pradžios įskundimuose prieš kunigus jų „nusikaltimai“ beveik tapatinami su nepaklusnumu valdžiai. Raštai dažnai prasideda formule: „kunigas nesiskaito su valdžios organais“ arba „jų nurodymais“. Tipiški „nesiskaitymai“ buvo religinių iškilmių (ypač atlaidų) organizavimas nepaisant vietos valdžios įspėjimų ir draudimų arba jų organizavimas valdžios požiūriu ne laiku, bendravimas su vaikais ir jaunimu bei leidimas jiems aktyviai dalyvauti liturgijoje (patarnauti mišioms, dalyvauti procesijoje ir t. t.), kunigų iš kitų parapijų kvietimas patalkinti, pavyzdžiui, rekolekcijoms. Tokie kaltinimai įskundimuose kartojasi įvairiais variantais ir kombinacijomis, sudarydami svarbią dalį turinio kanono.

Apie įskundimų kanoną kalbėti galima ne tik dėl schemiškos formos, apskritai būdingos biurokratiniams tekstams, ar oficiozinių formuluočių. Denunciacijos atkartoja, priklausomai nuo teksto apimties – pilnai arba fragmentiškai – analogišką biografinį naratyvą, kurio schema maždaug tokia: įskundžiamo kunigo socialinė kilmė; jo bei jo šeimos narių ryšiai su „fašistais“, „nacionalistais“ ir kitais „tarybų valdžios priešais“ karo arba pokario metais; santvarkai priešiškos pažiūros ir (bent dalinis) jų skleidimas per pamokslus; bendravimas su moksleiviais bandant juos „pritraukti prie bažnyčios“ bei panašūs veiksmai siekiant paveikti jų tėvus; slapta, organizuota ir ideologiškai kenksminga veikla dabar (antai bažnytinio choro buvimas parapijoje, nelegalios literatūros platinimas ir pan.), galiausiai – nepaklusnumas valdžiai. Štai tokio įskundimo pavyzdys:

> Anykščių raj. Svėdasų bažnyčios klebonu dirba Girnius Kazys, s. Juozo, gimęs 1925 m., kilęs iš pasiturinčių valstiečių šeimos, baigęs kunigų seminariją 1949 m.
>
> Mūsų patikimomis žiniomis kunigo Girniaus trys broliai: Juozas, Povilas ir Antanas vokiečių okupacijos laiku labai aktyviai pasireiškė kaip fašistų pakalikai; visi trys buvo baltaraiščiai, dalyvavo tarybinių piliečių šaudyme ir papuolusių į priešo užnugarį raudonarmiečių gaudynėse.
>
> Bijodami teisingo atpildo, 1944 metais visi trys pasišalino kartu su vokiečiais ir dabar gyvena užsienyje.[9]

Dabartinį skaitytoją gali stebinti, kad kaltinant aprašomi ne vien nusikaltimą liudijantys faktai bei skundžiamojo veiksmai, bet ir jo kilmė, praeitis, šeimos narių ir giminaičių biografiniai duomenys. Komunistinėje ideologinėje-istorinėje literatūroje nuorodų ir paaiškinimų šiuo klausimu netrūko: „Kad bažnyčia galėtų tinkamai atlikti jai skirtas buržuazinėje visuomenėje pareigas, jos kadrai, ypač aukštesnio rango, buvo parenkami iš išnaudotojams artimų visuomenės sluoksnių: dvarininkų, buožių, buržuazijos, nes tokiose šeimose vaikai buvo auklėjami buržuazinės ideologijos dvasia“[10]. „Iš pasiturinčių valstiečių“ kilęs kunigas socialiniu požiūriu puikiai atitiko šitą kriterijų. Bet dar svarbiau – jo artima, neteisinga politinė praeitis ir giminystės ryšiai su kitais priešiškais elementais (partizanais arba išeiviais). Socialinių-biografinių faktų aprašymas įskundime sociališkai-ideologiškai paaiškindavo valstybės priešo poziciją ir pagrįsdavo kaltinimą, o kartu leisdavo skundo autoriui pademonstruoti savo politinį sąmoningumą.

Daugelyje įskundimų, kurių siuntėjai neapsiribojo atpasakodami vienkartinį nusižengimą, o įtraukė visus ar kai kuriuos kanono elementus, skundžiamas dvasininkas pristatomas kaip „nacionalistas“, pavyzdžiui: „Prieš susikuriant Tarybų valdžiai Lietuvoje ir jai susikūrus [kunigas] Žvinys aktyviai talkininkavo lietuviškiems buržuaziniams nacionalistams, pirmomis Didžiojo Tėvynės karo dienomis aktyviai dalyvavo suimant tarybinius aktyvistus, nešiojo ginklą, žiauriai elgėsi su suimtaisiais ir už įvykdytus valstybei nusikaltimus 1946 m. buvo patrauktas baudžiamon atsakomybėn“[11]. Jeigu denunciacijos objektas pats ir nepriklau-

[7] Smaga, J., *op. cit.*, p. 27; Pospielovsky, D., *A History of Marxist-Leninist and Soviet Antireligious Policies*, Vol. I of a History of Soviet Atheism in Theory and Practice, and the Believer, 1987, New York: St. Martin's Press, p. 76–79; Bercken, W. van den, *op. cit.*, p. 140–146.

[8] Ariès, Ph., *Czas historii*, Gdańsk: Marabut, 1996. Originalas: *Le Temps de l'histoire*, Paris: Éd. du Seuil, 1986.

[9] Anykščių raj. Darbo žmonių deputatų tarybos Vykdomojo Komiteto (DŽDT VK) pirmininkas, suderinus su Partijos sekretoriumi RKRT prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos įgaliotiniui, (be davimo datos), gauta 1962 05 25, in: *LCVA*, R-181, ap. 1, b. 137.

[10] Baranauskas, B.; Erslavaitė, G., sud., *Žudikai bažnyčios prieglobstyje*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960, p. 8.

[11] Varėnos raj. LKP sekretorius RKRT prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos įgaliotiniui, 1962 03 02, in: *LCVA*, R-181, ap. 1, b. 135.

sė pokario partizanams ar jų nerėmė, tai dabar viešai ir pagarbiai minįs tuos, kurie gali būti laikomi žlugusios „buržuazinės“ valstybės didvyriais: „1963 m. lapkričio mėn. 2 d. taip vadinamą „vėlynių dieną“ vakare kunigas Maskvytis organizavo tikinčiųjų procesiją. [...] Procesijos metu buvo sustojama pasimelsti prie atskirų kapų, tame tarpe ir prie Lietuvos buržuazinės kariuomenės karininko-nacionalisto Juozapavičiaus (1918 m. užmušto Alytuje, mūšyje su Raudonosios Armijos kariuomenės daliniais)“[12].

Kunigas-nacionalistas įskundimuose vaizduojamas ne vien kaip užkietėjęs idėjinis oponentas, bet ir kaip aktyvus, veiklus priešas. Ilgesniuose įskundimuose ryškėja katalikų kunigo – maištininko ir antivalstybinės veiklos vadovo – vaizdinys. Tačiau aktyviu nepritarimu tobuliausiai pasaulyje santvarkai įtariamas „kulto tarnas“ toli gražu neatitinka to paties meto propagandinės klišės, pasak kurios, socializmą atmeta paskiri ir vieniši, prie visuomenės neprisitaikę individai (dažnai „religiniai fanatikai“, kartais turintys „psichinių sutrikimų“) – tiesiog disidentai. Įskundimų objektai ne visai panašūs ir į vėlesnį, Brežnevo laikų propagandos vaizduotą kunigą „ekstremistą“ bei „imperialistinių žvalgybų agentą“, kuriam taip pat pritaria tik nedaugelis (nes, pasak oficialios propagandos, dauguma katalikų – lojalūs sovietiniai piliečiai, patenkinti savo padėtimi)[13]. Atrodo, kad septintame dešimtmetyje nepaklusnus kunigas valdžios akyse buvo tiesioginis ginkluoto, pogrindinio pasipriešinimo tęsėjas. Jis, kaip vaizduoja įskundimų siuntėjai, neveikia vienas, o turi stiprų, gerai organizuotą ir bent iš dalies užslėptą užnugarį, taip pat išaugantį iš karo bei pokario organizacinių šaknų. Jau cituotame laiške Alytaus raj. Vykdomojo komiteto pirmininkas rašė įgaliotiniui: „Parapijos, giliai tikinčios, senyvo amžiaus moterys, vykdydamos kunigo Maskvyčio nurodymus, pradėjo teirautis per savo pažįstamus apie netikinčiųjų skaičių atskirose šeimose, sustatinėjo jų sąrašus, kuriuos pristatinėjo į kleboniją. Tokie kunigo ir davatkų veiksmai miesto gyventojų tarpe sukėlė teisėtą pasipiktinimą [...] jis ir dabar per buvusias vienuoles, senyvo amžiaus moteris Borevičiūtę Stefą ir Strogaitę Emiliją individualia tvarka parenka ir katekizuoja, su atskirų tėvų sutikimu, mokyklinio amžiaus vaikus“[14]. Vaizduojama, kad dvasininko aktyvumas neapsiriboja ideologine kova su komunizmu (priešiški pamokslai, auklėjamas poveikis bendraujant su vaikais ir jaunimu), jis užsiimantis ir kvazižvalgybine veikla, pavyzdžiui, siekia surinkti duomenis apie netikinčius parapijiečių šeimų narius. Panašiai kunigas „Antanaitis per savo bažnytinį aktyvą ir davatkas imasi priemonių rinkti įvairaus pobūdžio žinias apie aktyviai dalyvaujantį visuomenės gyvenime jaunimą ir prie susidariusių galimybių, kaip pvz. kalėdodamas, stengiasi neigiamai paveikti tokį jaunimą“[15].

Kaip ypatingas laikotarpio žymuo čia iškyla įvairiose vietovėse atsikartojantis konfliktas tarp valdžios ir parapijų dėl atlaidų: jų rengimo, trukmės, kunigų iš kitų parapijų talkininkavimo ir pan. Iš tiesų, kaip rodo ir nagrinėjama medžiaga, konfliktas buvo platesnis, apėmė ir kitas šventes bei bažnytines iškilmes. Oficialioje doktrinoje Bažnyčios veiklos apribojimai šioje srityje buvo motyvuojami ekonominiu racionalumu, nes dvasininkų organizuojamos iškilmės tariamai „atitraukia [darbo žmones] nuo visuomenei naudingo darbo, tuo darydami didelį nuostolį liaudies ūkiui“[16]. Iš tiesų atlaidų ir kitų iškilmių šventimo ribojimas buvo gana svarbus aspektas sudėtingo proceso – komunistų bandymų pagal savo utopiją pertvarkyti tradicinę visuomenės laiko sąrangą bei atimti iš Bažnyčios šio laiko organizatorės vaidmenį. Čia jau tezė visai atskirai analizei. Nagrinėjant kunigo vaizdinio temą tenka tik pastebėti, kad religinių iškilmių rengimas įskundimuose buvo pateikiamas būtent kaip apraiška dvasininkų priešiškos veiklos, kartu reiškiančios kone sabotažą prieš valstybės ekonominius siekius: „Punios klebonas Voveris, savavališkai, neatsiklausęs nei rajono vykdomojo komiteto, nei apylinkės vykdomojo komiteto, pakvietė Butrimonių ir Alytaus klebonus ir suorganizavo masiškas religines apeigas pasireiškusias pamaldų laikymu už Raižių tarybinio ūkio šoferio tragišką mirtį [*sic!*]. Reikalas tame, kad Punios bažnyčios klebonas Voveris organizuodamas ir pravesdamas apeigas darbo dienos metu, ne tik kad pažeidė nustatytą tvarką dėl religinių priemonių pravedimo, bet tuo pačiu atitraukė didelį skaičių žmonių nuo žemės ūkio ir kitų darbų“. Prie šio dalykinio pranešimo įskundėjas priderino tinkamą,

[12] Alytaus raj. DŽDT VK pirmininkas RKRT prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos įgaliotiniui, 1964 09 14, in: *LCVA*, R-181, ap. 1, b. 146.

[13] Plg., pvz., Aničas, J., *Klerikalinis ekstremizmas, (Medžiaga lektoriui)*, Vilnius: Žinija, 1985, p. 30–38.

[14] Alytaus raj. DŽDT VK pirmininkas RKRT prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos įgaliotiniui, 1964 09 14, in: *LCVA*, R-181, ap. 1, b. 146. Čia svarbu pastebėti, kad informacija apie katekizavimą „individualia tvarka“ ir „su tėvų sutikimu“ – bent jau pagal Sovietų Sąjungoje galiojusius įstatymus – visiškai legalus veiksmas (buvo uždraustas tik grupinis vaikų mokymas). Taigi, teisiniu požiūriu, norint pakenkti skundžiamajam, ši informacija neturėjo būti itin vertinga. Jos atsiradimą čia galėjo nulemti bent trys veiksniai, kurie parodo sovietinės teisėtvarkos ir administracijos veikimo specifiką: pirma – autorius galėjo būti nekompetentingas ir nežinoti, kad toks katekizavimas įstatymo nepažeidžia (įgaliotinis ne kartą nusiskųsdavo, kad valdininkai „prastai susipažinę su tarybiniais įstatymais, liečiančiais religinius kultus“), antra – rašto siuntėjas kaip tik galėjo žinoti, kad verta pranešti ne tik informaciją apie formalaus įstatymo pažeidimus, bet ir politiškai svarbią kitais aspektais (čia katekizavimas puikiai tinka), trečia – ši informacija galėjo būti pateikta be jokio praktinio tikslo – tiesiog kaip stilistinė priemonė, netiesiogiai pabrėžianti autoriaus politinį budrumą bei „priešo“ veiklos daugialypiškumą.

[15] Kėdainių raj. DŽDT VK pirmininko pavaduotojas RKRT prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos įgaliotiniui, 1962 07 02, in: *LCVA*, R-181, ap. 1, b. 138.

[16] Veščikovas, A., *op. cit.*, p. 26.

nors gal ne savos autorystės, komentarą: „Tokiu laiku, kada pats darbų įkarštis kolūkiuose, kada brangi kiekviena minutė, kunigai, organizuodami ir pravesdami panašaus pobūdžio religines priemones, atitraukia kolūkiečius nuo darbų ir kelia kitų pasipiktinimą“[17]. Iš Molėtų atsiųstame rašte dar aiškiau pasakoma, kad valdžia susidūrė su dvasininkija, tikslingai trukdančia dirbti: „Rajono kunigai paskutiniu metu nesiskaito su vietinėmis apylinkių Tarybomis, rajono DŽD Tarybos vykdomuoju komitetu ir sąmoningai trukdė sėjai bei kitiems žemės ūkio darbams. Ryšium su užsitęsusia sėja, visi kunigai ir dekanas Baliuka buvo perspėti, kad darbo dienomis neorganizuotų didelių iškilmių šeštinių ir sekminių metu, kad neatitrauktų kolūkiečių nuo darbo. Nežiūrint į visus perspėjimus, šeštinių metu visi šventė ir laikė iškilmingas pamaldas“. Vietinės valdžios atstovai siūlo atimti iš nepaklusnių kunigų registracijos pažymėjimus, nes, jų nuomone, „tik tokios priemonės gali priversti juos paklusti ir netrukdyti ramiam tarybinio gyvenimo ritmui ir kovai už žemės ūkio produktų gausumą“[18]. O jeigu vyksta kova, tai argi jos trukdymas – ne atvira diversija?...

AUTORIAI

Jeigu skundžiamojo asmens – katalikų kunigo – ir jo biografijos depersonalizacija laikytina išskirtiniu įskundimų bruožu, tai jų autorių pasislėpimas už sustabarėjusios biurokrato kaukės – savaime suprantamas dalykas. Tai juk ir yra formalizuoti biurokratiniai raštai. Jų autorius mes matome (ir šios analizės perspektyvai to visai pakanka) tik kaip profesinės, politiškai specifinės kategorijos – etniškai lietuviškos nomenklatūros – atstovus[19]. Kol kas mažai tegalima pasakyti apie sovietinę lietuvišką nomenklatūrą: nors skaičiais ji jau gana tiksliai aprašyta[20], bet beveik nebandyta tyrinėti jos mentaliteto, idėjinių nuostatų bei socialinės specifikos. Tomas Remeikis yra pastebėjęs, kad, dar valdant Sniečkui, proporcingai mažėjo nomenklatūrininkų tarp tų, kurie tiesiogiai buvo prisidėję prie Lietuvos valstybės sunaikinimo. Vis daugėjo tokių, kurie, nelaikydami savęs (bent jau pirmiausia) komunistais, stojo į partijos ir valstybės tarnautojų gretas dėl asmeninių sumetimų, ieškodami platesnių galimybių profesinei karjerai, materialinių bei socialinių privilegijų[21]. Jų lietuviška tapatybė jiems nekėlė abejonių, ir su ja buvo bandoma derinti privalomą lojalumą sovietams[22]. Ši pokarinė Lietuvos komunistų karta buvo giliau (šeimoje) ar sekliau (dėl tiesioginės aplinkos poveikio) įsišaknijusi lietuvių kultūroje, ir tuo galėjo skirtis nuo savo vyresnių „draugų“, kurių dalis (pavyzdžiui, pats Sniečkus) savo gyvenimo formacinį laikotarpį buvo praleidusi Rusijoje. Šis įsišaknijimas leido bent jau pažinti ir vėliau atpažinti pagrindinius katalikiškosios tradicijos šalyje elementus (kalendorines visuotines šventes, atlaidus, sakramentus ir jų sąsajas su gyvenimo ciklu ir pan.).

Daugelis jaunesnių Lietuvos sovietinių biurokratų galėjo būti apeigose dalyvavę. Už tai dar 1964 m. juos peikė Lietuvos Komunistų Partijos pirmasis sekretorius: „Skaudu, kad pasitaiko atvejų, kai apylinkių tarybų darbuotojai, net komjaunimo organizacijų sekretoriai bendrauja su vietos klebonais, dalyvauja religinėse apeigose, krikštija vaikus. Antai Jurbarko rajono Viešvilės aštuonmetės mokyklos direktorius Klimašauskas krikštijo savo vaikus, o krikšto motina buvo „Tėvynės“ kolūkio komjaunimo organizacijos sekretorė Česonytė“[23]. Dėl jaunos kartos „nomenklatūrščikų“ kultūrinės kilmės ir trumpų komunizmo šaknų Lietuvoje jiems neabejotinai ne kartą teko įrodinėti savo paklusnumą ir lojalumą svetimai valdžiai.

Vietinių valdininkų atstovai veikiausiai ir buvo aptariamų įskundimų autoriai. Jų skundžiamieji raštai atskleidžia kai kuriuos prieštaringus kultūros ir ideologijos aspektus bei autorių mentaliteto bruožus. Iš jau pateiktų citatų matyti, kad jauni sovietiniai valdininkai dar labai netobulai buvo įvaldę oficialų partijos žargoną; skaitant raštus justi kalbos barjeras autoriams vartojant pažodinius vertinius iš rusų naujakalbės. Juoką keliantys posakiai, kaip antai „pravedinėti priemones“ ar „masiškos religinės apeigos pasireiškiančios pamaldų laikymu“ ir panašūs kalbiniai kuriozai prašosi atskirų, lituanistų ir rusistų, tyrimų. Pasitaikydavo ir elementarių, dalykinės terminijos klaidų: „Klebonas Šiaučiūnas su savo religinio kulto tarnais trukdė apylinkės darbo žmonėms kultūringai sutikti naujus metus, organizuodamas pamaldas bažnyčioje“[24]. Iš kon-

[17] LKP Jiezno raj. komitetas ir raj. DŽDT VK pirmininkas RKRT prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos įgaliotiniui, 1962 08 01, in: *LCVA*, R-181, ap. 1, b. 138.

[18] Molėtų raj. DŽDT VK pirmininkas RKRT prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos įgaliotiniui, 1962 06 11, in: *LCVA*, R-181, ap. 1, b. 139.

[19] Čia apie nomenklatūrą kalbama įprastine prasme, kaip pagal politinius-ideologinius kriterijus atrinktus valstybės kadrus, sudarančius palyginti uždarą visuomenės kategoriją. Nesigilinama į formalų priklausymo nomenklatūrai klausimą, t. y. ar kiekvienas aptariamąjį dokumentą pasirašęs valdininkas bei jo postas rašto davimo metu buvo įtrauktas į nomenklatūros sistemą.

[20] Antanaitis, K., *Lietuviškoji sovietinė nomenklatūra*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 1998.

[21] Remeikis, Th., *Opposition to Soviet Rule in Lithuania 1945–1980*, Chicago: Institute of Lithuania Studies Press, 1980, p. 119–121.

[22] Tai ne vien Lietuvai būdingas reiškinys, žr. Motyl, A., *Sovietology, Rationality, Nationality. Coming to Grips with Nationalism in USSR*, New York: Columbia UP, 1990, p. 95–97.

[23] Sniečkaus ataskaitinis pranešimas LKP XIV suvažiavime (1964 01 09–10), cit. iš: Puzinavičius, B., *Sovietinis okupacinis režimas Lietuvoje 1963–1965 metais*, Vilnius: Generolo Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2001, p. 94.

[24] Anykščių raj. DŽDT VK RKRT prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos įgaliotiniui, 1962 02 22, in: *LCVA*, R-181, ap. 1, b. 135.

teksto galima suprasti, jog „kulto tarnais“ čia vadinami pasauliečiai – kunigo pagalbininkai, nors „kulto tarnas“ sovietiniame žargone – išimtinai dvasininkas. Panašių sunkumų vietos valdininkai neturėjo taikydami religinę terminiją: nė vienas nesumaišė Kalėdų su Velykomis, kai kurie žinojo vardą šventojo, kurio garbei vyko vietiniai atlaidai (nors nevadino jo šventuoju, o rašė, pavyzdžiui, „Jono atlaidai“[25]) ir pan. Dėmesį atkreipia žodžių „vėlinių diena“ arba „velykos“ rašymas kabutėse (ir, aišku, mažąja raide), kartais net papildant, kad tai „religinė šventė“[26]. Panašiu principu kitur paaiškinama, kad rekolekcijos – „reakcingos konferencijos tikintiesiems“[27]. Sunku rasti praktinį tokių kalbinių operacijų tikslą: laiškai buvo adresuojami respublikiniam religijų kultų įgaliotiniui, raštų autoriai puikiai suvokė, kad šis ir be jų paaiškinimų žino, kas yra rekolekcijos ir kad Velykos – religinė šventė. Įžvelgtini veikiau subjektyvūs autorių motyvai, kurie skatino plėsti tekstą bereikalingais paaiškinimais.

Dabartiniam įskundimų skaitytojui aišku, kad vietiniams biurokratams buvo artimesnė katalikybės tradicijų kalba negu partinė terminija. Juo labiau jie patys, rašydami apie kunigų „nusikaltimus“, turėjo tai suvokti ar bent jau retkarčiais patirti. Žinodami, kad tai politiškai neteisinga, gal stengėsi – bent kalbiškai – atsiriboti nuo savo kultūrinio-religinio pagrindo.

TIKSLAI

Įskundimų autoriai, siekdami pakenkti skundžiamiems kunigams, prašė įgaliotinio panaudoti jo administracines galias (t. y. perkelti kunigą į kitą vietovę arba atimti jam registracijos pažymėjimą). Be to, įskundėjai galėjo pagrįstai tikėtis, kad jų pateikta informacija pasieks represijų organus, o šie tikrai ir rimtai nubaus kunigą arba kitaip ją panaudos. Toks išskaičiavimas galbūt skatino įtraukti į laišką visus duomenis apie slaptą ar tariamai slaptą dvasininko veiklą, jo pažiūras, ryšius su užsieniu ir pan. Trumpai tariant, susidūrėme su šlykščia kaip kirmėlė, bet ir banalia, būdinga sovietinės kultūros apraiška, kai ideologinis apakimas, karjerizmas, noras suvesti asmenines sąskaitas arba elementari baimė bei noras įtikti viršininkams (o gal visi išvardyti veiksniai kartu) verčia sąmoningai ir tikslingai kenkti artimui. Ano meto antireliginės isterijos atmosfera tam sudarė ypač palankias sąlygas, parodant pavaldiniams, kokie yra vyresnybės siekiai bei lūkesčiai jų atžvilgiu. Moraliniu požiūriu galima guostis atkūrus savotišką įskundimų žemėlapį: jie siunčiami (kartais pakartotinai) tik iš kelių rajonų centrų. Yra pagrindo viltis, kad tai buvo tik asmeninio ar vietinio pobūdžio atvejai, kurių nederėtų apibendrinti Lietuvos mastu. Taip atrodo viršutinis, banalus ir slegiantis, nagrinėjamo klausimo sluoksnis. Po juo glūdi dar labiau slegiantis, tik nebe banalus, o sudėtingesnis: tai nuasmenintas, iš skirtingų vietovių siunčiamuose skunduose atgaminamas ir besikartojantis kunigo tipas.

Priminkime jį: katalikų dvasininkas – senas buržuazinės santvarkos šalininkas (praeityje susijęs su „ginkluotu nacionalistiniu pogrindžiu“ arba „fašistais“) bei aršus komunizmo priešas (ką skelbia jis pats atvirai – per pamokslus, arba slaptai – tik patikimiesiems). Jis neapsiriboja savo pažiūrų bei įsitikinimų skleidimu, bet ir veikia, kenkdamas socialistinei valstybei ne tik ideologiniu, o ir ekonominiu požiūriu, pavyzdžiui, rengdamas masiškas religines iškilmes per patį darbymetį. Jį galima įtarti ir šnipinėjimu – turi ryšių su užsieniu. Be to, dvasininkas neveikia vienas, jį supa stipri, iš dalies įslaptinta organizacija, kurios šaknų galima ieškoti pokario „buržuazinių nacionalistų“ pogrindyje. Kunigo-priešo pagalbininkai užsiima kone žvalgybine veikla (antai sužino, kiek kiekvienoje šeimoje netikinčiųjų), o baisiausia – jie visi bando paveikti jaunimą ir sutrukdyti jo ugdymą komunizmo dvasia. Gana įspūdingas vaizdas, turint galvoje, kad iš stalinizmo kunigija išėjo daugeliu požiūrių palaužta...

Kitaip nei mokantis politinę terminiją, iš propagandos vadovėlių nusirašinėti valdininkams sekėsi neblogai. Atrodo, tarsi į paimtą iš ten išankstinį pavyzdį jie būtų įspraudę vietinės tikrovės atplaišas: pavardes, vietovardžius, pavienius faktus ir pasisakymus. Tiesa, ne visada visi langeliai likdavo užpildyti... O jeigu išankstinė schema tiek svarbi įskundimų turiniui ir pavidalui, tai verta kelti jos genezės bei politinės funkcijos klausimą. Čia pagelbės tos schemos suskaidymas į būdingiausius, pastoviausius ir ryškiausius elementus. Pradėkime nuo seniausio. Regis, iš prancūzų revoliucijos idėjinio paveldo atėjęs komunistų įsitikinimas, jog „katalikų kleras“, tegul tam kartui ir sudarantis lojalumo regimybę, iš tikrųjų niekada nesusitaikė su revoliucijos laimėjimu, nuolat maištauja prieš ją ir jos pagimdytą valstybę[28]. Čia būtinas nuolatinis budrumas. Kaip nurodo ano meto propagandininkas, „tarybiniai

[25] Anykščių raj. DŽDT VK pirmininko pavaduotojas RKRT prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos įgaliotiniui, 1962 06 25, in: *LCVA*, R-181, ap. 1, b. 138. Panašus atvejis su „Petro ir Povilo atlaidais“; žr. Anykščių raj. DŽDT VK pirmininko pavaduotojas RKRT prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos įgaliotiniui, 1962 09 25, in: *LCVA*, R-181, ap. 1, b. 139.

[26] Joniškėlio vidurinės mokyklos pirminės partinės organizacijos sekretorius ir Mokyklos direktorius RKRT prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos įgaliotiniui, 1962 05 19, in: *LCVA*, R-181, ap. 1, b. 138.

[27] Anykščių raj. DŽDT VK pirmininkas, suderinęs su Partijos sekretoriumi RKRT prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos įgaliotiniui (be davimo datos), gauta 1962 05 25, in: *LCVA*, R-181, ap. 1, b. 137.

[28] Secher, R., *Ludobójstwo francusko-francuskie: Wandea departament zemsty*, Warszawa: Iskry, 2003, p. 197–208. Originalas: *La génocide franco-française: la Vendée-Vengé*, Paris: Presses universitaires de France, 1988.

įstatymai apie kultus užkerta kelią žioplumui ir liberalizmui atžvilgiu tų asmenų, kurie bažnyčios interesais pažeidžia visuomeninę santvarką, kėsinasi į tarybinių piliečių teises. O tokių faktų pasitaiko. Be to, tarybinius įstatymus pažeidinėja ne tik kai kurie kulto tarnai, bet ir religiniai centrai“[29].

Lietuvos komunistai (sąmoningai ar ne), vadovaudamiesi šia sena revoliucine idėja ir sovietiniais pavyzdžiais, bandė kurti savąją kunigo – amžino maištininko schemą. Joje ryškus veidrodinės simetrijos principas: valdininkų vaizduojamas kunigas – priešas, sukurtas pagal savo pačių atvaizdą. Jis – narys ir vadovas hierarchiškos, ideologiškai kovingos, savo „aktyvą“ bei „vadovybę“ turinčios organizacijos, tarsi veidrodinės komunistų partijos. Įskundžiamas kunigas-maištininkas – ne vien religininkas, priešiškas ateistų valstybei. Jis – aršus nacionalistas. Tai specifiškai (nors ne išimtinai) lietuviška komunistų obsesija nuo pat jų valdymo Lietuvoje pradžios. „Būtina gyventojams plačiai parodyti klasinę, antiliaudinę katalikiškos reakcijos politiką Lietuvos praeityje [...], buržuazinio-nacionalistinio, banditų pogrindžio įkvėpėjų ir organizatorių, tarptautinės reakcijos agentų dabartiniu metu, veidą“[30], – dar 1948 m. reikalavo partijos vadovybė. Komunistams katalikybės ir tautiškumo ryšys – ne vien sunki pokario „socializmo įvedimo“ patirtis, kuri komunizmo ideologijos kategorijomis išreiškė lietuvišką specifiką: „politiniai elementai jų [t. y. dvasininkijos, – *K. K.*] kovoje prieš Tarybų valdžią buvo būdingesni pirmajame pokarinio laikotarpio etape, kai [...] lietuviškieji nacionalistai ir reakcingi dvasininkai skelbė karo tarp Tarybų Sąjungos ir anglų-amerikiečių neišvengiamumą. Vėliau, Tarybinei vyriausybei ėmus aktyviai likviduoti buožinę žemėvaldą, katalikų bažnyčios dvasiškijos pasipriešinimas susiliejo su buržuazinių nacionalistų teroristine veikla“[31]. Šios sąsajos egzistavimą ir politinį kenksmingumą komunistai grindė ideologine istorinės raidos interpretacija, kurią pateikė ano meto propagandiniai-metodiniai leidiniai ateizmo lektoriams: katalikų kleras nacionalistiškai nusiteikęs, nes jis visada buvęs valdančiosios klasės sąjungininkas, ideologiškai slopinantis liaudies revoliucinius siekius. Dvasininkija rėmusi ir feodalinę, ir buržuazinę išnaudotojišką valdžią, mainais už tai užsitikrindama privilegijuotą poziciją valstybėje. Komunistų valstybė panaikino visas dvasininkų privilegijas, todėl jie siekė (ir tebesiekia) grąžinti buržuazinių nacionalistų valdžią ir savo privilegijuotą statusą[32].

Įskundimuose kunigas – pusiau slaptai veikiantis santvarkos priešas – bando į savo poveikio orbitą įtraukti jaunimą, tačiau jo vadovaujamai struktūrai priklauso beveik be išimčių „senyvo amžiaus moterys“ arba „davatkos“, kurios lietuvių kultūroje, nepaisant jų tikrojo amžiaus, visada matomos kaip „senos“. Čia vėlgi galime įžiūrėti klasikinių prancūzų revoliucijos idėjų pėdsakus[33], tačiau kunigo susiejimas su senimu ir atskyrimas nuo jaunimo savaip pagrįstas komunizmo

Marijos Globos atlaidai Aleksandravėlės parapijoje Rokiškio raj. 1988. Klaudijaus Driskiaus nuotr.

[29] Veščikovas, A., *op. cit.*, p. 9.

[30] „Partinės organizacijos uždaviniai demaskuojant priešišką reakcinės katalikų dvasininkijos veiklą“; žr. LKP CK biuro 1948 07 09 nutarimas, cit. iš: Streikus, A., *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990)*, Vilnius: LGGRTC, 2002, p. 328.

[31] Gaigalaitė, A., *Katalikų bažnyčia prieš socialinius-ekonomius pertvarkymus Tarybų Lietuvoje*, in: *Už socializmo sukūrimą Lietuvoje*, Mokslinės konferencijos medžiaga, Vilnius: Partijos istorijos institutas prie Lietuvos KP CK, p. 293.

[32] Baranauskas, B.; Erslavaitė, G., sud., *op. cit.*, p. 8–10; Veščikovas, A., *op. cit.*, p. 12–15; Aničas, J., *Socialinis politinis katalikų bažnyčios vaidmuo Lietuvoje 1945–1952 metais*, Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademija, 1971, p. 3–4.

[33] Ozouf, M., *La fête révolutionnaire 1789–1799*, Paris: Gallimard, 1976, p. 326–360.

ideologijos kontekste. Kunigas juk tarnauja Bažnyčiai, o ši – pagal istorinio materializmo dėsnius – artimiausiais dešimtmečiais turi mirti. „Kunigai supranta, kad bažnyčia yra pasmerkta, jeigu jiem nepavyks paimti į savo rankas augančiųjų kartos.“[34]

KOVA

Politikos istorikui nagrinėjami dokumentai liudija vietos valdžios požiūrį į kunigus, iliustruoja sovietinės politikos respublikinį variantą, nukeltą į provincijos parapijos lygį. O homogenizuotas kunigo personažas – iš ateizmo kursų arba propagandos brošiūrų perkeltas štampas, kurį pasitelkė neįgudę biurokratai, rašydami sudėtingus, nekasdienius raštus. Tokie buvo laikai... Kokie gi jie buvo?

Septinto dešimtmečio pradžioje dar nebuvo nustota vykdyti kultūros ir visuomenės mentaliteto transformacijos, kuri iš esmės sudarė utopinio siekio išugdyti „sovietinį žmogų“ šerdį. Šio siekio atspindį matome pažodiškai skaitydami įskundimų tekstus. Antai reikalavimas nerengti atlaidų ir vietoj to dirbti kolūkyje – drastiškas socialinio laiko sąrangos pertvarkymas, trukdant tradicinę šventę. Be bandymų paveikti socialinę atmintį plačiąja prasme (šventės, šventųjų kultas ir pan.), komunistų valdžia mėgino koreguoti tai, kas vadintina istorine atmintimi, t. y. vaizdinius, kuriais suvokiama praeitis, stipriai paženklinta vertinamuoju aspektu, ir suvokiama kaip sava, „mūsų“ (miesto, parapijos, šeimos, tautos) istorija. Tą siekį rodo ir nuosekliai pagal oficialiąją doktriną atkartojamas pasakojimas apie kunigą-„nacionalistą“.

Šiame kontekste derėtų bent pabandyti atsakyti į klausimą, kam reikėjo įskundimuose (galų gale praktinės paskirties raštuose) lyg kokį ritualinį naratyvą atkartoti supaprastintą priešo, o kartu ir istorinės raidos schemą. Juk susirašinėjimas tarp valstybės institucijų, kaip konfidencialus dalykas, jokio propagandinio-auklėjamojo poveikio visuomenei negalėjo turėti. Kyla mintis, kad oficialios doktrinos schemų kartojimas, šalia politinio lojalumo bei uolumo demonstravimo, galėjo turėti (tikslingai ar ne) dar mokymosi ir tobulinimosi aspektą. Jeigu, kaip rodo pačios denunciacijos, jaunos lietuvių nomenklatūros atstovams buvo artimesnis kasdienis lietuviškumas (taigi ir katalikiškos tradicijos, o gal ir Lietuvos istorijos vaizdiniai bei jos personažai) negu komunizmo idėjos ir istorinės schemos, tai... jų kartojimo niekada ne per daug, juolab kad – kaip parodė nagrinėti raštai – vis pasitaikydavo elementarių klaidų. Skundų rašymas jų autoriams galėjo būti svarbus būdas įsisavinti naują pasaulėžiūrą, ją iš karto pritaikant praktiškai. Įskundimai paprastai rašyti atspėjant valdžios bei viršininkų politinius interesus ir lūkesčius ir į juos atsiliepiant. Vietinių sovietų organų viršininkai (plačiąja prasme) – respublikiniai biurokratai, laukdami iš provincijos tokio pobūdžio raštų, ne vien vykdė politinę kovą prieš savo ideologinius priešus (klerą), bet kartu ir (sąmoningai ar ne) ugdė savus kadrus – dar labai netobulus, ne visada teisingos socialinės kilmės ir prastos politinės patirties (kiek jų politiškai brendo pionierių ir komjaunimo organizacijose?) bei žemo sąmoningumo komunistus. Kiek nuoširdžiai aktyvo nariai kartojo oficialią doktriną, kokiu mastu ji prigijo jų sąmonėje, išstūmė senus įvaizdžius ir idėjas, pakeitė jas arba apsigyveno šalia jų, galima būtų stebėti iki pat sovietų valdžios Lietuvoje žlugimo, o gal ir iki dabar. Identifikuojant priešą, nurodant jo praeitį bei dabarties smerktinus kėslus, stiprinamas ir savo identitetas, primenama ir savoji istorinė genezė – pradžios mitas – bei ideologiškai įprasminama dabartinė politinė kryptis. Denunciacijose piešiamas kunigo tipas galėjo būti „elitinis“ – politiškai sąmoningiems komunistams atskleidžiamas valstybės priešo ir jo veiklos pobūdis: ryšiai su „nacionalistais“ bei užsieniu, nelegalūs susirinkimai ir literatūra, sabotažas ir pan. Atrodo, kad „juodojo personažo“ variantas liaudžiai (pvz., spaudoje) buvo kiek kitoks: pabrėžiamas kunigų gobšumas, nedoras elgesys, tikinčiųjų apgaudinėjimas ir pan.[35]

Įskundimus galime suvokti kaip kultūros komunistinį pertvarkymą liudijančius dokumentus, o juose aprašomas ne konkretus kunigas ir netgi ne apibendrintas, juodas kunigijos stereotipas. Ten vaizduojama Katalikų Bažnyčia. Istorinių stereotipų bei ideologijos kalba denunciacijose atpasakojama Bažnyčios istorijos, kaip ją dėstė marksizmas-leninizmas, lietuviško varianto santrauka: „Bažnyčia buvo ideologinio darbo organizacija, kurios svarbiausias uždavinys buvo atgrasinti darbo žmones nuo revoliucinės kovos ir auklėti juos klusniais išnaudotojams“[36]. Bažnyčia – vis dar stipri, gerai organizuota priešiška struktūra, nors ir pasmerkta mirčiai bei prikaustyta prie kito, jau nugalėto ir stumiamo į užmarštį komunizmo priešo – „nacionalizmo“.

Čia pateiktas, žinoma, tik vienas iš daugelio pavyzdžių, kaip komunistai bandė paveikti kolektyvinės atminties turinį, jį koreguoti, ištrinti kai kuriuos motyvus bei „įrašyti“ kitus. Tačiau įskundimuose išlikęs politiškai labai svarbios kolizijos pėdsakas, mat komunistai susikirto su Bažnyčios identitetu, jos pačios savivaizdžiu bei jos istorinės atminties reikšmėmis, gyvomis ir daugeliu atveju – vienintelėmis daugumos pasauliečių ir didelės dalies dvasininkijos sąmonėje. Tarsi tradicinės istorinės vizijos, rodančios Bažnyčią kaip Tautos vertybių sergėtoją, karikatūra atrodė jos siejimas su

[34] Veščikovas, A., *op. cit.*, p. 6.
[35] Streikus, A., *op. cit.*, p. 206–208.
[36] Baranauskas, B.; Erslavaitė, G., sud., *op. cit.*, p. 8.

propagandoje niekinamais „buržuaziniais nacionalistais“ bei pokario „banditais“ ir „fašistais“. Bandymas Bažnyčią sieti vien su senimu ir senumu iškilo kaip absurdiška priešprieša visuotinei tradicijai, kuri reikalavo visus žmogaus gyvenimo tarpsnius – pradedant gimimu, vaikyste, branda bei šeimos sukūrimu – įprasminti atliekant Bažnyčios administruojamus ritualus (pvz., sakramentus). Septinto dešimtmečio pradžioje, praėjus vos dešimtmečiui nuo sovietų karinio laimėjimo ir politinio įsigalėjimo Lietuvoje, galime stebėti specifinį socialinės vaizduotės bei atminties karą[37], kuriame vienu iš priešų (atrodo, svarbiausiu) komunistai pasirinko Bažnyčią. Kiek tas priešas atrodė komunistams svarbus ir galingas, liudija ir įskundimų tekstai. Ten „liaudis“ ir „darbo žmonės“ – pasyvi, veik nebyli masė, nepajėgi savarankiškai vertinti ir veikti, o Bažnyčia pristatoma kaip struktūra, galinti konkuruoti su „darbo žmonių“ ir „liaudies“ valdžia, veikiant jų sąmonę.

„Įvaizdžių karas“ tęsėsi dar daugiau nei dvidešimt metų ir parodė, kad stodami į jį sovietai įžengė į sau labai nepalankų kovos lauką. Mat Katalikų Bažnyčia turėjo tvirtą poziciją kaip kolektyvinės atminties šeimininkė (ji skirstė socialinį laiką į šventes ir kasdienybės tarpsnius, jai buvo patikimas mirusiųjų atminimas bei pagerbimai ir pan.). Bažnyčia taip pat saugojo savo pačios istorinę atmintį, kuri iš esmės prieštaravo sovietų peršamai vizijai. Tai stori atminties klodai, socialiniu požiūriu giliai įsišakniję: pradedant šventųjų kultu, kalendorinių bei šeimos švenčių tradicija, baigiant religinės simbolikos gausybe kasdienėje aplinkoje (pakelės kryžiai, koplytėlės, bažnyčios ir pan.). Be to, Bažnyčios istorinė atmintis – o tai valdžios požiūriu buvo bene pavojingiausias dalykas – buvo neatskiriamai susipynusi su tautinės praeities vaizdiniais. Tuo tarpu sovietų valdžia teturėjo seklią propagandą, tegul ir apginkluotą moderniomis sklaidos priemonėmis, su ideologija bei istorine atmintimi, kurios gerai dar nebuvo prigijusios net savų kadrų sąmonėje.

[37] Baczko, B., *Wyobrażenia społeczne: Szkice o nadziei i pamięci zbiorowej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, p. 58. Originalas: *Les imaginaires socioux: Mémoires et espoires colectifs*, Paris: Payot, 1994. Knygoje aptariama politinė kolektyvinės atminties bei vaizdinių reikšmė, taip pat nagrinėjami pavyzdžiai iš Prancūzų revoliucijos, stalinizmo bei komunistų valdymo Lenkijoje laikotarpių.

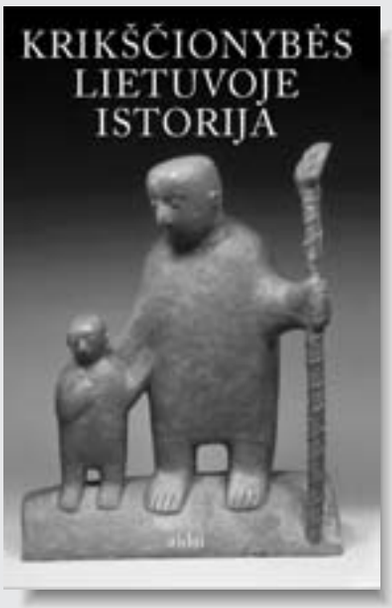

KRIKŠČIONYBĖS LIETUVOJE ISTORIJA

Ši knyga – tūkstantmetės krikščionybės Lietuvoje istorija.
Jos ribos – nuo šv. Brunono Kverfurtiečio misijos 1009 m.
iki Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutarčių pasirašymo 2000 m.
Jaunesniosios kartos istorikai čia iš naujo permąsto krikščionybės kelią
į Lietuvą ir Lietuvoje, aptaria skirtingų konfesijų padėtį skirtingose
epochose, atskleidžia Bažnyčių santykius su valstybe. Dėmesys skiriamas
ir tikėjimo kasdienybei – parapijos gyvenimui, dvasingumo kaitai, moralinei
dvasininkijos būklei. Tai knyga, kurioje atvirai pasakojama apie krikščionybės vargus
ir laimėjimus, tikinčiųjų netobulumą ir šventumą, tikėjimo aistrą ir jo netektis. Diplomatiniai
pagoniškosios valstybės vingiai bendraujant su Europa, Bažnyčios Reformos
sukeltos krikščionių tarpusavio kovos, tautinio atgimimo laikų kolizijos, sovietmečio
išdavystės ir heroizmas jungiasi į vientisą pasakojimą, kuris baigsis tik tada,
kai baigsis žmonijos istorija.

išsamus „Aidų“ leidyklos katalogas internete: http://www.aidai.lt

SOVIETŲ VALDŽIOS „DARBAS SU IŠEIVIJA“:

Manipuliavimas kultūriniais ryšiais

Arūnas Streikus

Išeivijos veiklos neutralizavimas buvo vienas iš aktualiausių sovietų režimo uždavinių per visą okupacijos laikotarpį. Kita vertus, ne mažiau svarbu, ypač vietiniams režimo talkininkams, buvo užsitikrinti bent dalies išeivijos palankumą. Per pirmąjį okupacijos dešimtmetį tokios paramos režimas galėjo tikėtis tik iš negausios ir minimalią įtaką turėjusios prokomunistinės išeivijos grupės, kuriai atstovavo tokios figūros kaip Antanas Bimba ar Rojus Mizara. Po Josifo Stalino mirties, kai neišvengiamo karinio konflikto su kapitalistiniu pasauliu viziją pakeitė taikios komunizmo ekspansijos arba „taikaus sambūvio“ doktrina, tokia padėtis negalėjo tenkinti sovietų režimo. Todėl buvo pradėta ieškoti naujų darbo su išeivija metodų. Gan greit buvo subrandinta idėja, kad vienas iš geriausių kelių suvilioti didesnę dalį išeivijos galėtų būti vadinamieji kultūriniai ryšiai. Lietuvos aneksijos nepripažinimo politikos kontekste išeiviams tokie ryšiai atrodė mažiau pavojingi nei bendravimas su okupuotu kraštu ekonominėje ar juo labiau politinėje plotmėje, tačiau režimui jie turėjo didžiulę vertę, visų pirma didinant jo legitimumą krašto viduje.

Aktyviau šis projektas buvo pradėtas vykdyti nuo septinto dešimtmečio vidurio. 1964 m. ryšiams su išeivija suaktyvinti buvo įkurtas KGB globojamas Kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komitetas, vėliau pervadintas „Tėviškės“ draugija. Šis komitetas perėmė iki tol Berlyne veikusio specialios grupės darbui tarp išeivių funkcijas, taip pat ir jos leistą laikraštį užsienio lietuviams „Tėvynės balsas“ (nuo 1967 m. „Gimtasis kraštas“). Didžioji išeivijos dalis iš pradžių atsargiai sutiko sovietų iniciatyvą plėsti kultūrinį bendradarbiavimą, tačiau netrukus požiūriai diferencijavosi. 1966 m. susiformavo savita kultūrinių ryšių su kraštu šalininkų koalicija, kurios branduolį sudarė „Santaros-Šviesos“ veikėjai. Jie tikėjosi, kad, pasinaudojant glaudesniais ryšiais su žmonėmis kultūros ir mokslo sferose, bus įmanoma į kraštą infiltruoti priešnuodžius, padedančius atsispirti Maskvos spaudimui[1]. Be to, vis labiau tautiniais motyvais besidangstanti sovietinės Lietuvos kultūra, be abejonės, darėsi patrauklesnė nemažai daliai išeivių.

Sovietinei pusei pirmąja naujų kultūrinių ryšių kregždė tapo 1966 m. rudenį Vilniuje surengta dailininko Viktoro Vizgirdos paroda, į kurios atidarymą atvyko ir pats autorius. Tuo tarpu kultūrinio bendradarbiavimo su kraštu šalininkai anapus Atlanto kaip atskaitos tašką paprastai nurodo 1967 m. surengtą išeivijos krepšininkų viešnagę, kurios metu mėginta užmegzti neoficialius ryšius su Lietuvos kultūrininkais ir perduoti jiems slapta atvežtą literatūrą[2]. Toks, iš pirmo žvilgsnio, atrodytų, nedidelis požiūrių skirtumas puikiai iliustruoja skirtingus abiejų kultūriniais ryšiais suinteresuotų pusių tikslus: vieniems svarbiausia propagandinis efektas, kitiems – nematoma įtaka iš vidaus.

Naivu būtų manyti, kad sovietų režimas neįžvelgė galimų neigiamų kultūrinių ryšių pasekmių. Tačiau KGB pakankamai pasitikėjo savo galimybėmis akylai kontroliuoti atvykstančius išeivijos kultūros veikėjus ir laiku užkirsti kelią nepageidaujamam jų poveikiui. LSSR KGB padaliniai, vykdę vadinamosios ideologinės kontržvalgybos funkcijas, reguliariai sudarinėjo išsamius planus kovai su „ideologinėmis diversijomis prieš inteligentiją“[3]. Beveik kiekvienas atvykusių žymesnių išeivijos veikėjų žingsnis buvo sekamas pasitelkus KGB agentus ar vadinamojo išorinio stebėjimo būdu, o į mėginimus ištrūkti iš šio voratinklio buvo operatyviai reaguojama. Pavyzdžiui, žymiam filosofui Juozui Girniui buvo uždrausta atvykti į Lietuvą po to, kai jis 1978 m. viešnagės metu buvo susitikęs su „nacionalistais“, iš kurių gavo neoficialios informacijos apie padėtį Lietuvoje[4]. Be to, plečiantis ryšiams, susidarė palankesnės

ARŪNAS STREIKUS (g. 1973) – istorikas, hum. m. dr., VU Istorijos fakulteto Naujosios istorijos katedros lektorius, LGGRTC Istorinių tyrimų programos koordinatorius.

[1] Dapkutė, D., *Lietuvių išeivijos liberaliosios srovės genezė: politiniai-organizaciniai aspektai*, Vilnius: Vaga, 2002, p. 268–269.

[2] Mockūnas, L., „Kultūrinės infiltracijos pradžia – 1967 m. išeivijos krepšininkų išvyka į Lietuvą“, in: *Akiračiai*, 1998, Nr. 7–9.

[3] Vieną iš tokių planų pavyzdžių žr. *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990: Dokumentų rinkinys*, Vilnius: LGGRTC, 2005, p. 416–428.

sąlygos infiltruoti KGB agentus į išeivijos kultūrines ir politines organizacijas.

Po tam tikros pertraukos, kurios, matyt, reikėjo pasverti šios akcijos pliusus ir minusus, kultūrinių ryšių su išeivija plėtojimas su dar didesniu užmoju buvo atnaujintas aštunto dešimtmečio pradžioje. 1971 m. buvo surengta dar viena Vizgirdos paroda, taip pat buvo sudaryta galimybė į Lietuvą atvykti dailininkui Vytautui Ignui, broliams Adolfui ir Jonui Mekams, išleistos kelios išeivijos autorių knygos. Ideologinio budrumo sargai, aišku, pasirūpino, kad išeivių kūryba būtų „teisingai“ suprasta. Antai 1971 m. „Pergalės“ žurnale buvo išspausdintas vieno iš svarbiausių kultūrinių ryšių programos architektų, Liongino Šepečio straipsnis „Lietuvių dailė svetur“. Išeivijos dailininkus sugrupavęs pagal jų nutolimo nuo realistinės tradicijos laipsnį, savo samprotavimus Šepetys apibendrino išvada, kad tik savoje žemėje galima išlikti autentiškos nacionalinės tradicijos tęsėju.

Dar vienas kultūrinių ryšių privalumas sovietų valdžiai buvo tai, kad jie sudarė daug daugiau galimybių tarp išeivių skleisti propagandą apie „kultūrinio darbo laimėjimus“ sovietinėje Lietuvoje. Vis dažniau į Vakarų šalis išvykdavę menininkai nuo septinto dešimtmečio vidurio nebesitenkino susitikimais su „pažangiečiais“, bet mėgindavo įsiskverbti ir į platesnius išeivijos sluoksnius. Per „Tėviškės“ draugiją išeiviams pradėta masiškai siuntinėti valdžios numylėtų rašytojų knygas, rengtos dailės kūrinių parodos, demonstruoti kino filmai. Pavyzdžiui, pradiniu etapu ypač stengtasi išeivius sudominti Vytauto Žalakevičiaus filmu „Niekas nenorėjo mirti“.

Padidėjusią darbo su išeivija svarbą liudijo ir tai, kad aštuntame dešimtmetyje LKP CK aparate atsirado naujas Užsienio ryšių skyrius. Jo, kaip ir 1969 m. atgaivinto LSSR kvazi užsienio reikalų ministerijos politinio skyriaus, pagrindinė funkcija ir buvo kontroliuoti bei planuoti ryšius su išeivija. Tuo tarpu konkrečius veiksmus organizavo KGB tiesiogiai arba per „Tėviškės“ draugiją. Ši institucija rūpinosi ne tik atvykstančių į Lietuvą išeivių sekimu, agentų verbavimu tarp išeivių, bet ir aktyviai dalyvavo nustatant kultūrinių ryšių formas. Kadangi daugiausia lietuvių išeivių gyveno JAV, pagrindinis atitinkamų sovietų režimo institucijų dėmesys taip pat buvo nukreiptas ten. Dar nuo šešto dešimtmečio pabaigos vienas iš Sovietų Sąjungos ambasados JAV sekretorių paprastai būdavo lietuvis, tačiau oficialus diplomatinis statusas pernelyg varžė jų veiklą tarp išeivių.

Šiuo požiūriu daug laisviau galėjo jaustis sovietinių leidinių žurnalistai. Nuo septinto dešimtmečio pabaigos teisę turėti savo korespondentą JAV gavo ir LKP CK oficiozas „Tiesa“. Būtent ši vieta tapo patogiausiu atspirties tašku vykdant LSSR vadovaujančių institucijų, taip pat ir KGB, pavedimus, susijusius su išeivija, pirmiausia kultūrinių ryšių srityje. Pirmasis į šias pareigas buvo paskirtas Albertas Laurinčiukas. Galima spėti, kad jis pateisino parodytą pasitikėjimą, nes grįžęs iškart buvo paskirtas „Tiesos“ vyriausiuoju redaktoriumi vietoj Genriko Zimano. Visi vėlesni šio dienraščio korespondentai Niujorke buvo parengti tokiam darbui ir rekomenduoti būtent Laurinčiuko, taigi jis, galima sakyti, buvo labiausiai patyręs tiesioginio darbo su išeivija mokytojas. Gabiausiu jo mokiniu tapo 1972 m. į „Tiesą“ dirbti atėjęs Vilius Kavaliauskas, kuris į Niujorką atvyko 1984 m.

Devintame dešimtmetyje manipuliavimas kultūriniais ryšiais su išeivija buvo ypač suaktyvintas. Visų pirma vis labiau silpnėjant prokomunistinės išeivių spaudos įtakai, stengtasi užmegzti ryšius su kai kuriais liberaliais išeivių leidiniais ar atskirais mokslininkais, per kuriuos būtų galima afišuoti sovietų Lietuvos kultūros ir mokslo laimėjimus. Tiesa, pernelyg stengtis ir nereikėjo: siekdami geriau pristatyti gyvenimą okupuotoje tėvynėje, kultūrinių ryšių šalininkai išeivijoje patys siūlė savo paslaugas. Antai 1981 m. „Tėviškės“ draugija gavo „Akiračių“ redakcijos pasiūlymą parengti šiam leidiniui seriją straipsnių apie LSSR Mokslų akademijos veiklą. „Tėviškės“ draugijos pirmininkas generolas majoras Pranas Petronis siūlė priimti šį pasiūlymą, motyvuodamas tuo, kad „tai būtų dar viena galimybė propaguoti, kaip socialistinė santvarka sudaro galimybę nacionalinėms kultūroms, mokslui, ekonomikai klestėti, vystytis“[5].

Taip prasidėjo netiesioginis šio mėnraščio ir KGB bendradarbiavimas, vėliau išsiplėtęs ir į kitas sritis. Sovietų režimui ypač naudingas buvo išeivijos spaudoje pareikštas skeptiškas požiūris į pogrindžio periodinius leidinius. Todėl kai „Akiračiuose“ 1985 m. pasirodė keletas straipsnių, kuriuose buvo kritikuojami „Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikos“ leidėjai[6], LSSR KGB numatė priemones, kaip „Akiračių“ redakciją paskatinti tęsti pradėtą darbą. Dėl to numatyta ne tik panaudoti turėtas operatyvines galimybes, bet ir „grupės respublikos kunigų vardu parengti keletą laiškų nurodyto laikraščio redakcijai bei asmeniškai profesoriui Z. Rekašiui, kuriuose pareikšti padėką už objektyvų LKB Kronikos vertinimą“[7].

[4] KGB surinkti Kęstučio Girniaus operatyvinio patikrinimo duomenys, in: Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 49, b. 85, l. 27.

[5] Tėviškės draugijos pirmininko P. Petronio 1981 m. gruodžio 16 d. raštas LKP CK sekretoriui L. Šepečiui, in: LYA, f. K-3, ap. 1, b. 186, l. 45.

[6] Rekašius, Z., „Keisti reiškiniai LKB Kronikoje“, in: *Akiračiai*, 1985, Nr. 3; Idem, „Katakombininkai ir hierarchininkai“, in: *Akiračiai*, 1985, Nr. 4.

[7] 1986 m. spalio 30 d. patvirtintas LSSR KGB 5-osios tarnybos agentūrinių-operatyvinių priemonių planas „LKB Kronikos“ ir „Aušros“ leidėjų priešiškai veiklai atskleisti ir dokumentuoti, o taip pat jų leidybai nutraukti, in: LYA, f. K-1, ap. 14, b. 26, l. 41.

Devintame dešimtmetyje vėl atkreiptas dėmesys į archeologės Marijos Gimbutienės panaudojimo sovietų režimo tikslams galimybes. Iš dalies reabilitavus ikikrikščioniškos lietuvių kultūros tyrinėjimus[8], jai jau nuo septinto dešimtmečio pabaigos buvo sudarytos galimybės Vilniaus universitete skaityti paskaitas. 1981 m. eilinės savo viešnagės metu ji iškėlė idėją, kad grupė mokslininkų iš Lietuvos atvyktų į Minesotoje turėjusią vykti Baltistikos studijų konferenciją, kurią rengė tuo metu jos vadovaujama Baltistikos studijų rėmimo asociacija (AABS). „Tėviškės" draugija, į kurią Gimbutienė kreipėsi tarpininkavimo, pritarė šiai iniciatyvai, nurodydama tokius argumentus:

– žinomų tarybinių mokslininkų dalyvavimas konferencijoje sustiprins M. Gimbutas autoritetą asociacijos narių tarpe ir bus savotiška moralinė parama bendradarbiavimo su TSRS šalininkams;

– mūsų respublikos mokslininkai turės galimybę tinkamai atstovauti tarybiniam mokslui, propaguoti socialistinį gyvenimo būdą, duoti atkirtį bet kurios rūšies galimiems Pabaltijo respublikų istorijos iškraipymams, konferencijos dalyvių tarpe aiškinti TSRS taikios leninės užsienio politikos principus ir t. t.;

– svečių iš tarybinių Pabaltijo respublikų atvykimas turėtų sukelti mums naudingus konfliktus AABS narių tarpe ir išeivijoje aplamai tarp kultūrinio bendradarbiavimo su tėvyne šalininkų ir priešininkų tokio bendradarbiavimo;

– AABS prezidentė M. Gimbutas yra prasitarusi apie galimą jos grįžimą ateityje pastoviam gyvenimui į TSRS, kaip tai padarė prieš kelis metus jos brolis Vytautas Alseika[9]. Mūsų mokslininkai galėtų paremti jos ketinimus, kas turėtų didelį kontrpropagandinį efektą.[10]

Matyt, vadovaujantis panašiais motyvais atstovams iš okupuoto krašto buvo leista dalyvauti 1985 m. „Santaros-Šviesos" suvažiavime. Tuometinis Lietuvos atstovas Vašingtone Stasys Antanas Bačkis, kuris dar nuo šešto dešimtmečio vidurio sekė bendravimo su okupuotu kraštu apraiškas ir buvo sukaupęs nemažą patirtį šioje srityje, teisingai pastebėjo, kad „tame suvažiavime jie dalyvauja paskaitininkais ne be okupantų pritarimo", yra visiškai patikimi režimui[11], todėl, jo nuomone, „esame akivaizdoje atviro kultūrinio bendradarbiavimo su okupantų patikėtiniais"[12]. Vienas iš šios kelionės organizatorių buvo tuo metu Niujorke jau dirbęs Kavaliauskas, kuriam teko globoti ir 1986 m. į JAV atvykusių Lietuvos operos solistų grupę. Tiesa, anot jo, pastaroji viešnagė neturėjo tokio didelio propagandinio efekto kaip ankstesnis Santaros-Šviesos svečių pasirodymas, nors taip pat suvaidino tam tikrą vaidmenį toliau skaldant „reakcinguosius emigracijos sluoksnius, parodė bendravimo su Tėvyne būtinybę"[13]. Nepatenkintas Kavaliauskas buvo ir tuo, kad artistų nepavyko visiškai atriboti nuo negatyvios įtakos, nes, pavyzdžiui, Niujorke Nijolė Ambrazaitytė be jo žinios buvo apgyvendinta pas „aršų antitarybininką" Romualdą Misiūną, kuris artimai bendravo su Tomu Venclova, Jurašais, todėl „draugystė su tokiu žmogumi nieko gero negali duoti"[14].

Stiprinti draugystę korespondentas ragino su liberaliai nusiteikusiais išeivijos sluoksniais, nes prokomunistinė išeivija baigia išmirti. Dėl to jis siūlė labiau diferencijuoti sovietinės spaudos publikacijų, kuriose aprašoma išeivijos veikla, toną, vengiant pernelyg kritiškų, nepagarbių pasisakymų apie nuosaikių pažiūrų asmenis. Kavaliauskas gan ciniškai, tačiau taikliai pastebėjo, kad „pernelyg aštrus laikraščio „Gimtasis kraštas" tonas visiškai atitinka senyvo amžiaus progresyvių emigracijos veikėjų poreikius, kurie laikraščio neskaito dėl jo smulkaus šrifto, tačiau per daug dogmatiškas didesnei emigrantų daliai"[15]. Ši ir dauguma kitų išsamiame Kavaliausko pranešime išdėstytų minčių atsispindėjo 1987 m. lapkritį LSSR KGB parengtuose „Pasiūlymuose, kaip sustiprinti darbą su lietuvių emigracija"[16].

Didžioji šio dokumento dalis skirta pasiūlymams, kaip toliau stiprinti ryšius su „reakcingosios emigracijos dalies liberaliuoju sparnu, kuriam priklauso blaiviai mąstantys rašytojai, dailininkai, kai kurie Santaros-Šviesos federacijos veikėjai, laikraščių redakcijų nariai, jaunimo atstovai"[17]. Be kitų tam skirtų priemonių, taip pat numatyta suaktyvinti darbą perkeliant į Lietuvą išeivių dispozicijoje buvusias kultūros ir meno vertybes. Dar 1987 m. vasarą LSSR KGB pirmininkas Edvardas Eismuntas informavo LKP CK apie atsivėrusias naujas galimybes perimti išeivių sukauptas kultūros vertybes. Palankias sąlygas tam sudarė ir nevalstybinio respublikos Kultūros fondo įkūrimas. Anot Eismunto, „užsienio lietuvių įtraukimas į fondo veiklą galėtų ne tik prisidėti prie materialinių ir dvasinių vertybių kaupimo, bet ir sulaikytų juos nuo dalyvavimo re-

[8] Plačiau apie tokios sovietų valdžios politikos motyvus žr. Streikus, A., „Apie antikrikščioniškus sovietinių švenčių ir apeigų tikslus", in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2003, Nr. 10, p. 514–517.

[9] 1965 m. KGB užverbuotas, 1972 m. grįžęs į Lietuvą buvo aktyviai naudojamas propagandinėje veikloje: parašė knygas „Trys dešimtmečiai emigracijoje" (1977), „Amerika: tikrovė ir mitas" (1983).

[10] Tėviškės draugijos pirmininko P. Petronio 1981 m. gruodžio 9 d. raštas LKP CK užsienio ryšių skyriaus vedėjui F. Strumilui, in: LYA, f. K-3, ap. 1, b. 186, l. 34.

[11] Grupę sudarė A. Eidintas, A. Būčys, L. Noreika ir M. Martinaitis.

[12] S. A. Bačkio 1985 m. rugsėjo 5 d. pro memoria, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 656, ap. 2, b. 36, l. 171.

[13] Agento „Karaliaus" 1987 m. sausio 14 d. pranešimas, in: LYA, f. K-1, ap. 49, b. 332, l. 44.

[14] *Ibid.*, l. 45.

[15] *Ibid.*, l. 51.

[16] Žr. dokumentą, skelbiamą šio numerio p. 170–171.

[17] LYA, f. K-1, ap. 49, b. 236, l. 199.

akcinių grupuočių veikloje, sustiprintų kultūrinių ryšių su Lietuva šalininkų pozicijas“[18].

Čia vėl turime grįžti prie Kavaliausko asmens, kuris būtent šioje srityje savo užsienio komandiruotės metu pasižymėjo bene labiausiai. Išskyrus Mykolo Žilinsko kolekcijos perėmimą, iki devinto dešimtmečio vidurio Lietuvos sovietų valdžia negalėjo pasigirti didesniais pasiekimais išviliojant iš išeivių meno vertybes. Tuo tarpu į JAV atvykęs Kavaliauskas per trumpą laiką suorganizavo dailininko Kazimiero Žoromskio persikėlimą į Lietuvą, sugebėjo įtikinti Vytautą Kazimierą Jonyną, kad jis padovanotų didžiąją dalį savo darbų, kuriems eksponuoti buvo įkurta speciali galerija Druskininkuose. Be to, jis atvežė nemažai kitų išeivijos dailininkų kūrinių, archyvinių dokumentų, vertingų lituanistinių spaudinių. 1987 m. Kavaliauskas jau suko sparną apie didžiulės vertės Kazio Varnelio, kun. Leonardo Andriekaus kolekcijas, Broniaus Kviklio archyvą ir kitus vertingus išeivių rinkinius.

KGB labai palankiai vertino tokią Kavaliausko veiklą, ragindama į ją įtraukti ir kitus kūrybinės inteligentijos atstovus, vykstančius į užsienį[19]. Kad Kavaliausko sugebėjimas bendrauti su kolekcininkais buvo aukštai vertinamas, patvirtina KGB 1989 m. kovą iškelta iniciatyva komandiruoti jį į Vakarų Berlyną, kur jis turėjo išgauti iš Žilinsko politiškai naudingų pasisakymų[20]. Sovietmečiu kultūrinio gyvenimo kontrolės srityje dirbę asmenys, kaip ir pats Kavaliauskas, išeivijos kultūrinio palikimo grąžinimą į Lietuvą vertina kaip svarbų savo nuopelną tautai. Tačiau nereikia pamiršti, kad jeigu nebūtų sovietų režimo, kurio išlaikymas ir stiprinimas buvo svarbiausias jų veiksmų imperatyvas, šių vertybių nebūtų reikėję grąžinti, nes jos niekur nebūtų iškeliavusios.

Be jau aptartų veikimo krypčių, vienas iš svarbiausių JAV akredituoto „Tiesos“ korespondento uždavinių buvo ir aktyvus dalyvavimas propagandinėje veikloje, nukreiptoje prieš sovietams nepalankią išeivijos dalį: laisvinimo organizacijų lyderius, aktyvesnius dvasininkus, diplomatinę tarnybą. Dideliu veiklumu čia vėlgi išsiskyrė Kavaliauskas, kuris ypatingą dėmesį skyrė „reakcingosios“ dvasininkijos atstovams: vysk. Vincentui Brizgiui, kun. Kazimierui Pugevičiui ir kitiems. Tuo tarpu vienas iš paskutinių uždavinių KGB organizuotos propagandos srityje Kavaliausko laukė 1988 m. pabaigoje, kai jam buvo numatyta pavesti redaguoti seriją straipsnių, kuriuose būtų parodytas „buržuazinės Lietuvos veikėjų bendradarbiavimas su hitlerine Vokietija“. Šiais straipsniais tikėtasi neutralizuoti kaltinimus dėl Molotovo-Ribbentropo sandėrio ir „padaryti teigiamą ideologinį poveikį respublikos gyventojams“[21].

Apibendrinant galima tvirtinti, kad devintame dešimtmetyje, kai sovietų valdžios pastangos manipuliuoti ryšiais su išeivija buvo maksimaliai sustiprintos, jos sprendimas pasiųsti Kavaliauską į Niujorką visiškai pasiteisino. 1988 m. vasarą į Vilnių jis buvo atšauktas veikiausiai tik todėl, kad kai kurie jo pasiūlymai ir veiksmai buvo pernelyg drąsūs naujų įvykių akivaizdoje gerokai pasimetusiai naujai LKP CK viršūnei su Ringaudu Songaila ir Nikolajumi Mitkinu priešakyje. Tuo tarpu Kavaliauskas akivaizdžiai buvo tautiškai angažuotų, lankstesnių LKP lyderių, tokių kaip Šepetys, Algirdas Mykolas Brazauskas ar Justas Paleckis jaunesnysis, idėjinis bendražygis. Tai jis įrodė 1989 m. parengdamas brošiūrą su Molotovo-Ribbentropo pakto dokumentų faksimilėmis. Tai, kad minėti LKP lyderiai šiandien vertinami pozityviai, leidžia ir Kavaliauskui jaustis pakankamai komfortabiliai. Neseniai iškilę jo slapto bendradarbiavimo su KGB faktai iš esmės nieko nauja neatskleidžia, nes vieši jo nuopelnai režimui buvo kur kas apčiuopiamesni nei slaptų ryšių nauda.

Kazimieras Žoromskis. Neaiškios moterys (iš ciklo „Dvidešimt trečioji gatvė). 1987. Nuotrauka iš Kristinos M. Žoromskienės archyvo

[18] LSSR KGB pirmininko E. Eismunto 1987 m. liepos 31 d. raštas LKP CK, in: *Ibid.*, l. 175.

[19] *Ibid.*, l. 176.

[20] Anušauskas, A., „KGB ir kolekcininkai“, in: *Lietuvos archyvai*, 1999, Nr. 13, p. 25.

[21] LSSR KGB 1-ojo skyriaus parengtas propagandinių priemonių planas kaip respublikos gyventojams išaiškinti 4–5 dešimtmetyje Lietuvoje vykusių politinių procesų esmę, in: LYA, f. K-1, ap. 49, b. 333, l. 33.

PASIŪLYMAI

kaip sustiprinti darbą su lietuvių emigracija

LSSR KGB 1-asis skyrius (1987 11 17)

1. Visapusiškai suaktyvinti veiklą pažangios lietuvių emigracijos – ypač jos periodinių leidinių („Vilnis“, „Laisvė“, „Vaga“ ir kt.) aktyvo – atžvilgiu, traktuojant ją kaip jėgą, tam tikru mastu įstengiančią Vakaruose skleisti propagandą apie taikingą SSKP užsienio politikos kursą, Lietuvos SSR pasiekimus sovietų valdžios metais, ir prisidėti prie lietuvių emigracijos reakcingosios dalies tolesnio žlugdymo.

Tam reikia:

– siųsti pažangioms lietuvių emigracijos organizacijoms gerai parengtą medžiagą, tinkamą publikuoti „Laisvės“, „Vilnies“ ir kt. laikraščių puslapiuose;

– pakviesti atvykti į respubliką labiau nusipelniusius pažangiosios emigracijos veikėjus ir jų buvimą čia panaudoti mums palankioje šviesoje;

– sugrąžinti į Lietuvos SSR pažangių emigrantų saugomą istoriniu požiūriu vertingą medžiagą, kurios panaudojimas respublikoje suteikia progą pademonstruoti komunistinių idėjų jėgą ir gyvybingumą.

2. Atsižvelgiant į tai, kad netolimoje ateityje iš politinės veiklos arenos neišvengiamai teks pasitraukti pažangiajai lietuvių emigracijai, Lietuvos SSR atstovams reikia toliau stiprinti ryšius su reakcinės emigracijos dalies vad. liberaliuoju sparnu, apimančiu blaiviausiai mąstančius rašytojus, menininkus, atskirus federacijos „Santara-Šviesa“ veikėjus, kai kurių emigracijos laikraščių redakcijų narius, jaunimo atstovus ir kt. siekiant juos paveikti teigiama linkme.

Tam reikia:

– ir toliau siųsti respublikos kūrybinės inteligentijos parengiamąsias grupes į JAV dalyvauti liberalios emigracijos organizacijos „Santara-Šviesa“ renginiuose bei per „Tėviškės“ draugiją toliau kviesti „santariečių“ grupes į Lietuvos SSR;

– plėsti respublikos mokslo kolektyvų kontaktus su atskirais emigrantų mokslininkais, sudarant galimybes jiems stažuotis VVU ir kitose respublikos aukštosiose mokyklose;

– ir toliau prie VVU rengti kursus lietuvių emigracijos jaunimui, gerinant jų kokybę atsižvelgus į praeities klaidas. Pageidautina Vilniaus valstybiniame universitete paskirti atsakingą vykdytoją, kuris galėtų nuolat kontroliuoti su šiais kursais susijusią organizacinę, mokomąją metodinę ir mokslinę veiklą. Kartu būtų tikslinga pagerinti kandidatų į kursų klausytojus atrankos tvarką, įsteigiant JAV organizacinį centrą, kuris palaikytų ryšius su VVU. Tokio centro vaidmenį galėtų prisiimti, pavyzdžiui, Čikagoje veikiančio Ilinojaus universiteto Lituanistikos katedra. [Reikia] siekti, kad į kursus būtų priimami jaunuoliai su aukštuoju išsilavinimu arba vyresniųjų kursų studentai, pakankamai mokantys lietuvių kalbą. Stengiantis sustiprinti kursų materialinę bazę, galima būtų svarstyti ir mokesčio už kursus įvedimo galimybę, ką siūlo ir patys emigrantai. Ši priemonė galėtų paskatinti emigracijos jaunimą rimčiau žvelgti į mokymąsi kursų metu;

– siekiant sustiprinti propagandinį poveikį, techniškai patobulinti organizavimą tų Lietuvos radijo laidų užsieniui, kurios sulaukia emigrantų susidomėjimo (skundžiasi prastu girdimumu, trumpa trukme, nepatogiu transliacijos laiku);

– įrašinėti į vaizdajuostes geriausius Lietuvos sovietinius filmus, mūsų estrados [kūrinius], kurti videofilmus apie respublikos laimėjimus kultūros, švietimo, ekonomikos srityse, kuriuos būtų galima komerciniais pagrindais platinti lietuvių kolonijose užsienyje;

– siekiant paveikti emigracijos jaunimą, prastai mokantį lietuvių kalbą, išspręsti laikraščio „Gimtasis kraštas“ priedo anglų kalba leidybos klausimą;

– toliau publikuoti respublikos spaudoje, ypač laikraštyje „Gimtasis kraštas“, gerai parengtą medžiagą, siekiant demaskuoti reakcingosios emigracijos antisovietines akcijas, – tačiau daryti tai rūpestingai, idant būtų išvengta šių akcijų reikšmės perdėjimo;

– aktyviau stengtis pritraukti emigracijos finansinius išteklius mūsų organizacijos „Kultūros fondas“ renginiams [finansuoti]. Pasinaudojant „Kultūros fondo“ galimybėmis, kartu [reikia] išspręsti kultūros vertybių ir archyvų – kuriais disponuoja emigracija ir kuriuos ji nori perduoti įvairios Lietuvos SSR įstaigoms – pergabenimo į respubliką finansavimo klausimą;

– „Tėviškės“ draugijai reikėtų labiau orientuotis į tai, kaip organizuoti sutikimą į respubliką [atvykstančių] tėvynainių turistų nedidelių specializuotų grupių, kurių narius vienija bendri interesai (sportas, tautinis

menas, mokslas ir kt.). Tokias grupes būtų galima priimti pagal programas, apimančias daugybę propagandiškai efektyviausių priemonių;

– „Tėviškės“ draugijos kanalais organizuoti kelių emigracijos jaunimo grupių iš JAV ir Kanados kelionę į respubliką, siekiant supažindinti su liaudies ūkio, mokslo ir kultūros laimėjimais, respublikos žmonių gyvenimu. Kelionės programoje numatyti susitikimą su Lietuvos SSR jaunimu, diskusijas įvairiais aktualiais klausimais;

– nutraukti VFR lietuviškosios gimazijos moksleivių grupių priėmimą, kadangi įdedamos pastangos ir lėšos neatitinka gaunamų rezultatų. Šitą praktiką pakeisti asmeniniais pakvietimais, skirtais lietuvių kilmės vyresniųjų klasių gimnazistams ir studentams arba mūsų parinktų 3–4 žmonių gupėms. Ištirti galimybes panaudoti tiems patiems tikslams KMO[1];

– rekomenduoti Draugystės ir kultūrinių ryšių su užsienio šalimis draugijai, Vilniaus miesto vykdomajam komitetui ir kitoms respublikoms įstaigoms, palaikančioms ryšius su užsieniu, į delegacijas, vykstančias į valstybes, kuriose yra didelės lietuvių emigrantų kolonijos, įtraukti „Tėviškės“ draugijos atstovus, idant šie galėtų užsiimti atitinkama veikla tėvynainių atžvilgiu;

– išspręsti klausimą, kuri įstaiga (Vilniaus valstybinis universitetas ar Lietuvos SSR Mokslų akademija) turi koordinuoti palaikymą ryšių su Baltijos institutu Švedijoje, kadangi instituto vadovybė vengia palaikyti kontaktus su „Tėviškės“ draugija. Palaikyti ryšius su šiuo institutu įpareigoja ir mūsų užsienio politikos interesai, ir SSKP CK nutarimas šiuo klausimu. Žiūrint praktiškai, reikėtų parengti mūsų atstovų ryšių palaikymo su institutu ilgalaikę programą, skirti šiai problemai dėmesio respublikos spaudoje, parengti sąrašus kandidatų, galinčių dalyvauti Baltijos instituto konferencijoje, – tai turi būti mokslininkai ir kultūros veikėjai, su kuriais būtų galima atlikti parengiamąjį darbą (X konferencijos tema „Baltijos respublikų istorinės problemos 1915–1940 m.“);

– ir toliau leisti ir platinti užsienyje knygas, demaskuojančias vakarietišką gyvenimo būdą, nacionalistinės emigracijos reakcinę esmę ir propaguojančias Sovietų Lietuvos laimėjimus;

– pasinaudojant „Inturisto“ galimybėmis, visapusiškai išplėtoti respublikoje etninio turizmo bazę, įsteigiant naujus turistinius maršrutus (pavyzdžiui, „Raketa“ nuo Kauno iki Nidos, sustojant Nidos mieste). Įrengti užsienio turistams kempingą arba viešbutį Trakų, Aukštadvario apylinkėse, Molėtų arba Anykščių rajone;

– apsvarstyti klausimą dėl pensionato Palangoje, skirto tėvynainių poilsiui organizuoti, statybos už emigrantų lėšas. Paskirti emigrantams nustatytą kiekį kelialapių į jau veikiančias sanatorijas ir poilsio namus;

– respublikos kurortinėje zonoje organizuoti namo (pensionato) pagyvenusiems emigrantams, pageidaujantiems likusį gyvenimą nugyventi Lietuvoje, statybą, kartu pritraukiant jų lėšas. Už gyvenimą pensionate, gydymą ir paslaugas jie mokėtų tvirta valiuta.

LYA, f. K1, ap. 49, b. 236, l. 199–202

[1] Santrumpos išaiškinti nepavyko (*red. past.*).

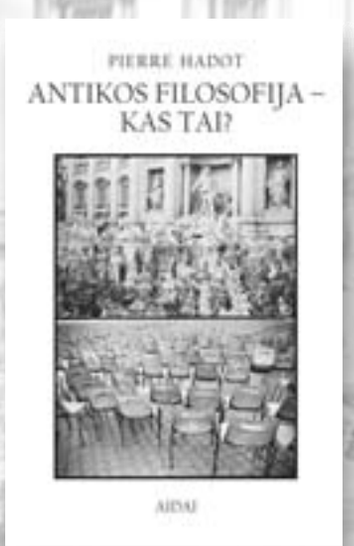

išsamus „Aidų“ leidyklos
katalogas internete : http://www.aidai.lt

PIERRE HADOT

ANTIKOS FILOSOFIJA – KAS TAI?

Tie, kurie mano, jog filosofija tėra universitetinė disciplina – klysta. Filosofija pirmiausia yra menas gyventi. Graikų ir romėnų filosofijoje šis menas išplėtotas raiškiausiai ir atviriausiai. Kuklus šios knygelės pavadinimas slepia netikėtą provokaciją: pažvelgti į filosofiją kaip į meditaciją, dvasinę pratybą, o į gyvenimą – kaip į kritinės išminties ir savižinos siekį.

Nuo 1991 metų Pierre Hadot yra Collège de France garbės profesorius. Jo mokslinė veikla pirmiausia skirta helenizmo ir krikščionybės santykio, taip pat neoplatonikų mistikos ir helenistinės epochos filosofijos tyrinėjimams. Šiuo metu atliekami tyrimai skiriami bendram filosofijos kaip dvasinio fenomeno aprašymui.

Žinojimo visuomenės nežinios

TOMAS DAUGIRDAS

Šiandien Lietuvoje vargu ar rastume tokį dalyką, kurio vertė keltų taip mažai abejonių, kaip „žinių visuomenė“ ar „žinojimo visuomenė“. Kita vertus, jokio kito dalyko turinys nėra toks neaiškus. „Žinojimo visuomenė“ paprastai suvokiama siaurai kaip informacinė visuomenė, kurioje daugelis geba naudotis internetu ir ten susirasti reikiamų žinių. Kuriant tokią visuomenę, pastangos nukreiptos į tai, kad žmonės turėtų daugiau kompiuterių, kad būtų įsteigta kuo daugiau viešojo naudojimosi internetu vietų.

Tačiau iš tiesų „žinojimo visuomenė“ pirmiausia apibūdina šiuolaikinės demokratijos formą ar būklę, kai daug svarbiau už interneto prieigą yra visuomenėje gyvenančių žmonių nuostatos ir vertybės, jų santykis su „žinojimu“. Šiandien tenka klausti, ar Lietuvos visuomenė yra pakankamai demokratiška ir stipri, kad gebėtų pasinaudoti „žinojimo visuomenės“ teikiamais privalumais, o ne nusiviltų šia sudėtingos visuomenės forma.

Šiuolaikinių „žinių“ ar „žinojimo“ tikslas nėra pateikti atsakymus į visuomenei kylančius klausimus, kaip jai siekti didesnės bendros gerovės. Priešingai, žvelgdami į pasaulį kaip į neaprėpiamą žinių vandenyną, nesame linkę pasitenkinti turimu žinojimu. Mes linkę tikėtis, kad gali atsirasti žinių ar žinojimo, kuris paneigs ar pakoreguos mūsų turimas žinias. Žinių visuomenėje gyvenantis žmogus tokiam žinojimui yra atviras, pasirengęs ir laukia jo kiekvieną minutę. Kita vertus, žinių visuomenė remiasi tikėjimu žinojimo progresu, didesnio ir platesnio žinojimo absoliučia verte. Tai suponuoja regimybę, kad laike vėliau atsiradęs žinojimas yra tarsi savaime vertingesnis ir daugiau apimantis nei žinojimas, kurį turėjome iš pradžių. Todėl žinojimo visuomenėje neišvengiamai anksčiau ar vėliau pasirodo tradicinių istorinių, socialinių ir politinių pasakojimų įvairios demaskacijos.

Antai Danas Brownas „Da Vinčio kode“ išdėsto pasakojimą, alternatyvų istoriškai teisinga laikomai Kristaus istorijai. Toks pasakojimo pobūdis buvo viena iš pagrindinių sąlygų išpopuliarėti, tapti masinio susidomėjimo dalyku kontroversiškam ir „kitoniškam“ žinojimui pasirengusioje plačiojoje viešuomenėje. Šiame žinojimo kontekste nekeliamas klausimas, kuri istorija yra „teisinga“. Browno istorija yra atsiradusi vėliau, taigi tarsi pateikia „papildomos“ informacijos ir yra viršesnė už pradinį, du tūkstančius metų galiojantį pasakojimą.

Iš žinių visuomenės plėtros tikimasi, kad ji suteiks pagrindą žmonėms geriau ir efektyviau veikti, remiantis didesniu „žinojimu“. Tačiau pasekmė, kurios turime pagrindo tikėtis, yra veikiau priešinga. Istorinių, politinių ar socialinių tiesų „demaskacijos“ nėra pavojingos tradiciškai suprantamo destruktyvaus ar revoliucinio veikimo prasme. Prancūzijos revoliucija ir Rusijos revoliucija mums regisi kaip radikalūs perversmai, paremti „tiesos“ ar „teisingumo“ siekiu. Deklaratyviu požiūriu tai buvo mėginimai praktiškai įgyvendinti idealus, kurie laikyti neginčijama tiesa. Šiuolaikinio žinojimo tikslai su tiesa neturi nieko bendra.

Lietuvoje vieną didžiausių pastarojo meto diskusijų apie knygas ir idėjas sukėlė Noamo Chomsky'io „Tikslų ir vizijų“ lietuviškasis leidimas. Chomsky'io samprotavimai remiasi pamatine nuostata, kad mūsų žinojimas apie politinį ir ekonominį pasaulį yra žinojimo manipuliacijų ar manipuliacijų žiniomis padarinys. Chomsky nesukuria bombos ir rizikuodamas gyvybe nesikėsina į kurį nors pasaulio galingąjį. Būtent taip būtų elgęsi jo pirmtakai, gyvenę prieš šimtą metų. Chomsky parašo bestselerį, kuris išverčiamas į daugelį pasaulio kalbų, tarp jų ir lietuvių. Chomsky nesislepia ir neatsiskiria nuo visuomenės, bet joje aktyviai ir viešai reiškiasi. Šiuolaikinis anarchizmas yra nukreiptas ne į veiksmą, o į žinojimą. Šiuolaikinio anarchizmo aistra yra „atverti akis“ plačiosioms masėms. Jis paviešina „kitonišką“ žinojimą, kuris visas pasaulyje išgyvenamas nelaimes ir blogį aiškina kaip galią ir pinigus sutelkusių sąmokslininkų veiksmus. Šis žinojimas siekia sunaikinti plačiųjų masių pasitikėjimą esama tvarka ir savo veiklos prasmingumu. Destrukciją, kurią sukelia šiuolaikinis anarchizmas, skatina ne griaunamieji veiksmai, o pasyvumas ir įtarumas.

Laimantas Jonušys, aptardamas radikalaus kairumo pavidalą Vakaruose ir Lietuvoje, taikliai pastebi, kad Chomsky'io siūloma „teisingo“ pasaulio vizija esanti prėska, beviltiškai naivi ir infantiliška utopija. Tačiau kažin ar tvirtos utopijos ir turėtume tikėtis iš žinojimo visuomenėje gyvenančio anarchisto. Jo pagrindinis tikslas nėra išryškinti „tiesos“ tvarką ir ją pasiūlyti vietoj esa-

mos tvarkos. Jis tesiekia paskleisti naują žinojimą apie esamą tikrovę, nukreiptą ne prieš kokį nors konkretų veikėją, o prieš anoniminį priešą. Anoniminę kapitalizmo ir politikos sąjungą jis demaskuoja kaip visuomenę „suvedžiojančio“ ar klaidinančio žinojimo šaltinį. Būdinga, kad į „žinojimą“ apeliuoja Gintaras Beresnevičius, lietuviškojo anarchizmo atstovas, Chomsky'io idėjas pasitelkdamas lietuviškajai tikrovei aiškinti: „Nieko naujo. Kartais tiesiog neblogai žinoti padėtį. Nes kitaip galim suvokti, kad mes savo diskusijose ir kivirčuose nepastebime priešo. Kuris ir toliau ant mūsų siundo visas korporacinio kapitalizmo hidras, nuo Rusijos iki „Rubikono“, nuo „Williamso“ iki mūsų korporacinio elito“. Beresnevičius taip pat nepasiūlo jokios konkrečios utopinės ar revoliucinės programos, o vien demokratinėmis priemonėmis vykdomą valdžios veiksmų ir sprendimų kontrolę.

Anarchistų neryžtingumas veikti atskleidžia, kad žinojimo epochoje bet kuris, net anarchisto žinojimas nekelia pasitikėjimo. Naujų žinių tikėjimasis ir jų atsiradimas neturi nieko bendra su tiesa ir iš jos žinojimo kylančiomis veiklos paskatomis. Žinojimas, kuriuo tikime šiandien, bet kuriuo metu gali pasirodyti esąs kokių nors žinių valdytojų triukas, siekiantis mus pajungti jų galiai. Tikėjimas žinių ir žinojimo gausėjimu nesuteikia pagrindo veikti ir priimti sprendimus, susidaryti apibrėžtą nuomonę apie visuomenę ir politinį gyvenimą. Priešingai, toks tikėjimas skatina abejoti viskuo, kas pretenduoja į gilesnę ir tvaresnę tiesą. Todėl net anarchistiniai užmojai galiausiai virsta žaidimu pagal demokratijos taisykles.

Žinių visuomenė neretai yra siejama su didesne žmonių laisve. Manoma, jog būdamas geriau informuotas apie tai, kas nauja vyksta ar išrandama pasaulyje, žmogus gebės geriau pasaulyje ir visuomenėje orientuotis, išsivaduos iš nesavarankiškumo ir ugdys savo kūrybiškumą, prisidėdamas prie visuomenės gerovės. Tai neabejotinai teisinga kalbant apie techninių įgūdžių tobulinimą ar grynai pragmatinių tikslų siekį. Tačiau tikėjimas žinojimo galia gali virsti savo priešybe. Jis skatina tikėti, jog esama ar gali atsirasti visuomenės žinojimą kontroliuojančių slaptų galios centrų. Vis didesnio žinojimo siekiančioje visuomenėje pagrįstai plečiasi nepasitikėjimas turimu žinojimu ir stiprėja mėginimai identifikuoti žiniomis manipuliuojančius sąmokslininkus ar korumpuotus veikėjus. Kadangi žinojimas siejamas su galios turėjimu, būtent į esamą valdžią kryps ir žinojimo sąmokslininkų ieškantis žvilgsnis.

Žinojimo visuomenės teikiama didesnė laimė žmogui ir pačiai visuomenei taip pat yra labai abejotina. Šiuolaikinis žinojimas nepateikia jokių žinių apie žmogaus gyvenimo galutinius tikslus ar gyvenimo prasmę. Dalykai, kurie susiję su žmogaus asmeniu ir jam asmeniškai rūpi, lieka už šio žinojimo ribų. Žinios šiandien yra anoniminės ir nuasmenintos. Be to, žinojimo ar informacijos pažanga sukuria regimybę, jog visuomenės ir žmogaus gyvenimo būklė degraduoja.

Lietuvoje šiuo metu nemažai žmonių yra nusivylę gyvenimu. Didelė dalis jaučia nostalgiją sovietmečiui. Kita vertus, akivaizdu, kad daugumos galimybės siekti tikslų ir juos realizuoti yra labai išaugusios. Blogesnis savęs ir savo gyvenimo vertinimas turėtų būti siejamas ne su „objektyvios“ būklės pablogėjimu, bet su išsiplėtusiu žinojimu apie pasaulį. Šiandien neabejotinai turime daugiau žinių nei sovietmečiu. Esame daug geriau informuoti apie tai, kas vyksta mūsų valstybės gyvenime, kaip klostosi vidiniai šeimų santykiai. Sovietmečiu valdžios hierarchija reiškė ir informuotumo hierarchiją, o visuomenės informavimo šaltiniai buvo griežtai kontroliuojami.

Šiandien turime neribotas galimybes žinoti beveik viską. Maža to, žinojimą apie kitas šalis ir jų žmonių gyvenimą galime patikrinti keliaudami. Šis žinojimas tarsi turėtų mums padėti geriau susivokti, kas esame mes ir kas yra mūsų visuomenė. Tačiau tai drauge mus įgalina įvertinti savo atsilikimą nuo pačių protingiausių, gražiausių ir sumaniausių, save su jais lyginti ir jaustis nelaimingiems. Jei mūsų informacijos ir žinojimo apie kitus galimybės būtų ribotos; jei televizija mums terodytų reportažus iš skurdžiausių šalių, veikiausiai jaustumėmės labai laimingi, nenorėtume iš Lietuvos niekur išvykti, nors reali situacija ir būtų nepakitusi.

Be to, informacijos epochoje mes turime daugiau žinių apie blogybes ir neteisybę mūsų pačių visuomenėje. Plečiantis galimybėms žinoti, Lietuvoje vis daugiau viešai kalbama apie korupciją. Žinojimo gausėjimas sukuria regimybę, kad daugėja pačios korupcijos ir neteisingumo, o mūsų visuomenės tvarka, užuot progresavusi, regresuoja. Tada sovietmetis gali pasirodyti kaip ramybės ir teisingumo oazė. Mat anuomet visuomenės norma buvo įvairaus lygio privilegijos, tačiau jų neturėjusieji apie jas ribotai žinojo ir niekas apie jas negalėjo viešai kalbėti. Andainykštė tvarka, dengiama nežinojimo, gali pasirodyti daug patrauklesnė ir priimtinesnė nei žinojimu grįsta demokratija, sudaranti sąlygas žinoti apie gausybę blogybių.

Šiuolaikinė „žinojimo visuomenė“ reiškia naujas galimybes ir iššūkį, kurį priimti tegali pakankamai demokratijos patirties turintys žmonės. „Žinojimas“ visuomenei gali reikšti naujas galimybes ir perspektyvas, savarankiškus ir aktyvius piliečius. Tačiau tik tada, kai jis remiasi pasitikėjimu demokratija ir jos „tiesa“. Ant silpnų demokratijos pamatų statoma žinojimo visuomenė gali vesti į nusivylimą tikrove ir permainomis, nepasitikėjimą bet kuria galia ir valdžia bei abejingumą visų bendrų visuomenės tikslų atžvilgiu. Šia prasme žinojimo visuomenės kūrimas yra susijęs su nemažesne rizika nei kova už laisvę ir nepriklausomybę. Žinojimo link pažengusiai visuomenei veikiausiai neįmanoma pasiūlyti jokio vienareikšmio recepto, kuriuo pasinaudojus būtų išvengta žinojimo keliamų grėsmių. Vienintelis vaistas veikiausiai ir yra pats žinojimas.

EMMANUELIO LEVINO 100-METIS PRANCŪZIJOJE IR LIETUVOJE

PRANCŪZIJA: DABARTINĖS FILOSOFIJOS VEIDRODIS

Nijolė Keršytė

Šis veidrodis, aišku, negali atspindėti visos dabartinės prancūzų filosofijos. Tai net ne veidrodis, o veikiau jo šukė, kurioje galima išvysti tam tikrą pasaulio fragmentą, tačiau anaiptol ne jo visumą.

Levino šimtmečio jubiliejus tapo neįtikėtino intelektualinio produktyvumo varikliu: kone kas savaitę įvairiausiuose pasaulio kampeliuose vyksta jam skirtos konferencijos, seminarai, minėjimai. Pritariu tiems, kurie skeptiškai vertina konferencijas. Antai Gilles'as Deleuze'as yra sakęs, kad nepakenčia filosofinių konferencijų, nes jose visos diskusijos yra tik tariamos, suvaidintos, pateikiami klausimai, į kuriuos iš anksto žinomi atsakymai. Vis dėlto nepasiduočiau visiškam konferenciniam nihilizmui. Pabuvus Strasbūre ir Paryžiuje vykusių konferencijų žiūrovu, aiškiai matyti, kad esama itin skirtingų konferencijos organizavimo būdų, lemiančių skirtingą bendrą atmosferą, įvairių dalyvavimo jose galimybių, skirtingų filosofinių laikysenų, skirtingų tų pačių tekstų skaitymo būdų.

BENDROS TENDENCIJOS

Vasario 15–18 d. Strasbūre vykusi konferencija „Etika, politika, filosofija. Emmanuelis Levinas ateinančiame amžiuje" (šios apžvalgos autorė nedalyvavo pirmojoje šios konferencijos dalyje, vykusioje vasario 14 d. Fribūre) buvo organizuota Blocho universitete įsteigto Filosofijos Parlamento ir joje aiškiai jautėsi ši „parlamentinė" – laisvos diskusijos, kur kiekvienas turi vienodą balso teisę, dvasia. Paryžiaus konferencijoje, pavadintoje „Mąstymo teritorijos", kovo 13–17 d. vykusioje Tarptautiniame filosofijos koledže (kurį prieš 23 metus kartu su keliais kitais filosofais įsteigė Jacques'as Derrida), priešingai, vyravo aiški hierarchija ir tarp filosofų bei publikos, ir tarp pačių pranešėjų. Akademinėms-universitetinėms hierarchijos viršūnėms priklausantys pranešėjai galėjo kone dvigubai viršyti jiems skirtą pranešimo laiką, tuo tarpu „eiliniai", nors savo mąstymu dažnai pranokstantys „akademinę grietinėlę", buvo griežtai kontroliuojami ir nuolat perspėjami pažeidžiantys laiko reglamentą. Realių diskusijų beveik nebuvo, tuos, kurie drįsdavo pratęsti savo klausimą, konferencijos organizatoriai varstydavo smerkiamu žvilgsniu ir paskubomis šuoliuodavo per visą amfiteatrą atimti iš tokių įžūlių neklaužadų mikrofono. Dėl to, išskyrus keletą išimčių, klausimus vieni kitiems pateikė tik konferencijos dalyviai ir tai panėšėjo į masonų tarpusavio pasišnekėjimą stebint publikai.

Tačiau abiejose konferencijose buvo galima stebėti vieną bendrą tendenciją: prancūzų filosofinė mintis tampa griežtai rašytine, absoliučiai pajungta rašytinio diskurso gramatikai, logikai, stilistikai. Prancūzų filosofams, išskyrus retas išimtis, kurios dažnai save taip ir įvardija („atleiskite, aš nesu specialistas, šioje salėje yra už mane daug kompetentingesnių žmonių" ir t. t.), visiškai svetima sokratiška laisvo, dialoginio, improvizacijos avantiūroms pasirengusio kalbėjimo dvasia. Dauguma jų yra tapę mažytėmis Hegelio ar, dar blogiau, Derrida parodijomis: be savo komplikuoto, sofistikuoto, kartais iki kraštutinumo grynajai retorikai pajungto teksto, kurio visos vingrybės iš tiesų skirtos akims, o ne ausims, kurio klausydamasis sulaukęs sakinio pabaigos jau būni pamiršęs jo pradžią, o sulaukęs teksto pabaigos, taip ir nesupranti, kur buvo eita ir iki ko prieita, taigi be savo iš anksto parengto teksto jo autoriai – jo „tėvai", kaip pasakytų Platonas – tikriausiai taptų bejėgiai kaip vaikai. Raštas yra tapęs

jų akademinės galios garantu. Ši rašto hegemonija prancūzų filosofų konferencijose nėra atsitiktinė. Ji tiesiogiai susijusi su čia įsigalėjusia institucine hierarchija, kai kitas vertinamas ne pagal jo minties galią, bet pagal socialinį-akademinį rangą. Raštas, pasak neįmanomos gramatologijos „tėvo“, steigia institucijas ir socialinę hierarchiją. Jis steigia skirtumus. Tačiau paradoksaliai jis naikina pranešėjo skirtį savo paties atžvilgiu: teksto skaitovas visiškai sutampa su savo tekstu, nebegali nuo jo atitrūkti, įgauti bent kokią distanciją jo ir kartu savo paties atžvilgiu. Iš čia – absoliutus rimtumas ir rimtis, kartais virstantis pakeltu, tarsi iš sakyklos skambančiu tonu, arogantiška visažinio pamokslininko laikysena, naikinančia bet kokią (auto)ironijos, juoko, šypsenos galimybę. Šie naujieji rašto „tėvai“ nežaidžia ir nejuokauja. Jie skelbia absoliučią ir nenuginčijamą tiesą, šitaip virsdami filosofijos mirties – mirštančios filosofijos – skelbėjais.

Be to, išryškėjo tam tikra „prancūziškoji“ Levino tekstų recepcija. Paryžiuje vykusioje konferencijoje ji nebuvo tokia pastebima, tačiau Strasbūre tai buvo tiesiog akivaizdu. Visi Strasbūro konferencijos pranešimai aiškiai pasidalijo tarp „dviejų Levinų“: Levino-filosofo ir Levino-Talmudo interpretatoriaus. Šią ribą vienoje apvalaus stalo diskusijoje, skirtoje judaizmo klausimams, pastebėjo ir rabinas René Gutmanas. Jo priekaištas, kad judaizmui skirti Levino tekstai laikomi antrarūšiais visos jo kūrybos kontekste, mat tiesiogiai esą nesusiję su filosofija, filosofams pasirodė nepagrįstas ir jie jo nepriėmė kaip iššūkio, kaip kvietimo apmąstyti tokį Levino kūrybos padalijimą. Tačiau ne tik šis apvalusis stalas, kai rabinai ir filosofai atrodė pučiantys kiekvienas į savo dūdą ir visai negirdintys kito „muzikanto“, bet ir visa konferencija akivaizdžiai patvirtino tokį Levino padalijimą. Talmudo skaitymais besidomintys pranešėjai mėgino juos įrašyti į bendrą Levino filosofijos kontekstą, tačiau likusios ir pagrindinės, t. y. tikrąja to žodžio prasme filosofinės, Levino tekstų dalies žinovams (išskyrus keletą išimčių) Levino judaizmas buvo akivaizdžiai svetimas ir nežinomas. Maža to, Levino filosofija kone visuotinai buvo suvokiama atliekant religinio jos pamato redukciją. Nupjovus religines šio mąstymo šaknis, jis netenka vertikalaus savo matmens ir virsta nelokalizuojamos transcendencijos mąstymu, „pasauliniu“ mąstymu, siekiančiu apmąstyti tai, kas vis dėlto nepasauliška, kas nutinka už pasaulio, t. y. už projektuojančios sąmonės horizonto ribų (santykis su kitu asmeniu, begalybės idėja). Toks Levino mąstymo sterilizavimas, nušaknijimas ir jo „susartrinimas“ (Sartre'o filosofija, neabejotinai veikusi ir Leviną, nors šis sugebėjo išlįsti iš didžiojo „metro“ šešėlio, ir toliau, atrodo, lieka vienintelių filosofavimo modeliu) visai suprantamas prancūzų filosofinės minties, iš esmės paženklintos ateistinio mąstymo (dar nuo Voltaire'o ir Diderot laikų), kontekste. Žodis „Dievas“, „anapusybė“ kai kuriose prancūzų filosofinėse institucijose vis dar yra tabu. Šios sąvokos pateisinamos kaip filosofijos istorijos, religijos istorijos ar teologijos, bet ne kaip filosofijos sąvokos.

Abiejų konferencijų pranešimus būtų galima suskirstyti į dvi pagrindines hermeneutines laikysenas: aiškinančią-komentuojančią ir interpretuojančią-išplėtojančią.

HERMENEUTINĖ LAIKYSENA I: TARP AIŠKINAMOJO KOMENTARO IR MORALIZUOJANČIOS DOGMATIKOS

Levino filosofija itin dėkinga aiškinančiam komentarui, nes jo tekstai nėra lengvai skaitomi, jiems suprasti reikia gerai išmanyti filosofinę tradiciją, be to, jie nėra parašyti griežtu loginiu-dedukciniu metodu, juose daug filosofinės poetikos, todėl jie reikalauja nuolatinės hermeneutikos. Tačiau ši laikysena yra vien pedagoginio pobūdžio: ji atlieka pagalbininko, vedlio vaidmenį, tad naudinga daugiausia tiems, kurie nori būti „įšventinti“ į Levino filosofiją ir dar tik žengia pirmuosius žingsnius jo tekstų labirintuose. Komentaras – tai ramus ir patogus skaitymas, nenuklystantis į pavojingus keliukus, einantis tik plačiais, visų patikrintais interpretaciniais vieškeliais. Čia niekuo nerizikuojama, nesileidžiama į mąstymo avantiūras.

Tokiu Levino skaitytoju laikyčiau François Sebbah, parašiusį knygą apie Leviną ir dalyvavusį tiek Paryžiaus, tiek Strasbūro konferencijose. Jis, beje, prieš keletą metų lankėsi Lietuvoje ir Prancūzų kultūros centre skaitė paskaitas apie Leviną bei fenomenologiją. Lygiai taip pat elgiasi ir neabejotinai viena geriausių Levino specialisčių, kone visus gausius savo darbus paskyrusi vien šiam autoriui, Paryžiaus konferencijoje dalyvavusi Catherine Chalier.

Panašią poziciją užima ir daug stambesnio kalibro filosofas, viena ryškiausių dabartinės prancūzų fenomenologinės filosofijos žvaigždžių – Jeanas-Lucas Marionas. Jo komentarai skirti ne pradedantiesiems, bet gerokai pažengusiems ir išmanantiems filosofijos istorijos subtilybes. Paryžiaus konferencijoje savo pranešimą jis skyrė „kito asmens pakeitimo (*substitution*)“ ir „rūpesčio dėl kito asmens“ sampratų Levino ir Heideggerio filosofijose palyginimui. Iškėlęs klausimą, kaip suprasti Levino atsakomybę, kai ji apibrėžiama pačiu kraštutiniausiu pavidalu – esu atsakingas net už savo persekiotoją – Marionas tvirtino, jog toks pasakymas nėra kokia nors retorinė priemonė (hiperbolė), bet logiškas Levino vartojamų sąvokų santykis.

Siekdamas subjekto sąvoką išlaisvinti iš bet kokio ontologinio apibrėžimo, Levinas subjektyvybę apibrėžia pasitelkdamas įkaito sąvoką: būti priešais kitą – tai

galėti pakeisti kitą, būti jo įkaitu. Tokios subjekto sampratos genezę Marionas mato Heideggerio filosofijoje, kur štai-būties („aš“) ryšys su kita štai-būtimi nusakoma per rūpestį dėl ko nors (*Fürsorge*). Heideggeris pateikia dvi rūpesčio formas: 1) kai perimamas kito rūpestis dėl jo poreikių ir jis pakeičiamas, imant rūpintis vietoj jo; 2) kai kitam atiduodamas rūpestis kaip jo paties rūpestis, paliekant jam galimybę pačiam nešti savo naštą ir taip pripažįstant jo laisvę, jo teisę būti štai-būtimi per rūpestį. Pirmąją formą Heideggeris laiko negatyvia, nes ji esą paneigianti kitos štai-būties laisvę ir per ją įpuolama į hegelišką dominavimo santykį. Pasak Heideggerio, buvimas savimi pačiu (patybė) atmeta galimybę, kad „aš“ pakeistų kitą. Tuo tarpu Levinas apverčia Heideggerio tezę: patybė (*ipséité*) yra iš pat pradžių pakeitimas. Subjektyvybė Levinui nėra skaidrus sąmonės santykis su savimi, kaip Descartes'o filosofijoje. Maža to, Levinas pastebi, kad savimonė neleidžia apibrėžti subjekto individualumo. Aiškindamas Leviną, Marionas sąmonę nusako kaip ėjimą prieš srovę: sąmonė pasiekia save tik sekdama tuo, kas ateina iš kitur, iš išorės. Jau Heideggeris štai-būtį nusako kaip tai, kas kviečia ir yra kviečiamas. Levinas, apeliuodamas į prancūzų kalboje esančias dvi galimybes įvardyti *aš – je* ir *moi*, subjektyvybę susieja ne su pirmuoju, kaip buvo iki tol daroma per visą filosofinę tradiciją, o su antruoju asmeniniu pirmo asmens įvardžiu. *Je*, *ego* atitikmuo, yra vardininkas ir jis steigia tapatybę (suteikia „vardą“ subjektui). *Moi* priklauso akuzatyvo (galininko) linksniui, kuris, išvertus iš lotynų kalbos, reiškia kaltininką. Šiuo įvardžiu *aš* neįgyja jokios ontologinės tapatybės, bet jis iš karto, pirmapradiškai atsiduria kaltininko pozicijoje. Tačiau šį akuzatyvą, šią kaltės situaciją Marionas siūlo suvokti ne pagal moralės filosofiją, kuri išeities tašku laiko *ego*, o *moi* būtų jau išvestinis dalykas. Jis siūlo ekstramoralinį (kuris jam kartu kažkodėl yra fenomenologinis) aiškinimą: ne *moi* yra *ego* variantas, bet atvirkščiai, *ego* yra neutralizuotas *moi*. Kitaip sakant, kaip tvirtina Levinas, „aš“ (*moi*) yra kaltininko situacijoje dar iki bet kokios kaltės ir bet kokio apkaltinimo. Būti „aš“ Levinui – tai visada būti papildomai atsakingam. Šioji atsakomybė suvoktina ne juridine ir ne moraline prasme, nes ji veikia be kokios nors iki jos buvusios kaltės. Toji papildoma atsakomybė – tai atsakomybė ne už tai, ką aš bloga padariau, ne už tai, ką bloga padarė kitas, bet už tai, ką kitas padarė prieš mane patį. Tai atsakomybė be *ego*, be savęs paties (*soi*). Tai reiškia būti atsakingam, nepaisant savęs paties, kone prieš savo paties valią (*être responsable malgré soi*). Taip subjekto individuacija vyksta ne per *aš* (*ego*), bet per atsakomybę be pagrindo, be priežasties, be kaltės, be kokios nors sąlygos – per besąlygiš-

Paryžius. Defence. 1998. Mindaugo Kavaliausko nuotrauka

ką atsakomybę, kuri pajungta įkaito sąlygai, situacijai. Kitaip sakant, *aš* tampu „aš pats“, t. y. unikalus, per tai, į ką aš atsakau ir per tai, už ką aš atsakau, o ne dėl to, kad aš esu, mąstau ar ką nors darau, kaip iki tol buvo apibrėžiamas *ego*. Tokia atsakomybė pakylėjama iki pakeitimo. Aš tampu nepakeičiamas savo atsakomybėje, tačiau galiu pakeisti kitą, perimti jo rūpestį: „mano artimo materialūs poreikiai yra dvasiniai mano poreikiai“.

Toks komentuojantis mąstymas dažnai nuskaidrina tamsiąsias komentuojamų tekstų vietas, tačiau jame glūdi didelis pavojus virsti dogmatika. Kai jis būna paviršinis (to, aišku, nebuvo nė vieno iš prieš tai minėtų pranešėjų atveju), jis ima kelti nuobodulį tiems, kurie neblogai išmano komentuojamą autorių ir sudaro įspūdį, kad visą laiką judama jau pažįstamoje erdvėje, vartomos daug kartų girdėtos sąvokos, cituojamos daug kartų skaitytos citatos (laimė ar nelaimė, Levinas buvo „vienos minties“ mąstytojas, todėl daugybė jo idėjų kartojasi iš vieno teksto į kitą). Vienintelis „naujumo“ įspūdis atsiranda tik tada, kai sumanoma Leviną palyginti su kokiu nors kitu autoriumi (dažniausiai su tokiu, kurį jis pats komentavo: Husserliu, Heideggeriu). Tačiau tai tik tariamas naujumas. Per skirtumus ir panašumus vis tiek neišeinama iš užburto to paties autoriaus problemų rato. Nekeliami klausimai, kurių jis pats nekėlė, nesvarstomos problemos, kurių jis pats nepastebėjo. Taip komentaras lieka įkalintas to, kam pats Levinas visą savo gyvenimą atkakliai priešinosi: to paties mąstymo imanencijos, teksto tapatybės. O kartais jis įgauna monstrinį pavidalą: iš pedagogikos pereina į homiletiką. Ir tada tai, kas Levino filosofijoje buvo nuolat savo pasakymo (*dit*) atsisakantis, išsižadantis sakymas (*dire*), virsta galutiniu ir nebeatšaukiamu žodžiu, sustingusiu savo absoliučioje tiesoje. Iš tiesų daugelis Levino minčių yra puikus jaukas visokio plauko moralizuotojams ir dogmatikams. Visus klausimus tokie akademinių institucijų atstovai ištiesina į šauktukus, Levino etikos prasmės paieškas paversdami Amžinos Moralės Kodeksu, o kalbėjimo apie kitą asmenį ir Dievą aplinkkelių ieškojimą, filosofinio mąstymo klaidžiojimus transformuodami į tiesius ir lygut lygutėlius teologinės dievosakos kelius. Levinas apvelkamas pamokslininko kamža ir mes pasijuntame besantys sekmadieninėse mišiose. Visų filosofinių parlamentų durys uždaromos visiems laikams ir mes atsiduriame priešais filosofijos mauzoliejų.

HERMENEUTINĖ LAIKYSENA II: INTERPRETACIJŲ AVANTIŪROS

Interpretuojantis mąstymas yra nuolat rizikuojantis, aptariamo teksto iššūkius priimantis ar pats metantis iššūkius, provokuojantis mąstymas. Jis ieško individualaus santykio su tekstu, ieško jame to, kas jam pačiam aktualu, to, kas yra jo egzistencinio rūpesčio objektas. Tai *iš esmės* klausiantis mąstymas. Toks, kuriam interpretuojamas tekstas nėra parengtų atsakymų talpykla, bet galimų svarstymų, klajonių, intelektualinių avantiūrų išeities taškas. Jis nelieka teksto viduje, bet nuo jo atsispiria ir keliauja toliau.

Šį santykį su Levino filosofija palaikančių pranešimų buvo ir Strasbūro, ir Paryžiaus konferencijose. Tačiau ypač Strasbūro konferencijoje ne sykį nuskambėjo prisipažinimai, visiškai kontrastavę su kai kurių kitų pranešėjų savimi pasitikinčių pamokslininkų tonu, apie tai, kad Levino filosofija žadina nerimą, išmuša iš vėžių, sukelia visišką proto ir dvasios sumaištį.

MĄSTYMO SKANDALAS

Tai, kas Marionui atrodo visiškai logiškas Levino mąstymo dalykas, vienam iš Strasbūro konferencijos organizatorių (beje, taip pat apsilankiusių Lietuvoje, pernai vykusioje Derrida konferencijoje VPU) Jacobui Rogozinskiui atrodo kaip mąstymo „skandalas“, kaip nepakeliamas iššūkis. Kaip aš galiu būti kaltas dėl to, ko nepadariau, kaip galiu būti atsakingas net už savo persekiotoją? Kaip galima sakyti, kad aš visada esu pirmapradiškai kaltas, kaltas jau vien dėl to, kad egzistuoju? Juk tokia atsakomybė baisi, trauminė, neištveriama! Šiame interpretatoriaus „pasipiktinime“ aiškiai aidėjo egzistencinio, patirtinio santykio su Levino filosofija ieškojimas, priešingas saugiam akademiniam, asmeniškai nesiangažuojančiam filosofinių sąvokų svarstymui.

Rogozinskis rėmėsi dviem pagrindinėmis Levino knygomis „Totalybė ir begalybė“ ir „Kitaip negu būtis, arba anapus esmės“. Jis jas pateikė kaip dvi skirtingas „etikas“. Pirmojoje kitas asmuo suvokiamas kaip visiškai išoriškas man, kaip absoliučiai skirtingas ir kviečiantis mane atsakomybei iš savo absoliučios kitybės. Antroji knyga, Rogozinskio įsitikinimu, paveikta Derrida kritikos. Tarp Levino ir Derrida esą buvęs retas santykis: šie iš pažiūros mažai ką bendra turintys filosofai ne tik skaitė vienas kitą, bet pamažu modifikavo vienas kito filosofiją. Derrida, visą laiką kalbėjęs apie transcendencijos, absoliučios išorybės, absoliučios kitybės negalimybę, mat jose visada jau glūdi imanencija, vidujybė, tapatybė, ir už tai kritikavęs Leviną, į gyvenimo pabaigą tarsi pats save išdavė, ėmęs kalbėti apie tai, kad esama nedekonstruojamų dalykų, sudarančių dekonstrukcijos ribą: absoliutus Kitas, Teisingumas. Levinas savo ruožtu reagavo į vieną pagrindinių Derrida priekaištų jo filosofijai, išdėstytų straipsnyje „Prievarta ir metafizika“ (knygoje „Raštas ir skirtis“): jis atskiriąs tą patį (*le même*) ir kitą (*l'autre*), tačiau niekur nekalbąs apie kitą-tame-pačiame (*le même-dans-l'autre*). Bū-

tent šiai sampratai Levinas ir skiria dalį savo knygos „Kitaip negu būtis“. Ir čia Rogozinskis įžvelgia „antrąją“ Levino etiką, kurioje kitas jau nebėra vien išorinis kitas, vien kitas asmuo. Rogozinskio supratimu, Levino vartojamos trys kito sąvokos – kitas kaip kitas asmuo (*autrui*), kitas-tame-pačiame ir didysis Kitas (*Autre*) – bei jų tarpusavio santykis ir kelia didžiausių problemų bei neaiškumų. Jis atmeta mėginimus šią tapatybėje glūdinčią kitybę (kitą-tame-pačiame) interpretuoti psichoanalitiškai, kaip pasąmonę, bet taip pat atsisako ir teologinės interpretacijos, pagal kurią didysis Kitas būtų tiesiog Dievas. Rogozinskis siekia interpretuoti filosofiniame kontekste ir, aišku, suranda (pagal paties Levino nuorodas) *ego* viduje aptinkamos kitybės apmąstymų Husserlio ir Descartes'o filosofijose. Tačiau nurodydamas paraleles, Rogozinskis nepabrėžia skirtumų nuo šių mąstytojų. Antai Begalybės idėją, kurią Descartes'o *ego* aptinka savyje ir kuri pranoksta jį kaip baigtinę būtybę, Levino subjektas aptinka ne savyje, ne per savirefleksiją, bet per susitikimą su kitu asmeniu: ji ateina iš kito asmens veido, ir ne tiesiog kaip idėja, o kaip įsakymas. Iškėlęs Levino mąstymo neaiškumus, Rogozinskis plėtoja kitybės manyje idėją visiškai kita kryptimi, siedamas ją su lytėjimo patirtimi ir su aš-oda (*moi-peau*) samprata, paimta iš Didier Anzieu ir žyminčia ribą tarp to, kas sava ir svetima. Toks Levino tekstų skaitymas pasirodė įdomus, tačiau jis kaip tik ir buvo tipiškas prancūziško interpretavimo pavyzdys: a-teistinis leviniško mąstymo suvokimas.

LEVINAS IR FENOMENOLOGIJA

Husserlio specialistą Dominique'ą Pradelle'į Paryžiaus konferencijoje domino Levino santykis su fenomenologija. Pradelle'is iškelia keletą momentų iš Levino atliekamo Husserlio tekstų skaitymo. Intencionalumas – tai savęs transcendavimo struktūra, tačiau Levinas atkreipia dėmesį, kad tai kartu ir teleologinė struktūra, mat ja siekiama akivaizdumo – duoto objekto atitikimo sąmonės intencijoms. Husserlio fenomenologijoje intencionalumas suvokiamas visada kaip objektyvuojantis aktas, kaip teorinė veikla. Todėl ir kalbėdamas apie kitą asmenį, Husserlis nagrinėja vien tai, kaip jis konstituojamas, bet ne kaip su juo bendraujama. Intencionalumas – tai tapatinimo, prasmės suteikimo (*Sinngebung*) aktas. Mąstyti Husserliui reiškia identifikuoti. Intencinis siekis visada iš anksto numato idealią prasmę. Viskas, kas nauja, Husserlio fenomenologijoje asimiliuojama su sąmonės anticipacijomis. Suvokime veikia horizonto struktūra. Intencinis siekis visada siekia daugiau nei jis duotu momentu siekia: tai galimi suvokti kiti daikto aspektai, jo profiliai, numatantys daikto horizontą. Pradelle'is klausia, kokia yra šių intencionalumo modusų etinė reikšmė. Ar intencionalumas visada tolygus reprezentavimui ir duotybės, kaip idealios vienovės, pagavai?

Levino aprašomame etiniame santykyje kitas asmuo nepasirodo. Jis išsprūsta iš fenomenologijoje veikiančio paslėpto/apreikšto, intuityvaus/reikšminio dualizmo. Kitas asmuo yra nesuintencinamas (*non-intentionable*) transcendentas, bet ne kaip Dievas, o kaip tas, už kurį atsakoma. Kitas reiškia kaip individas be nuorodos į universalumą ir idealumą. Santykis su kitu – tai kontaktas be konceptualios anticipacijos. Santykyje su kitu reikšmė gaunama pasyviai, o ne aktyviai konstituojama. Kitas man reiškiasi kaip tai, kas reikalauja atsakymo ir atsakomybės. Kito veido reikštis priklauso ne fenomenologijai, nes žymi ne būtį, o privalėjimą būti.

Čia aiškėja, kuo skiriasi Levino neintencinė sąmonė nuo huserliško intencionalumo suvokimo. Atmesdamas intencionalumą kaip teorinę veiklą, kaip identifikavimą, prasmės suteikimą ir idealios prasmės anticipavimą, Pradelle'io tvirtinimu, etinio santykio aprašyme Levinas išsaugo vienintelę intencinę struktūrą – horizonto struktūrą. Fenomenologijoje būtis determinuoja savo fenomenus. Levinas transponuoja šį teiginį: anapus-būties – Gėris (būtent taip „Valstybėje“ jį nusako Platonas – kaip esantį anapus būties) – determinuoja sąmonę. Jis reikalauja ne sąmonės reprezentacijos modusų, bet jos įlaikinimo bei etinių intrigų modusų.

Ką reiškia Levinui užsiimti fenomenologija? Tai ne garantuoti kalbos idealumą, bet idealias prasmes susieti su konkrečiomis etinėmis sąlygomis bei situacijomis ir reikšmėmis, susieti jas su laiku. Jokia prasmė nėra atsiejama nuo situacijos, kurioje kas nors įgyja prasmę. Intencinis ryšys – tai *noesis* ir *noemos* simetrija. Levino aprašomas santykis su kitu – tai asimetrinis santykis, kuriame esama trijų terminų: aš, kitas ir begalybė. Levino filosofijoje nėra formalios įlaikinimo struktūros, kaip Husserlio fenomenologijoje, ir nėra laiko instancijų susiejimo su parankumo konkretybe, kaip Heideggerio filosofijoje. Levinas deformalizuoja laiko sampratą, grąžindamas etinę prasmę į laiko horizontus: į atsakomybės dabartį, į neatmenamą praeitį, į ateitį anapus mirties, be eschatologijos vilties.

LEVINAS IR ŠIUOLAIKINĖ MATEMATIKA

Šiemet Lietuvoje organizuotoje Levino konferencijoje apsilankiusio matematinės filosofijos žinovo Jean-Michelio Salanskio pranešimas Paryžiuje buvo skirtas erdvės sampratai Levino filosofijoje. Pradelle'io tvirtinimu, Levinas etinę prasmę susieja su konkrečiomis situacijomis, su deformalizuotu laiku. Salanskis iškelia visai priešingą Levino filosofijos aspektą. Jis mano, kad po to, kai Heideggeris parodė, jog būtis neatsiejama nuo laiko, Levinas mėgina išvengti ontologijos per erdvines kategorijas, nes erdvė turi kažką antiontolo-

giško, antibūtiško. Tiesa, aprašydamas etinę intrigą, Levinas naudoja ir ontologinį, metafizinį žodyną (pavyzdžiui, „to paties“ ir „kito“ sąvokas), dėl kurio jį kritikavo Derrida, tačiau kartu jis vartoja ir erdvinės leksikos resursus.

Erdvės sąvoka buvo dažnai vartota septinto ir aštunto dešimtmečio filosofijoje (Deleuze'o, Derrida, Lyotard'o, Foucault darbuose). Čia ji daugiausia buvo vartojama trimis reikšmėmis: 1) erdvė kaip paties materialumo ar tikrumo, realumo ženklas; 2) erdvė, kuri viską kartografuoja ir leidžia viską aprėpti žvilgsniu bei kontroliuoti (sinoptinė erdvė); 3) mąstymo erdvė – sistema, kuri yra spąstai ir iš kurios mąstymas turi ištrūkti.

Levinas vartoja tokias erdvines sąvokas: išoriškumas, aukštybė, artumas, begalybė. Išoriškumas nusako daugybiškumo (*multiplicité*) buvimo būdą. Fenomenologijoje pirmenybė teikiama panoraminiam buvimo būdui. Alternatyva jam – išoriškumą įgaunantis daugybiškumas, per kurį kiekvienas narys netenka totalumo. Totalumo panaikinimas vyksta per aukštybės ypatybę. Aukštybė – tai asimetrinis santykis su kitu; kitas asmuo šiame santykyje įgauna aukštybės matmenį. Be to, santykis su kitu yra netarpiškas, ir tai nurodo būtent artumo sąvoka. Artumas reiškia tai, kad etiniame santykyje su kitu aš negaliu, neturiu laiko įvesti reprezentavimo kadrų (tam tikrų išankstinių kategorijų, kurias kitas asmuo reprezentuotų kaip atskiras jų atvejis ir kurios leistų man jį atpažinti bei pažinti) – erdvinių kategorijų. Erdviškumas atsiranda santykyje su trečiuoju, kur veikia atskirų individų gretinimas, lyginimas. Gretinimas, Levino įsitikinimu, yra antrinis, išvestinis, lyginant su artumu, kuris yra beerdvis ir pirminis. Etinio santykio atsakomybę Levinas aprašo kaip begalinę, kaip tai, kas auga be galo juo labiau, juo dažniau pakartotinai prisiimamas įstatymas. Santykyje su kitu veikia ne materialumo ir ne sinoptinė erdvė, bet begalybės, ištrūkimo iš totalizavimo erdvė. Kadangi Levinas pasitiki erdvės beribiškumu ir, kitaip negu to meto filosofai, nemano, kad ji būtinai yra kontroliuojančio pobūdžio, savo pamatines sąvokas (išoriškumą, artumą, aukštybę) jis atsieja nuo įprasto erdviškumo, bet kartu jas aprašo kaip erdvines.

Levinas suvokia erdvės transcendencijos galimybę, kuri nebuvo tuo metu mąstoma, bet kurią numatė Immanuelis Kantas, kalbėdamas apie grynąją intuiciją: čia erdvė nesusijusi su jokiu materialumu, jokiomis realiomis būtiškomis reprezentacijomis. Todėl Salanskis nesutinka su Derrida kritika Levino atžvilgiu. Iš tiesų *ego* imperializmą Levinas nusako kaip teritorijos uzurpavimą, kaip siekį įsitvirtinti pasaulyje, užimti erdvę. Kita vertus, aš ir kito santykio aprašymui jis naudoja erdvines sąvokas, kurios, pasak Derrida, atskleidžia vidinį Levino mąstymo prieštaravimą. Tačiau už Derrida kritikos akiračio lieka tai, kad erdvėje glūdi matmuo, įgalinantis teritorijų daugybę, dauginimo ir daugio galimybę. Šiuos erdvės prasminius resursus išnaudoja šiuolaikinė matematika. Tad Salanskis mėgina susieti Levino filosofinį žodyną su matematine erdvės hermeneutika, kartu pripažindamas tokios analogijos ribas: matematikoje nėra etinės plotmės. Vis dėlto matematikų išnaudojami erdvinės leksikos resursai, jo įsitikinimu, leidžia geriau suprasti Levino filosofijos erdvinį žodyną.

LEVINAS IR POLITINĖ FILOSOFIJA

Kita itin įdomi interpretacinė Levino filosofijos plėtotė: ar šios filosofijos pagrindu galima politinė filosofija? Jaunas filosofas iš Šveicarijos Michelis Vanni, o vėliau apvalaus stalo diskusijoje ir pagrindinis Strasbūro konferencijos rengėjas Gérard'as Bensussanas įtikinamai parodė, kad Levino etika su savo pamatine atsakomybės kategorija ir tam tikra politinė filosofija, kurią galima būtų konstruoti remiantis jo „trečiojo“ bei teisingumo samprata, yra neišverčiamos (*intraduisibles*) viena į kitą. Kitaip sakant, etinio santykio su kitu asmeniu, susitikimo veidu į veidą negalima mechaniškai perkelti į socialinio-politinio gyvenimo plotmę: negalima taip suvokti nei santykio su „trečiu“ (t. y. su visais kitais subjektais, egzistuojančiais be to kito asmens, kurio atžvilgiu prisiimama atsakomybė), nei santykio su grupiniu, kolektyviniu subjektu, nei santykio tarp valstybių. Pasak Vanni, knygoje „Kitaip negu būtis“ Levinas socialines-politines institucijas, turinčias garantuoti teisingumą visuomenėje, traktuoja kaip anonimines, formaliais principais besivadovaujančias, stabarėti ir dehumanizuotis linkusias instancijas, kurios niekada negali pakeisti gyvo, angažuoto, neformalaus tarpasmeninio santykio. Šiandieniame politiniame gyvenime linkstama viską, bet kokius socialinius santykius institucionalizuoti, biurokratizuoti, pajungti taisyklėms bei direktyvoms, šitaip atimant iš asmens jo asmeninę atsakomybę už kiekvieną atskirą atvejį, situaciją. Levino filosofijoje slypi perspėjimas apie tokios visuomenės santvarkos pavojus: ten, kur niekas už nieką nebėra atsakingas, kur formaliai, mechaniškai taikomi įstatymai ir težiūrima, kad tobulai veiktų biurokratinė mašina, tokia visuomenė virsta totalitaristine, o XX a. pagimdė mažiausiai du tokių totalitaristinių monstrų pavyzdžius – nacistinę ir stalinistinę visuomenes. Kita vertus, vien asmeninės atsakomybės taip pat nepakanka: visuomenėje, pasaulio valstybių bendruomenėje turi veikti (tarptautinio) teisingumo institucijos, galinčios užkirsti kelią tokiems masiniams nusikaltimams, kurie buvo padaryti XX a.

Tą patį klausimą Paryžiaus konferencijoje apie etinės ir politinės filosofijos santykį kėlė ir Simonas Critchley, žinomas *french theory* specialistas iš JAV. Jo pranešimas buvo tipiškas intelektualinio populizmo pavyz-

dys, atrodęs gana groteskiškai perdėm rimtame akademiniame kontekste. Levino filosofijai jis iškėlė penkis priekaištus, kurie pasirodė esą ištraukti iš JAV dabar madingų *culturals studies* ir *genders studies* fabrikėlių. Levino filosofija esanti: 1) maskulistinė, nes kalba apie brolybę, suponuojančią vyrišką bendriją; 2) paternocentrinė, nes ne tik idealiu socialiniu modeliu iškelianti šeimą (o šeima, pranešėjo įsitikinimu, nebūtinai yra socialinis rojus, ji gali būti ir pragaras), bet ir kalbanti vien apie tėvo ir sūnaus ryšį; 3) antropocentrinė, nes Levinui kitas – tai tik žmogus, tuo būdu iš kitybės kategorijos pašalinami, pavyzdžiui, gyvūnai; 4) monoteistinė, nes kalba tik apie vieną Dievą; 5) centruota graikiškai-žydiškai-krikščioniškai, nes ignoruoja kinų, indų ir kitų civilizacijų mąstymą. Iš pradžių tvirtinęs, kad etikos ir teisingumo santykis Levino filosofijoje yra problemiškas, netrukus kaip savaime suprantamą dalyką jis ėmė tvirtinti, jog Levino mąstyme politinė filosofija yra išvestinė etinės filosofijos atžvilgiu. Kai diskusijų metu jam buvo nurodytas šis argumentacinis nenuoseklumas, paaiškėjo, jog čia pranešėjas remiasi Derrida interpretacija, kuri jam, aišku, atrodė neginčijama. Kai pranešėjui buvo papriekaištauta, kad jis ne tik ištraukia Levino sąvokas iš konteksto, suteikdamas joms reikšmes, kurių jos ten neturi, bet jis tiesiog akivaizdžiai nežino jų apibrėžimų (antai brolybę Levinas suvokia visai ne kaip vyrišką bendriją, o kaip tokį bendrumą su žmogumi, kuris yra ankstesnis už visas visuomenėje jau egzistuojančias bendrijas bei bendruomenes), pranešėjas tesugebėjo pakartoti tą patį, ką jau sakė: brolybė savaime paneigia „seserybę“ (moteris). Tai buvo pats grubiausias, vulgariausias, tipiškai amerikietiškas dekonstrukcijos variantas, nuo kurio Derrida, visada buvęs nepaprastai dėmesingas savo dekonstruojamiems tekstams, jų kompleksiškumui, daugiareikšmiškumui, būtų galėjęs tik susiimti už savo žilos galvos.

LEVINAS IR FEMINIZMAS

Sylviane Agacinski, vienos prancūzų feministinio mąstymo žvaigždžių, pranešimas formaliai priklausė ką tik aptarto pranešimo kategorijai – Levino mąstymo peržvelgimas iš dabar madingų teorijų perspektyvos, – tačiau nuo amerikietiškojo skyrėsi savo analizės subtilumu, geru aptariamų tekstų išmanymu. Pranešėją domino, kaip Levino mąstyme veikia itin kompleksiška moteriškumo/vyriškumo vaizduotė. Iki tol filosofijoje „aš“ buvo nusakomas per išėjimą kito link ir per jų konvertuojamumą. Seksualinė kitybė, Agacinski tvirtinimu, yra nekonvertuojama ir neapkeičiama. Savo knygoje „Totalybė ir begalybė“ Levinas moters neaprašo nei antropologiniu, nei sociologiniu požiūriu. Jį domina mylimos moters kaip moters paslaptis meilės santykyje. Moteris – tai seksualiai kitas „aš“. Tai nėra kitas „aš“, kurio lytis būtų tik papildas, tai kitas egzistencijos modusas. Geidžiamas kitas – tai apskritai bet koks lytį turintis kitas. Kadangi esama kitos lyties, tai ir aš esu lytiškas (*sexué*). Lyčių nesukeičiamumą Levinas aprašo per vaisingumą. „Aš“ vaisingumas, jo tėvystė – tai pati transcendencija, nes per tai „aš“ peržengia save kito link. Levino supratimu, kūniška egzistencija negali turėti prasmės pati savaime. Jos prasmė – egzistuoti, transcenduoti save kito link. Transcendencija čia – tai egzistencijos įlaikinimo (*temporalisation*) modusas. Agacinski kelia klausimą, kodėl kitas Levino mąstyme visada moteris, kodėl kitas negali būti vyras, arba kodėl vyras negali būti kito kitas. Jos atsakymas būtų toks: nes Levinas subjekto būtį pateikia kaip vyrišką būtį. Toks supratimas, jos manymu, kyla ne iš fenomenologinio aprašymo, bet iš to, kaip Levinas suvokia subjekto ontologiją. Ontologinį subjektą jis aprašo kaip vyrišką (subjekto būties heroizmas) ir imperialistinį. Tačiau nepaisant to, egzistuojantysis kartu yra metaseksualus. Vėlesniuose darbuose Levinas atsisako savo idėjos, kad moteris yra pati kitybė. Tačiau jis ir toliau laikosi nuostatos, jog lyčių skirtumas nėra arbitralus. Lyčių skirtumas, kuris yra nesukeičiamų subjektų skirtumas, skatina mąstyti apie kitus santykius, kuriuose veiktų toks pats nesukeičiamumas. Konkrečiai – apie etinį santykį su kitu, su stokojančiu, vargšu.

Po pranešimo vykusiose diskusijose Sebbah paprieštaravo Agacinski sakydamas, kad Levino aprašyme vyras visada yra „aš“, o ne „kitas“, nes pozicija, iš kurios atliekamas fenomenologinis aprašymas, yra griežtai apibrėžta (*situé*), todėl čia negali būti jokios simetrijos ar pozicijų apvertimo. Pagaliau Levino aprašomame etiniame santykyje asimetrinė skirtis nėra lytinė. Agacinski sutiko su šiais kritiniais pastebėjimais, pripažindama, kad anaiptol ne visos situacijos yra seksualiniu skirtumu grįsti santykiai, tačiau pridūrė, kad kituose (ne etinio pobūdžio) fenomenologiniuose aprašymuose Levinas kalba apie lytinę skirtį, tad kyla klausimas, kaip vyksta perėjimas iš aseksualaus būvio (iš etinio santykio) į seksualų būvį, ir atvirkščiai. Be to, ji pridūrė, kad reikėtų iš naujo permąstyti ir pačią subjekto sampratą, jį mąstant nebūtinai pagal vyriškumo kategorijas ir nebūtinai kaip ontologinį subjektą.

MĄSTYMO TRUPINIAI

Keletas kitų pranešimų pasirodė įdomūs ne tiek savo visuma, kiek detalėmis. Antai Strasbūre ir Paryžiuje tą patį pranešimą „Trečiojo klausimu“ skaitęs Stéphane'as Mosès Levino vartojamų asmeninių įvardžių reikšmę lygino su Benvenisto samprotavimais apie įvardžius (aš, tu, jis) bei jų ryšį su subjektyvybe. Benvenistas supriešino asmenį išreiškiančius įvardžius aš/tu su įvardžiu „jis“, su neasmenį, pokalbyje nedalyvaujantį, čia ir

dabar nesantį buvinį išreiškiančiu įvardžiu. Tuo tarpu Levino filosofijoje tokios priešpriešos nėra. „Tu“ nurodo į visus egzistuojančius „jie“, jis juos apima ir reprezentuoja („trečiasis žvelgia į mane iš kito asmens akių“). Trečiasis yra universalus kito matmuo. Trečiasis – tai kitas nei mano artimas. Jis trikdo mano santykį su kitu veidu į veidą. Taip trečiasis iškyla kaip pati trikdymo paradigma, jis yra vienas iš transcendencijos įvardijimų Levino filosofijoje.

Šio pranešimo vidiniai prieštaravimai parodė, kad klaidinga įvardžių reikšmę apibrėžti vien sistemos ribose ir vien spekuliatyviai, per jų tarpusavio santykius. Įvardžio reikšmę sąlygoja būtent jo vartojimo kontekstas, arba diskursas, šneka (kalbantysis subjektas gali apie save kalbėti ne tik vartodamas pirmą, bet ir antrą, ir net trečią asmenį; taip pat ir į kitą tam tikrame kontekste galima kreiptis ne „tu“, bet „jis“), tad jo reikšmė negali būti iš anksto ir visiems laikams substancializuota. Tačiau įdomiausia buvo išgirsti ne apie Benvenisto ir Levino skirtumus, o apie amžiaus pradžios rabiną Chaimą iš Vološino (pranešėjo kažin kodėl vadintą lietuviu), kurio mistinis veikalas „Gyvenimo siela“ esą padarė įtakos Levinui. Jame rabinas kalba apie atsakomybę ne tik už asmenį, bet ir už visą kūriniją. Taip pat jis rašo apie skirtingą Dievo suvokimą, išreiškiamą skirtingais įvardžiais „tu“ ir „Jis“. Dievo suvokimas kaip „tu“ – tai per maldą pasireiškiantis žmogiškos dialoginės patirties projektavimas į dievišką sferą, tai grynai žmogiška dievybės, begalybės patirtis. Dievo suvokimas kaip „jis“ – tai radikalios jo nesaties įvardijimas, tai dieviškas, nuo bet kokių žmogiškų, asmeninių reprezentacijų atsietas suvokimas. Tokia neasmeninė Dievo samprata esą paveikusi Leviną, kalbėjusį apie „jisybę“ (*illéité* – *ille* lotynų kalboje buvo vartojamas liturginiame kontekste) kaip begalybę, niekada nepasirodančią esatyje, visada pasireiškiančią per pėdsaką, per neatmenamybę ir atveriančią vertikalų matmenį santykyje su kitu asmeniu.

Dar vienas pranešimas Paryžiaus konferencijoje išsiskyrė ne vien įdomiomis detalėmis, bet ir savo stiliumi, kuriuo jis radikaliai skyrėsi nuo viso bendro rimto akademinio tono. Protestantų teologijos (!) specialistas Olivier Abelis – tikras „gyvas sidabras“ – domėjosi savo prigimčiai, atrodo, visiškai priešingu dalyku: miegu ir nemiga Levino filosofijoje. Iki tol Vakarų filosofijoje miegas daugiausia buvo vertinamas negatyviai ir siela buvo nuolat skatinama pabusti iš „dogmatinio“ miego, budėti (išimtis – miego šlovintojas Schopenhaueris: „kuo daugiau dvasios, tuo daugiau miego“, kurio metu pasireiškia grynoji valia). Levinui miegas – tai pasitraukimas iš būties, iš nemigos, kurią jis aprašo kaip *il y a* (yra). Kartu miegas, o ne būdravimas (kaip iki

Paryžius. Defence. 1998. Mindaugo Kavaliausko nuotrauka

tol) konstituoja subjektą, nes miegodamas žmogus užima pozicijąą, įsitaiso kurioje nors vietoje. Būti pasaulyje – tai užimti vietą. Miego pozicijąą Levinas nusako kaip vienintelį turėjimą, kuris suteikia ne nuosavybę (*possession*), bet sąlygą (*condition*), buvimo pasaulyje sąlygą. Neaišku kaip, bet nuo nemigos, kaip nenutrūkstančio buvimo (*il y a*) siaubo, patirties Levinas sugeba pereiti prie būdravimo pozityvumo. Budėjimas Levinui – tai negalimybė išsisukti ir todėl tai tampa pašaukimu atsakomybei. Būtent kitas mane pažadina iš mano suinteresuotumo būti ir paskatina nesuinteresuotam būdravimui. Tai jau kitokia „nemiga“: joje patiriamas ne *il y a* siaubas, bet susitikimas su kitu.

Tradicinė filosofija (Platonas, Kantas, Husserlis) kategoriškai skyrė miegą ir budėjimą. Levinas to nedaro. Abelis tai sieja su Levinui būdingu polinkiu „vartalioti“ sąvokas ir neleisti joms nusistovėti į kategoriškas priešpriešas, į galutines pozicijas. Levinui visada atrodė, kad žodžiai linkę „suburžuazėti“, „nutukti“, todėl juos reikia apversti, išversti kaip pirštines. Abelis ne tik savo pranešimo turiniu, bet ir nepaprastai gyvu stiliumi – nuolatiniais pokštais, ironiškais ir autoironiškais komentarais – puikiai pademonstravo šį filosofijos siekį išvengti sotaus akademinio dogmatizmo.

SPECIFIŠKAI PRANCŪZIŠKAS FENOMENAS

Pabaigai norėčiau paminėti dar keletą pranešimų, kurie nesiekė nei aiškinti, nei plėtoti Levino mintį, tačiau buvo įdomūs kaip socialinis prancūziškos filosofijos fenomenas. Čia vėlgi išskirčiau dvi laikysenas.

Viena jų, mano supratimu, įmanoma tik didelėse šalyse, kur susiformuoja pasaulinio garso įžymybės. Aplink jas tada susiburia adeptai, kurių viso gyvenimo tikslas – archyvuoti kiekvieną „mokytojo“ žodį ir gestą, idant vėliau visa tai galėtų paliudyti, sakydami „ir aš ten buvau, alų midų gėriau“. Tiesa, jie niekada neprisipažins: „per barzdą varvėjo, burnoj neturėjau...“ Tačiau jų kalba leidžia suprasti, jog už „mokytojo“ mintį jiems visada buvo svarbesnis jo buvimas. Jie siekė ne maitintis jo tekstais, bet tapti nuolatiniais jo gyvenimo „įvykių“ dalyviais. Todėl didžiausia tragedija tokiems „mokiniams“ – fizinė „mokytojo“ mirtis, nes su ja apsiverčia jų pačių gyvenimas: nuo šiol jie gali maitintis ir kitus maitinti tik asmeniniais prisiminimais.

Taip Alainas Davidas Strasbūro konferencijoje didžiąją pranešimo dalį praleidžia pasakodamas apie prieš kelis metus mirusio Derrida paskutines gyvenimo dienas, paskutinius jo žodžius savo draugams, niekaip negalėdamas atsigauti nuo tokios jam įžeidžios Derrida ištaros, pasirodžiusios priešmirtiniame jo interviu, kuria paskutinis prancūzų filosofijos mohikanas prasitaria, kad jo iki šiol „dar nepradėjo skaityti“. Ir tik į pabaigą jis prisimena, jog dalyvauja Levinui, o ne Derrida skirtoje konferencijoje. Tad Paryžiuje Davidas pasistengia daugiau dėmesio skirti Levino asmeniui bei asmeniniams susitikimams su juo. Be abejo, šis fenomenas turėtų daugiau patraukti psichoanalitikų ar akademiniu pasauliu besidominčių sociologų *à la* Bourdieu, o ne filosofų dėmesį.

Kitą laikyseną bent jau Paryžiaus konferencijoje reprezentavo po Derrida mirties tapęs bene žinomiausiu gyvu prancūzų filosofu (nors, mano įsitikinimu, visai ne to paties rango) Jeanas-Lucas Nancy. Jo statusas leido jam kalbėti apie savo visiškai asmeninį santykį su Levino tekstais, tačiau juo toliau, juo labiau aiškėjo, kad Levinas jam reikalingas vien kaip pretekstas savoms tekstinėms produkcijoms. Jį Levino mąstymas domino kaip nuolat viską peržengiantis, ir štai apie šį peržengimą naujoji prancūzų įžymybė nuobodžiu balsu skaitė ilgą pranešimą, kurio pagrindą sudarė leviniškos mąstymo retorikos bei poetikos apžaidimas, visaip vartant jo posakius, naudojant tokias madingas šiuolaikiniame prancūziškame diskurse chiazmines figūras (panašiai kaip „tai mąstymo riba ir ribos mąstymas“), ritminius pasikartojimus. Pranešimo mintį buvo galima reziumuoti keliais sakiniais, ji niekur nejudėjo, nebuvo aišku, iš kur ji išeina ir kur keliauja, ji tiesiog sukosi ratu retoriniais labirintais. Tai poezija virtęs spekuliatyvus mąstymas (Nancy laikomas Hegelio specialistu). Derrida (o kartais net ir Levinas) taip pat mėgo tokią filosofinio kalbėjimo poeziją, tačiau jų mintis niekada nebuvo tuščiai besisukantis variklis, jis judino kažin kur keliaujančią filosofinę mašiną, pagaliau jų retorika visada buvo įsišaknijusi į tam tikrą žmogišką patirtį, tai nebuvo tuščias akademinis žaidimas.

Prancūzų filosofų, atrodo, visai netrikdė ši retorika, jie leidosi jos užliūliuojami. „Po tokio nuostabaus pranešimo net nedrąsu pateikti klausimus“, – pareiškė moderatorius. Tačiau išdrįsusieji juos pateikti turėjo gerokai nusivilti: kalbėjusysis nesugebėjo nė į vieną jų atsakyti. Jam buvo menkai pažįstama ne tik Levino, bet ir kitų filosofija. Jis, kaip mažas hegeliukas, gyveno savo susikurtame filosofiniame universume.

LIETUVA: JUBILIEJUS TOTALUMO GRIUVĖSIUOSE

Viktoras Bachmetjevas

Apgink mus nuo sekėjų

Emmanuelio Levino 100 metų sukakties proga balandžio 3–5 d. Vilniuje ir Kaune vyko tarptautinė mokslinė konferencija. Konferencija žadėjo ne tik neįprastą Lietuvai kiekybę (3 dienos pranešimų) ir dalyvių geografiją (pranešėjai iš Rusijos, JAV, Izraelio, Lenkijos, Prancūzijos ir kt.), bet ir kokybę (tokie vardai kaip Bernhardas Waldenfelsas, Richardas Cohenas ir Lietuvoje jau anksčiau matytas Alphonso Lingis).

Konferenciją pradėjęs Davidas Pattersonas (Memfio universitetas) savo pranešime pabandė išryškinti Levino mąstymo žydiškąją pusę. Anot jo, būtent pasirėmimas šventaisiais judaizmo tekstais, jų traktavimas kaip *šventų* leido Levinui pasiūlyti alternatyvą postmodernizmui, kuris kiekvieną tekstą priima tik kaip „dar vieną“ pasiūlymą dekonstrukcijai. Pattersono teigimu, Levino šventumo samprata tampa atspirties tašku, kurio negali įveikti postmodernusis mąstymas. Levinui šventumas yra neapeinamas ir nekviestionuojamas – šventumo apsireiškimas nepalieka jokių abejonių ir kalba pats už save. Levino žodžiais tariant: „Dievo pažinimas pasiekia mus kaip įsakymas, kaip *Mitzvah*. Pažinti Dievą reiškia žinoti, ką reikia padaryti“ (Levinas, E., *Difficult Freedom: Essays on Judaism*, Baltimore, 1990, p. 17). Net ir sutikus su Pattersono pasiūlyta Levino, kaip alternatyvos postmodernizmui, teze, vis dėlto lieka abejotina jo išvada, kad „visuose savo kūriniuose Levinas išlieka išskirtinai žydų mąstytoju“. Šitoks Levino traktavimas nureikšmina jį kaip išskirtinį Vakarų mąstymo žinovą, įdėmų ir įžvalgų Descartes'o, Husserlio ar Heideggerio skaitytoją. Davidas Banonas (Marco Blocho universitetas) savo pranešime pasiūlė kiek lankstesnę ir, ko gero, produktyvesnę Levino skaitymo galimybę. Jis priminė, kad pats Levinas nuolatos teigdavo esąs filosofuojantis žydas, o ne žydų mąstytojas, jo mąstymas buvo provokuojamas ne talmudinių tekstų, bet Husserlio ir Heideggerio darbų, taigi, anot Banono, Levinas veikė ir mąstė Vakarų filosofijos paradigmos rėmuose, vartodamas tradicinės filosofijos kategorijas. Tik turint tai omenyje galima atsigręžti į tuos šaltinius, iš kurių Levinas sėmėsi įkvėpimo Husserlio, Heideggerio ir apskritai visos Vakarų filosofinės tradicijos kritikai. Toks šaltinis (ar bent vienas jų) neabejotinai buvo ir žydiškoji dialogo filosofijos tradicija, iš kurios Levinas perėmė Aš–Tu santykio struktūrą, dieviškumo apreiškimą kaip visa ko pradžią ir etinio santykio pirmenybę prieš ontologiją. Taigi stodamas į diskusiją su Vakarų filosofijos tradicija jos terminais, bet kartu įtraukdamas ir išskirtinai žydiškojo mąstymo kategorijas, Levinas, anot Banono, stovi sankryžoje, tarp graikiškos tradicijos (apvalytos nuo pagoniškumo, solipsizmo ir įtvirtinančios Gėrį virš būties) ir filosofiškai permąstytos biblinės-talmudinės tradicijos (apvalytos nuo foninių mitų). Būtent šis talmudinės tradicijos inkorporavimas, anot Banono, yra originalus ir nepra-

Gerardas Bagdonavičius. Kaunas. Gardino gatvė 64. 1930. Piešinys

noktas Levino įnašas į filosofiją, praturtinęs Vakarų mąstymą ir atvėręs jam naujus kelius.

Vis dėlto konferencijos metu ne kartą nuskambėjo mintis, kad perskyra tarp vakarietiško ir žydiško mąstymų yra dažnai pernelyg sureikšminama, ir būtent Levinas gali būti puiki iliustracija, kaip šios dvi paradigmos gali susitikti. Skirtumų ieškojimas turėtų būti pakeistas daug produktyvesniu sankirtos ir susitikimo taškų akcentavimu. Vieną tokių susitikimo taškų savo pranešimo tema pasirinko Richardas Cohenas (Šiaurės Karolinos universitetas), nurodęs monoteizmą kaip ašį, aplink kurią sukasi ir Levino akademinis-filosofinis mąstymas, ir jo Talmudo komentarai. Anot Coheno, ir judaizmą, ir krikščionybę drasko paradoksas, sudarytas iš trijų žingsnių: 1) Dievas yra tobulas, 2) jo sukurtas pasaulis yra akivaizdžiai netobulas, tačiau 3) kaip tobulas Dievas gali sukurti ką nors, kas būtų mažiau tobula negu jis pats? Pasak Coheno, Levinas ne tik užčiuopia esminį Vakarų krikščioniškojo ir žydiškojo judaistinio mąstymų paradoksą – jis originalus būtent šio paradokso sprendimu. Levinas atmeta

Gerardas Bagdonavičius. Kaunas. Maironio namai Muziejaus gatvėje. 1930. Piešinys

įprastus filosofinius sprendimus, kurie monoteistinės religijos ir jos paradokso prasmę apmąsto racionalumo kontekste (religija yra arba iki-racionali, arba virš-racionali). Levinas, anot Coheno, pasiūlo naują galimybę apmąstyti monoteistinio paradokso prasmės perviršį, atkreipdamas dėmesį į sakymo prasmės ne tik žymimąjį, bet ir komunikacinį pobūdį – reikšmė yra visada sakoma *ko nors kam nors*. Intersubjektyvus reikšmės pobūdis išsprūsta iš racionalumo gniaužtų ir atveria galimybę naujai apmąstyti ne tik reikšmę, bet ir religijos prasmės perviršį. Būtent šioje, etinėje plotmėje Levinas atranda religingumo ištakas – Aš aptinka Dievą tik Kito veide.

Tomo Sodeikos (Kauno Technologijos universitetas) pranešimas sukosi apie jau etinėje plotmėje aptinkamą Kito pažinimą. Levinas atmeta filosofijai ir visai Vakarų mąstymo tradicijai būdingą vizualumo ir regos, kaip esminės ir pirminės pažinimo juslės, metaforą, pirmon vieton iškeldamas lytėjimą kaip pirmapradį pažinimą, kuris žengia pirmiau racionalizuojančio diskurso, pirmiau bet kokios teorijos ir ją įgalina. Judėdamas Husserlio nužymėtu keliu pačių fenomenų link, Levinas pastebi, kad ir Husserlio fenomenologijoje rega išlieka pagrindiniu reikšmės šaltiniu. Tačiau regėjimas, anot Levino, yra nepajėgus pasiekti pačius fenomenus, prisiliesti prie tikrovės. Panašiai kaip skaitydami tekstą mes matome tik žodžių reikšmę, o ne pačius žodžius, jų grafinę-erdvinę formą, taip ir tikrovė Husserlio transcendentaliniam ego visada lieka už reikšminio sluoksnio skraistės. Levinas siūlo alternatyvą – atsigręžti į etinį santykį, kuriame dalyvaujantys išvengia įprastinės supratimo sintezės, subjekto-objekto perskyros, tačiau kartu išlaikydami reikšmės, reikšmingumo, svarbumo vienas kitam plotmę. Toks reikšmingumas vienas kitam, Levino požiūriu, nėra huserliškas sakymo-pasakyto-reikšmės santykis – veikiau toks santykis apibūdintinas kaip vienas kito ne-objektinės reikšmės aptikimas, intriga, neišsemiama ir neišsprendžiama objektyvizuojančio žinojimo. Tokiame santykyje, pasak Sodeikos, regėjimas n(eb)ėra reikšmės šaltinis – čia esmine tampa (prisi)lietimo, glamonės metafora.

Alphonso Lingis (Pensilvanijos valstybinis universitetas) pabandė kritiškai permąstyti kertines Levinui begalybės, veido, išraiškos sąvokas. Pasak Lingio, Levino etika yra perdėm antropocentriška, pripažįstanti Kitoniškumą tik kitam asmeniui. Atkreipdamas dėmesį į gamtą ir gyvūniją, Lingis pasiūlė išplėsti veido sąvoką – gyvūno veidas apeliuoja į Aš lygiai taip pat kaip ir kito asmens, jo veidas kalba ir jo pagalbos šauksmas fenomenologiniame lygmenyje yra patiriamas panašiai kaip ir Kito kvietimas. Levinui begalinis Kito kvietimas, anot Lingio, yra idealistinis, klausimą po klausimo implikuojantis dialogo modelis. Tačiau, Lingio manymu, kalbėjimas su Kitu, jo klausimas fenomenologiškai ne visada yra patiriamas kaip begalinis – dialogas prasideda ir baigiasi, kvietimas atsiranda ir į jį atsakoma. Kitas nėra visada patiriamas kaip begalinis ir neišpildomas Kitas – kasdieniai intersubjektyvūs su-

sitikimai, anot Lingio, yra paremti ne begalybės šauksmu, bet pasitenkinimu, rezultatu, orientacija į baigtinumą ir teisingumą.

Teisingumas Levinui buvo antrinė sąvoka, konstituojama jau po pirmapradžio etinio santykio tarp Aš ir Kito. Teisingumas, anot Levino, randasi todėl, kad yra daugiau nei vienas Kitas. Daugiau nei vienas etinis kvietimas ir iš jų kylanti būtinybė spręsti ir lyginti kitoniškumus gimdo teisingumą. Bernhardas Waldenfelsas (Rūro universitetas) tokią teisingumo sampratą įvardijo kaip hiperbolinį teisigumą – teisingumas Levinui yra draskomas įtampos tarp dviejų aspektų: teisingumas kyla iš pamatinio Aš–Kitas santykio, iš etinio kvietimo kaip pirmapradžio ir labiau pamatinio nei pats teisingumas, tačiau teisingumas taip pat yra orientuotas į socialinį, bendrą visam sociumui gėrį, jo paieškas. Būtent šios įtampos kontekste iškyla sunkumai: Kitas, kaip permanentinis etinis reikalavimas, iškyla kaip diktatūra be įstatymų, be reikalavimų. Aš nuolatos žvelgia į galimų atsakymų perteklių, tad, pasak Waldenfelso, iškyla būtinybė konkretesniam teisingumo diskursui, tesingumo politikai, reglamentuojančiai etinę plotmę ir užpildančią abstraktų ir idealistinį etinį kvietimą normuojančiu turiniu. Tad institucija, kaip sociumą jungiantis ir galias pažabojantis veiksnys, yra būtinas efektyvaus teisingumo palydovas. Tik ji, o ne etinis kvietimas, yra, anot Waldenfelso, pajėgi išnarplioti galių susikirtimo, poveikio, įtakos vienas kitam aspektus efetyviame teisingume.

Konferencijos metu dažnai nuskambėdavo užuominų į Levino lietuvišką praeitį, jo ryšius su Lietuva ir litvakų kultūra. Šia tema perskaityti net keli pranešimai, kuriuos gražiai apibendrino konferenciją kulminavęs emocingas Andriaus Valevičiaus (Šerbruko universitetas) liudijimas apie Leviną ne tik kaip mąstytoją, bet ir iškilią asmenybę. Valevičius prisiminė savo susitikimą su Levinu ir pademonstravo klausytojams Levino lie-

Gerardas Bagdonavičius. Kaunas. Rotušės aikštė. 1930. Piešinys

tuviškai rašytą laišką. Buvo prisimintas Lietuvai itin reikšmingas faktas, kad dar 1933 m. Levinas publikavosi Lietuvoje.

Šie metai paskelbti Levino metais Prancūzijoje, mokslinės konferencijos organizuojamos JAV, Čekijoje, Bulgarijoje ir kt. Džiugu, kad ir Lietuvoje atsirado žmonių, kurie įsijungia į gausų Levino skaitytojų būrį ir taip ne tik prisideda prie šio iškilaus Lietuvoje gimusio mąstytojo atminimo, bet ir gyvina pačios Lietuvos intelektinį gyvenimą. Viena konferencija, kad ir pavykusi, kaip ir vienas parskridęs paukštis, dar nėra pavasaris, tad, dėkojant organizatoriams, norisi palinkėti, kad ši pirmoji kregždė nebūtų paskutinė.

išsamus „Aidų“ leidyklos katalogas internete: http://www.aidai.lt

DALIA ZABIELAITĖ

NUO PROUSTO IKI BEIGBEDERIO:

EGZISTENCIJA ROMANO TINKLUOSE

Šioje knygoje keliami du svarbiausi klausimai: kokias temas svarsto šiuolaikiniai romanistai, kokiomis literatūrinės raiškos priemonėmis kuria savąją literatūrinę tikrovę?

Ne mažiau įdomu ieškoti atsakymų ir į kitus klausimus: kokią pasaulio viziją, kokį požiūrį į tikrovę išreiškia vieno ar kito rašytojo romano menas ir ką tas menas byloja apie mūsų laikų žmogų ir jo gyvenamą pasaulį?

Paieškų kelias veda per keturias šios knygos dalis, kuriose nagrinėjamas žmogaus egzistencijos ir istorijos santykis, atminties ar užmaršties temos, vertybių, tapatybės krizė, socialiniai ir moraliniai stereotipai – žmogaus būties pasaulyje autentiškumas.

SOCIALISTINIS REALIZMAS LITERATŪROJE: NEPAMIRŠTA SENA

Milda Putvytė

SOCIALISTINIO REALIZMO SAMPRATA

Kas yra socialistinis realizmas? Ar galima vienareikšmiškai teigti, kad tai tik literatūros teorija, meno metodas ar kultūros filosofija? Daugelyje šaltinių nurodoma, jog socialistinis realizmas – meninis metodas. Konkrečiau nusakant sąvokos „meno metodas“ reikšmę, reikia pažymėti, kad tai – istoriškai nulemtas, specifinis būdas buičiai, realybei atspindėti ir estetiniams žmogaus santykiams su pasauliu reikšti, būdas tikrovei įprasminti ir perdirbti į meno vaizdus[1]. Tokiu atveju galima būtų pripažinti, kad socialistinis realizmas turi meno metodo bruožų, tačiau jis dar glaudžiai susijęs ir su kultūros filosofija, kuri nagrinėja meną kaip kultūros formą. Taigi būdamas meno metodas, socialistinis realizmas tampa ir kultūros filosofijos nagrinėjimo aspektu, nes kultūros filosofijai svarbiausia yra kultūrinio veiksmo samprata ir jos sklaida. Vienareikšmiškai vien meno metodu socialistinio realizmo negalima laikyti dar ir dėl to, kad jame nedominuoja estetiškumo kriterijus, o meno metodas būtent šiuo kriterijumi ir remiasi.

Meno teoretikai socialistinį realizmą buvo linkę laikyti „literatūros kryptimi ar menine sistema, kur metodas yra krypties teorija ir joje materializuojasi. Ne vienu atveju krypties ir metodo sąvoka dar tebevartojamos kaip sinonimai“[2]. Tačiau sąvoka „kryptis“ siejasi su mobilumu, kai judama kokio nors tikslo link, o metodo sąvoka yra kur kas stabilesnė, ji labiau „įspraudžia“ į tam tikrus rėmus. Todėl kalbant apie socialistinį realizmą, laikyti krypties ir metodo sąvokas lygiaverčiais sinonimais nėra tikslinga. Ši sąvoka apima kur kas daugiau. Dar labiau apibendrinus, socialistinį realizmą galima įvardyti kaip kultūros politiką, kuri turėjo didelę įtaką kultūriniams, politiniams ir net ekonominiams procesams. Marija Chegodajeva socialistinį realizmą net pavadino *masinio meno forma*. Ji teigia, kad ši meno forma yra skirta tarnauti visiems visuomenės sluoksniams ir formuoti visų skonius bei „įtikti“ jų reikmėms kiekviename žingsnyje[3].

Terminas „socialistinis realizmas“ imtas minėti tik 1932 m., tačiau jo užuomazga galima laikyti 1922 metus, kai buvo sukurta Vyriausioji literatūros ir leidyklų reikalų valdyba prie Liaudies švietimo komisariato (Glavlitas). Jau tada valdybos nuostatose buvo numatyti nauji reikalavimai literatūrai.

Vėliau socialistinio realizmo metodas viešai buvo įteisintas Maksimo Gorkio. Šis jį įvardijo kaip „pagrindinį sovietų literatūros ir kritikos metodą“. Nuo tada pagrindiniai ideologiniai metodo reikalavimai – ideologinis turinys, partiškumas ir tautiškumas – bei estetiniai principai – tipiškumas, realistiškumas, teigiamas herojus – įsigalėjo pusei amžiaus.

Socialistinį realizmą Stalinas, Ždanovas bei Gorkis suprato kaip optimistinės socialistinės tikrovės vaizdavimą bei tikėjimą galutine komunizmo pergale. Šio metodo tikslas buvo išaukštinti paprastą darbininką (dirbantį fabrike arba žemės ūkyje), pavaizduoti jo darbą, poilsį bei gyvenimo tikslus, taip pat garbinti komunistų partizanus ir jų nuveiktus darbus. Svarbiausiu socialistinio realizmo studijų objektu ir idealu tapo proletaras. Taip tarsi buvo stengiamasi dar labiau atitolti nuo aristokratiškos rusiško meno bei literatūros tradicijos[4].

Socialistinio realizmo literatūrinė praktika buvo susijusi su komunistų partijos doktrina bei bendrai priimtomis realizmo vaizdavimo technikomis.

Socialistinio metodo gairės, kaip iš pradžių atrodė, buvo nusakytos gana aiškiai. Pirmajame Sovietų Sąjungos rašytojų suvažiavime 1934 m. buvo paskelbta, kad socialistinis realizmas, pagrindinis sovietinės grožinės literatūros ir literatūros kritikos metodas, reikalauja iš menininko, jog šis teisingai, istoriškai konkrečiai atspindėtų gyvenimo tikrovę ir jos revoliucinę raidą. Kartu pabrėžiama, kad meninio vaizdavimo teisingumas bei istorinis konkretumas turi derintis su uždaviniu idėjiškai perdirbti ir auklėti darbo žmones socializmo dvasia[5]. Tačiau tokį apibrėžimą teko nuolat

[1] *Filosofijos žodynas*, Vilnius: Mintis, 1975, p. 282.

[2] *Literatūros teorijos apybraiža*, Vilnius: Vaga, 1982, p. 366.

[3] Chegodaeva, M., „Mass culture and socialist realism“, in: *Russian Studies in History*, 2003, Fall, p. 49.

[4] In: http://www.vjg.lt/skrynia/modules.php?name=News&file=article&sid=898.

[5] *Lietuvių literatūros istorija*, t. 4: *Tarybinis laikotarpis (1940–1967)*, red. K. Korsakas, J. Lankutis, Vilnius: Mintis, 1968, p. 17.

„tobulinti“ ir konkretinti, kad „nesusipratę“ rašytojai savo kūrybinio potencialo neiššvaistytų veltui.

Kaip pastebi Elena Baliutytė, teorinėje plotmėje socialistinio realizmo doktrinos absurdas nėra toks akivaizdus. Jis priklauso sociologinei meno interpretavimo tradicijai, traktuojančiai meną kaip „superstruktūros“ elementą, marksizmo atveju – socialinių-ekonominių procesų, kurių esmė yra klasių kova, ideologinę refleksiją[6]. Tačiau teorija negalėjo numatyti vėlesnių įvykių: žiaurių susidorojimų su „netinkamais“ rašytojais, iš knygų puslapių dvelkiančių nepelnytų liaupsių „tautos tėvui“ ir t. t.

Norint tiksliai apibrėžti socialistinio realizmo sąvoką, negalima pamiršti ir realizmo apibrėžimo. Filosofijos žodyne šis terminas apibrėžiamas kaip meno metodas, labiausiai įkūnijantis objektyvią pažintinę ir estetinę pertvarkomąją meno prigimtį. Realizmui būdinga tai, kad jis tikroviškai vaizduoja žmogaus asmenybę, jos įvairiapusius santykius su tikrove, individualizuotai vaizduodamas gyvenimą, atskleidžia tai, kas dėsninga, tipiška[7]. Literatūroje šis metodas įvardijamas kaip tikrovės atvaizdavimas. Tačiau čia susiduriama su tam tikrais neaiškumais. Tikrovės atvaizdavimas virsta subjektyviu dalyku, nes tikrovė yra vienaip ar kitaip interpretuojama. Tas interpretavimas priklauso nuo individualaus santykio su ja. Tada kyla klausimas, kiek tame atvaizdavime lieka realizmo? Kraštutinis tikrovės neapčiuopiamumo akcentavimas vestų prie postmodernios prielaidos, jog objektyvi tikrovė apskritai neegzistuoja, ir tai vienas iš galimų atsakymų į šią filosofinę problemą. Realizmas, kaip XIX a. antros pusės literatūrinė konvencija, ypatingas ne tuo, kad siekia atvaizduoti tikrovę, adekvačiai interpretuoti jos esmę (tuo jis nesiskiria nuo realistinių tendencijų bet kurio kito laikotarpio mene), o tuo, jog į pirmą planą iškelia klausimą, kokia sudėtinga ir nelengvai suvokiama yra realybė[8]. Konkrečiau tariant, realistinis mąstymas grindžiamas tuo, kad neabejoja tikrovės buvimu ir bando tą tikrovę pavaizduoti literatūriniuose tekstuose. Ši literatūros kryptis pasižymi intensyvia pačios problemos refleksija: tikrovė suvokiama pirmiausia kaip užduotis, kaip keblus klausimas, į jį atkreipiamas skaitytojo dėmesys[9].

Į klausimą, ar pavyko suderinti socializmą su realizmu, galėjo atsakyti tik istorija. Iš šių dienų perspektyvos žvelgiant, galima teigti, kad šis bandymas buvo nesėkmingas. Juk realizmo apibrėžimas reikalauja objektyvaus tikrovės vaizdavimo, o esant socializmui, objektyvumas virsta subjektyvumu, todėl sąvoka socialistinis realizmas lieka sąvoka, po kuria slypi kur kas problemiškesnės reikšmės. Realizmu tapo tai, kas dabar yra įvardijama kaip komunistinė pasaulėžiūra. Didesnį emocinį krūvį junginyje „socialistinis realizmas“ vis dėlto turėjo žodis „socialistinis“. Taigi barbarišką socialistinę realybę kūrėjams teko ne vaizduoti, o maskuoti teorine idealybe[10].

A. Siniavskis, kalbėdamas apie socializmo ir realizmo derinimą, teigia: „Socialistinio realizmo terminu norėta suderinti nesutaikomas priešpriešas. Socialistinis, vadinasi, turintis aiškų tikslą menas negali būti suderintas su realizmu, XIX a. literatūros metodu. O neiškreipta tikrovė negali būti atpasakota kalba, pagrįsta teleologiškomis sąvokomis. Socialistinio realizmo atstovai meluoja, manevruoja ir mėgina išspręsti neišsprendžiamas priešpriešas: pozityvus herojus niekaip nedera su psichologine charakterio analize, pakylėtas stilius neturi nieko bendra su tikroviška realybės reprezentacija. Socialistinio realizmo pastangų rezultatas – literatūrinės salotos. [...] Tai pusiau klasicistinis pusiau menas, kuris nėra nei socialistinis, nei realistinis“[11].

J. Vaigauskaitė pažymi, kad socialistinis realizmas – ne tik stilius, bet ir metodas, galėjęs vesti prie reikiamai aprobuoto mąstymo. Vienas socialistinio realizmo elementų – nacionalinio identiteto bei stiliaus klausimas. Vienas svarbiausių akcentų – socialistinė kultūra. Socialistinė ji turėjo būti ir turiniu, ir forma[12]. Taigi socialistinis realizmas turėjo sulieti socialistinį turinį ir menišką formą. Būtent formos meniškumo kriterijus visą sovietmetį nedavė ramybės literatūros „prižiūrėtojams“. Buvo daug svarstoma ir diskutuojama, koks turi būti meninis turinys, kaip jį suderinti su socializmu ir t. t. Vieni socialistinio realizmo atstovai stengėsi pabrėžti kūrinio meninę specifiką, kalbėti apie estetinę vertę, kiti – apie temų, motyvų aktualumą, tikroviškumą. Kaip pastebi Baliutytė, visa socrealizmo teorijos retorika buvo skirta partiškumui, t. y. tendencingai suprastam tikroviškumui, suprasti. Dėl to visi bandymai analizuoti formos ypatybes ir su jomis sieti kūrinio meniškumą buvo traktuojami kaip marksistinės metodologijos atsisakymas ir pasidavimas buržuazinio mokslo formalizmui bei estetizmui[13]. Pasak G. S. Morsono, socialistinis realizmas yra viena literatūros rūšių, kur estetinė funkcija nėra dominuojanti[14].

Rašytojams buvo pavesta misija dauginti popierinę tikrovę – ideologinį konstruktą ir „įvilkti“ ją į meninę for-

[6] Baliutytė, E., *Laiko įkaitė ir partnerė: Lietuvių literatūros kritika 1945–2000*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 63.

[7] *Filosofijos žodynas*, p. 366.

[8] Čiočytė, D., „Realizmas – tikrovės sampratos problemika“, in: *Metai*, 2005, Nr. 10, p. 94.

[9] *Ibid.*, p. 94.

[10] Bukelienė, E., „Socialistinio realizmo stereotipai“, in: *Metai*, 1991, Nr. 7, p. 77.

[11] In: http://www.literatura.lt/TXT/E-2/ket_an.htm.

[12] In: http://www.vjg.lt/skrynia/modules.php?name=News&file=article&sid=898.

[13] In: http://www.literatura.lt/index_lt.html.

[14] Morson, G. S., „Socialist realism and literary theory“, in: *Journal of Aestetic & Art Criticism*, 1979, December, p. 212.

mą. Juk knyga turėjo „atverti“ akis, ugdyti susipratusį, paklusnų pilietį, todėl meniškumas buvo svarbus norint pritraukti kuo daugiau skaitytojų. Vis dėlto forma socialistiniame realizme buvo svarbi. Anot Elenos Bukelienės, socialistinio realizmo „kūrybinė“ programa tapo ne tik labai sudėtinga, elementariai primityvi, bet ir labai grėsminga bei pavojinga. Tokia programa neturi nieko bendra su specifinėmis estetikos ir kūrybos sferomis, kurios neįsileidžia pragmatizmo, objektyvizmo[15].

SOCIALISTINIS REALIZMAS LITERATŪROJE

Lietuvoje įsigalėjus sovietų valdžiai, rašytojams buvo paliktas vienintelis galimas kūrybos realizavimo būdas – socialistinis realizmas. Lenino žodžiais tariant, rašytojai tapo „žmogaus sielų inžinieriais“. Socializmo mūzų įkvėpti jie privalėjo vadovautis marksistinėmis-leninistinėmis idėjomis ir išreikšti naujos visuomenės interesus. Žinoma, tie visuomenės interesai jau buvo tiksliai nusakyti. Tarp sąvokų „partiškumas“ ir „pasaulėžiūra“ buvo dedamas lygybės ženklas.

Rašytojai atsidūrė nepavydėtinoje padėtyje. Jie negalėjo nerašyti, nes tai reiškė, kad nepritaria ir net akivaizdžiai niekina esantį režimą, tačiau negalėjo ir rašyti to, ką nori. Kiekviena knyga turėjo „pereiti devynis pragaro ratus“, kol išvysdavo dienos šviesą, kai kurios nepasirodydavo visai. Dalydamasis to meto prisiminimais, Jonas Avyžius teigė, kad kūryba buvo ne titulai, ne blizgučiai, o nervai, širdies kraujas. „Rašome krauju, o išbraukia rašalu.“[16]

Rašytojas, kaip aktyvus visuomenės veikėjas, turėjo reikštis ir literatūroje. Jis negalėjo būti pasyvus ir nereaguoti į dinamišką gyvenimo ritmą. Kaip teigė Leninas, gyventi visuomenėje ir būti nepriklausomam nuo visuomenės yra neįmanomas dalykas[17].

Taigi socialistinis realizmas literatūroje sujungė ideologiją ir estetiką, tarp kurių ir turėjo laviruoti rašytojai. Tipingumo estetinis principas reikalavo pasakoti apie žmones, visuomenės narių bendrus, vienijančius bruožus, o ne apie išskirtinumą, unikalumą. Kūriniuose turėjo būti vaizduojami pokariu klestintys kolūkiai, susipratę laimingi, nuosavybės pančių nusikratę kolūkiečiai, nors iš tikro suvisuomeninti galvijai dvėsė iš bado, o žmonės gulė ir kėlė nuolatinėje baimėje, noromis nenoromis tapę žūtbūtinės kovos prieš okupantus dalyviais[18].

Literatūroje įsigalėjo teigiamas herojus, todėl neliko įprastų konfliktų. Kova buvo galima ne tarp gero ir blogo, o tarp gero ir geresnio. Taigi teigiamas herojus griovė seną ir kūrė naują, gynė žmonių interesus, visada buvo pasirengęs aukotis Tėvynei. Gyvenimas pradėtas vaizduoti kaip ištisinė idilė; istorija socrealizmo literatūroje grįžo į mitą. Šios nuostatos labiausiai deformavo dramaturgijos žanrą, kur konfliktas yra svarbiausias elementas; už socrealizmo ribų liko satyra[19].

Plačiau aptariant mitą socialistiniame realizme, galima teigti, kad mito struktūra tapo labai parankia socialistinio realizmo kūrybos forma. Socialistinis realizmas mitologizavo kasdienybę. Literatūroje kuriamas vaizdas turėjo remtis mito kūrimo principu, legendiniais didvyriais turėjo tapti svarbiausios politinės personos, o darbo liaudies pasiekimai turėjo būti prilyginami žygdarbiams. Socialistinio realizmo principais, kaip ir mitais stengtasi apibendrintai paaiškinti visus visuomenės reiškinius.

Socialistinį realizmą sieti su mitu leidžia ir tai, kad abejoms sąvokoms būdingas paprastas pasakojimo būdas ir tradicijos principas. Žinia, socialistiniame realizme tradicija buvo griežtai suformuota, nusakoma ne tik kūrinio struktūra, tačiau ir principai, kurių privalu laikytis.

Socrealizmo laikais gyvenimo tėkmę reikėjo vaizduoti iš laiminančios socializmą perspektyvos taip, kad skaitytojo savimonė būtų keičiama sovietiškumo link. „Tikrovę“ literatūroje imta kurti pasitelkus įsakymus, dekretus, nutarimus, partinius dokumentus. Pirmame pokario dešimtmetyje vyravo revoliucinio liaudies išsivadavimo tema, o antrame – dėmesys sutelktas į tarybinę tikrovę, dabartį, dirbantį žmogų.

Socialistinio realizmo laikais rašytojas nebuvo vienintelis kūrėjas. Jam „nuoširdžiai“ talkino kritikai ir įvairios instancijos.

Cenzūra ir mėginimai kontroliuoti literatūros turinį neprasidėjo su socialistinio realizmo atsiradimu. Caro valdžia taip pat reikalaudavo patikrinti leidžiamas knygas. Rašytojai XIX a. jau tapo pakankamai išradingi ir sugebėdavo atskleisti vieną ar kitą požiūrį, neišdėstydami minčių pažodžiui. Tačiau sovietų cenzūra nebuvo taip lengvai apgaunama[20].

Taigi knyga išvysdavo dienos šviesą jau beveik „suskaityta“. Nuo rašytojo darbo stalo iki knygynų lentynų buvo daug tarpinių stotelių. Praėjęs pro „Didįjį sietą“, rankraštis keliaudavo į spaustuvės rinkyklą, paskui, po korektoriaus akies, laužinio pavidalu patekdavo į Vyriausiosios valstybinių paslapčių spaudoje saugojimo valdybos organą Lietuvoje – LSSR glavlitą. Be Glavlito antspaudėlio „Spausdinti leidžiama“ jokia spaustuvė neturėjo teisės pradėti dauginti ne tik knygos, bet ir menko kalendorėlio[21]. Taigi kūriniai būdavo kruopščiai „atsijojami“. „Didysis sietas“ (sovietų valdžia) ir „tankusis sietas“ (Glavlitas) neleisdavo „pelams“ (taip būtų

[15] Bukelienė, E., *op. cit.*, p. 77.
[16] Avyžius, J., „Ne ta koncepcija“, in: *Rašytojas ir cenzūra*, sud. A. Sabonis, S. Sabonis, Vilnius: Vaga, 1992, p. 9.
[17] In: http://www.revolutionarydemocracy.org/rdv6n2/socialreal.htm.
[18] Baliutytė, E., *op. cit.*, p. 67.
[19] *Ibid.*, p. 68.
[20] In: http://socialist-realism.biography.ms.
[21] Sabonis, A., „Cenzūra ir cenzūra“, in: *Rašytojas ir cenzūra*, p. 6.

galima įvardyti individualius, originalius, bet socializmo idėjų neatitinkančius kūrinius) patekti tarp „grūdų“ (tikrųjų socialistinio realizmo standartus atitinkančių kūrinių).

Rašytojai, pati literatūra ir skaitytojai tapo įrankiais valdžios rankose. Ir nors rašytojai buvo vadinami „sielų inžinieriais“, tačiau ir patys turėjo kaskart būti „pataisomi“. Grožinės literatūros meninės formos tapo schematiškos ir standartiškos, iliustratyvios ir natūralistinės, o kritinė mintis – dogmatizuota ir sociologizuota[22]. Tokia buvo realybė, tačiau iš tribūnų ir laikraščių puslapių buvo skleidžiama kita nuomonė. Buvo teigiama, kad socialistinis realizmas teikia rašytojams visapusę laisvę kurti, galimybes iniciatyvai turinio ir formos reikštis, leidžia išsiskleisti talento savitumams, numato meninių priemonių ir stilių turtingumą bei įvairumą, skatina novatoriškumą visose kūrybos srityse[23]. Taigi apžvelgus tuometinę literatūros situaciją, galima vienareikšmiškai teigti, kad socialistinis realizmas tapo antirealizmu.

Naujai atsiradusi sąvoka „sielų inžinieriai“ leidžia rasti sąsajų tarp socialistinio realizmo ir avangardistinio meno, kaip „pagaminto“ meno estetikos. Avangardizmas pagrindiniu intelektualiniu instrumentu pasirinko absoliutizaciją. Iš tradicijos perimtas idėjas jis pavertė hermetiškomis, savitikslėmis, neturinčiomis praeities hiperbolėmis; utopijomis, kurios jau nebepriklausė istorijai, o buvo nukreiptos prieš ją[24]. Taip pat avangardizmas, kaip ir socialistinio realizmo metodas, buvo prieštaringas, viduje konfrontuojantis, – nors „oficialioji ideologija buvo marksizmas-leninizmas, tačiau daugeliu atvejų ji buvo tik formalus metapasakojimas, vienijantis labai įvairią kultūros kasdienybę, kurioje vienas greta kito galėjo gyvuoti švietėjiškas didaktizmas, struktūralizmas, avangardizmas bei avangardas, romantinis, pakylėtas kalbėjimas“[25].

Kalbėdamas apie rašytojų padėtį socializmo laikotarpiu, Czesławas Miłoszas vartoja žodžius *tuštuma*, *absurdas*, *būtinybė* ir *sėkmė*. Šiais žodžiais tarsi paženklinamas kelias, kuriuo privalėjo eiti rašytojai, tačiau kiekviena šio kelio atkarpa slėpė didelį tragizmą. Taigi raktinis žodis *tuštuma* susijęs su tikrąja širdyje jaučiama tuštuma, kuri lydėjo gyvenant „palaimingoje socialistinėje šalyje“: „būti būryje, – toksai buvo didžiausias „atsiskyrėlių“ intelektualų troškimas“[26]. *Absurdo* sąvoka tuo laikotarpiu siejosi su tuo, kad žmogui buvo sunku susitaikyti, kad viskas priklauso juos pagimdžiusiai istorinei formacijai: jų veiklos pobūdis, drabužiai, gestai, šypsenos, jų pažiūros ir tikėjimai[27].

Kitą raktinį žodį *būtinybė* Miłoszas įvardija kaip baimę mąstyti savarankiškai[28]. O šią žodžių grandinę vainikuoja žodis *sėkmė*, jau atskilęs nuo pirmapradės reikšmės, keliančios teigiamas emocijas. Šį jausmą nuolat lydi kaltės jausmas. Kaltės, kad negali pasipriešinti ir negali išsilaisvinti, kad pataikauji ir tampi pataikautoju.

Taigi socialistinio realizmo laikotarpiu sunkus uždavinys teko ne tik tuometiniams rašytojams, bet ir skaitytojams. Morganas akcentuoja, kad kiekvienas romanas ar apysaka buvo skaitoma ne tik kaip meninė visuma, bet kaip oficialios ir nuoširdžios literatūros kratinys, kurio labirintuose turėjo susigaudyti įžvalgus skaitytojas[29].

Savo studijoje „Laiko įkaitė ir partnerė: Lietuvių literatūros kritika 1945–2000“ Baliutytė pažymi, kad socialistinis realizmas turi sąsajų su klasicizmu. Esą tai gali būti grindžiama teigiamo herojaus figūravimu, griežtai hierarchišku kitų vaidmenų pasiskirstymu, siužeto logika ir kalba[30]. Panašumas dar ir tas, kad socialistinio realizmo, kaip ir klasicizmo, menas buvo linkęs nukrypti į abstraktų racionalizmą ir schematizmą.

Vincas Dilka. Kolūkio gyvenvietės statyba. Apie 1955. NČDM

[22] *Lietuvių literatūros istorija*, t. 4, p. 18.
[23] *Ibid.*, p. 19.
[24] In: http://www.rasyk.lt/index.php/fuseaction,booksView.view;id, 1407;pn,all.
[25] In: http://www.literatura.lt/TXT/E-2/ket_an.htm.
[26] Milošas, Č., *Pavergtas protas*, iš lenkų k. vertė A. Grybauskas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1995, p. 21.
[27] *Ibid.*, p. 23.
[28] *Ibid.*, p. 24.
[29] Morson, G. S., *op. cit.*, p. 121.
[30] Baliutytė, E., *op. cit.*, p. 69.

Kiti panašumai taip pat leidžia socialistinį realizmą lyginti su klasicizmu. Kaip absoliutinėje monarchijoje viskas turėjo paklusti karaliaus valdžiai, taip ir klasicizmo literatūroje turėjo būti laikomasi nustatytų taisyklių (griežtos taisyklės neabejotinai būdingos ir socrealizmui). Taip pat klasicistams buvo gražu tai, kas nenusikalsta protui ir logikai, socrealistams – valdžios reikalavimams. Klasicistų įdiegta, iš Antikos perimta trijų vienumų taisyklė (vietos, laiko ir veiksmo) gali būti perkelta ir į socialistinio realizmo metodo plotmę. Juk iš rašytojų buvo reikalaujama vaizduoti laimingą gyvenimą Sovietų Sąjungoje (vieta), gyvenimo tikrovę traktuoti iš ateities, t. y. laiminančio socializmo perspektyvos[31] (laikas), o veiksmas turi vykti toje pačioje plotmėje – Sovietų Sąjungoje.

Socialistinis realizmas intensyviai bandė panaikinti takoskyrą tarp elitinio ir masinio meno. Kaip pažymima „Lietuvių literatūros istorijoje“: „socialistinis realizmas, nepaisant jį sudarančių reiškinių didžiausios stilistinės vienovės, nepaisant jo nuolatinio vystymosi ir kristalizavimosi, yra giliai vieninga visuma, perdėm savita, novatoriška kūrybine-estetine koncepcija, reiškianti kokybiškai naują žingsnį pasaulinio meno ir literatūros raidoje“[32]. Taigi tas „naujas žingsnis“ vedė ten, kur menas ir literatūra taptų universalia visuma, tinkančia ir patinkančia kiekvienam.

Savo studijoje „Socialistinis realizmas ir literatūros teorija“, Morsonas sovietmečio literatūrą net vadina neliteratūriška. Jis pažymi, kad taip yra ne vien dėl to, jog ši literatūra į pirmą vietą neiškelia estetiškumo principo, bet dar ir todėl, kad visa literatūros funkcijų hierarchija, kuri tarnauja Sovietų Sąjungai, skiriasi nuo modernios Europos[33]. Sovietmečiu rusų literatūra atsiribojo nuo Europoje vykstančių literatūros procesų ir užsidarė savo socialistinėje terpėje. Rašytojai negalėjo laisvai skaityti užsienio literatūros ar spaudos, jie privalėjo puoselėti socialistinio realizmo literatūrinius principus. Tokia situacija atvedė į sąstingį ir sustabarėjimą. Ilgainiui socialistinio realizmo metodas ėmė išsikvėpti. Visavertiškai nedalyvaujant europiniame literatūros procese, savaime atsinaujinti jis nepajėgė. Nors buvo skelbiama, jog „šis metodas yra pakankamai talpus ir daugiareikšmis, todėl jokia talentinga asmenybė negali išsemti visų socialistinio realizmo bruožų bei niuansų“[34], tačiau realiai buvo juntama, jog autoriai, ribojami socialistinio realizmo taisyklių, nepajėgia savęs iki galo realizuoti. Socialistinio realizmo literatūra „įstrigo“ tarp abejingo mąstymo, estetikos nuotolio ir sistemiškumo.

SOCIALISTINIO REALIZMO ETAPAI

Socialistinis realizmas, nors ir buvo nubrėžęs aiškias gaires, neliko nekintama ir nepaslanki literatūros kryptis. Nors metodas reikalavo objektyviai atspindėti tikrovę, tačiau toks realybės atvaizdavimas ilgainiui virto savotiškais naujais dariniais, fikcija. Tikrovė, tarsi atspindys vandenyje, tapo „išvirkščia“. Vieni bandymai iškreipti tikrovę tuoj susilaukdavo aršaus kritikų vertinimo, kiti sugebėdavo „praslysti“ pro cenzūrą.

Norint aiškiau suvokti socialistinio realizmo raidą, galima suskirstyti jį į atskirus segmentus: dogmatiškąją (oficialiąją) literatūrą ir disidentinę/nonkonformistinę literatūrą. Šiems atskiriems socialistinio realizmo etapams priskiriami lietuvių rašytojai, kurių kūryboje ryškiausiai atsispindėjo jų sąlygoti estetiniai principai. Rašytojai (ir ne tik jie) atsidūrė apsisprendimų kelyje tarp dviejų kraštutinių polių: neigti ir ignoruoti sovietinę sistemą arba ją priimti. Rinkdamiesi veiklos alternatyvas bei kurdami vienokias praktikas, individai savo veiklą turėjo vienaip ar kitaip derinti su savo tapatybe bei ją padaryti reikšmingą sau ir aplinkiniams. Taigi lietuviai turėjo perinterpretuoti ne tik savo santykį su sovietų valdžia, bet ir kurti naujas diskursyvias praktikas, padedančias išgyventi naujoje tikrovėje[35]. Tokia dis-

Eugenija Jurkūnienė. Traktoristai. Apie 1950. NČDM

[31] *Ibid.*, p. 69.

[32] *Lietuvių literatūros istorija*, t. 4, p. 22.

[33] Morgan, G. S., *op. cit.*, p. 121.

[34] Lipskis, S., „Ieškojimų ir atradimų kompasas: Socialistinio realizmo galimybės ir lietuvių prozos praktika“, in: *Literatūra ir menas*, 1973 11 24, p. 4.

[35] Leonavičius, V.; Keturakis, S., „Sovietinė globalioji modernybė ir globalumo-lokalumo suvokimas sovietinėje Lietuvoje“, in: *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2002, Nr. 2, p. 44–45.

kursyvia praktika galima pavadinti ir literatūrą, kuri vienaip ar kitaip formavo naujus prasminius laukus.

Pirmajam – dogmatiškojo socialistinio realizmo – etapui gali būti priskiriamas Eduardo Mieželaičio poezijos rinkinys „Žmogus“. Sovietmečiu jo poezija buvo liaupsinama, o minėtą eilėraščių rinkinį apdovanojus Lenino premija (buvo pirmasis ją gavęs lietuvių rašytojas), poetui buvo suteikta galimybė leisti beveik viską. Mieželaičio poezija traktuota kaip siekiamybė, kaip pavyzdys kiekvienam poetui: „Poeto kūryba – lenininės pažiūros į žmogų išraiška. Ji ugdo meilę ir ištikimybę tarybinei Tėvynei, stiprina internacionalinę atsakomybę ir klasinį solidarumą su viso pasaulio darbo žmonėmis. Tai poezija, kuri veiksmingai padeda mūsų amžininkams spręsti sudėtingas estetines, filosofines ir dorovines problemas, moko giliai žvelgti į socialinį gyvenimą ir dvasinę kultūrą“[36].

Poezijos rinkinys „Žmogus“ tapo socialistinio realizmo „vizitine kortele“, tam tikrą ideologiją kuriančia instancija[37]. Tuometinės spaudos puslapiuose mirgėjo liaupsės: „Eduardo Mieželaičio poezija, kūrybiškai tęsianti demokratinės kultūros tradicijas, nauja menine patirtimi praturtina socialistinio realizmo metodą...“[38] Pats poetas yra prisipažinęs, jog „Žmogus“ jam gimė kaip praregėjimas, nuo kurio ir prasidėjo jo literatūrinė branda[39].

„Žmoguje“ Mieželaitis sukūrė galingo, tarsi iš granito iškalto žmogaus paveikslą:

Stoviu gražus, tvirtas, aukštas, petingas –
tiltas nuo žemės
iki pačios saulės –
stoviu pačiame
žemės viduryje,
skleisdamas saulėtus šypsenos spindulius
į visas keturias žemės puses –
aš –
žmogus.[40]

Toks žmogaus išaukštinimas labai tiko socialistinio realizmo sampratai, kuri visais įmanomais būdais stengėsi rašytojams įdiegti stipraus, drąsaus ir darbą mylinčio piliečio paveikslą. Įdomu ir tai, kad Mieželaitis rinkinyje „Žmogus“ sugebėjo išaukštinti ne vien žmogų, kaip vientisą darnią visumą, bet nemažą dėmesį skyrė ir atskiroms žmogaus kūno dalims. Rinkinio turinys susideda iš eilėraščių, kurių pavadinimais („Rankos“, „Kraujas“, „Širdis“, Akys“, „Balsas“, „Plaukai“, „Lūpos“ ir t. t.) sekant prieinama prie monolitiško žmogaus paveikslo. Michelis Foucault savo studijoje „Disciplinuoti ir bausti: Kalėjimo gimimas“ analizuoja politinės prievartos atsiradimo ir formavimosi priežastis bei interpretuoja ją, kaip išardančią žmogų į atskiras dalis ir iš jų konstruojančią naujo tipo žmogų, atitinkantį valdžios reikalavimus galiai ir kitiems gebėjimams. Jis pabrėžia, jog „kūnas nebelaikomas kūnu apskritai, mase, tarsi kokiu neskaidomu vienetu, dabar panaudojama kiekviena detalė; prievarta prasiskverbia visur, užvaldydama net kūno mechaniką – eiseną, gestus, povyzas, slinktį: veiklų kūną valdo nepaprastai susmulkėjusi valdžia. [...] Gimsta „politinė anatomija“, kurią galima vadinti ir „valdžios mechanika“. Ji paaiškina, kaip užvaldomi kitų kūnai – ne tik tam, kad darytų tai, ko iš jų norima, bet ir tam, kad veiktų taip, kaip norima, nurodytais būdais, nurodytu greičiu ir efektyvumu“[41]. Taigi sovietinis žmogus tapo valdžios sukonstruotu mechanizmu, kuriuo galima manipuliuoti, o Mieželaičio „Žmogus“ taikliai reprezentuoja šį pavyzdį.

Mieželaičio žmogus – ne jautri, individuali dvasinė būtybė, o fizinis gigantas, kuris savo savybėmis labiau panašėja į mitinį herojų nei į paprastą žemišką būtybę. Žmogus tampa tarsi išlaisvintu Prometėju. Čia Prometėjo žmonėms atneštą šviesą simbolizuoja galingojo žmogaus darbai:

Mano galva apskrita – kaip žemės rutulys,
kurio gelmėse – kaip rūda ir anglis –
klodais giliai susiklostę smegenys.
Aš jas kasu
Ir lydau
Iš plieno
visokius didelius daiktus:
traukinius,
žemę apjuosiančius,
ir laivus,
skrodžiančius žemės gilius vandenynus,
ir lėktuvus –
paukščio tolesnį tęsinį.
ir raketas –
greitesnes už žaibą
ir greitesnes už mano
minties siūlą...[42]

Taigi sovietmečiu Mieželaitis nomenklatūrinės kritikos buvo liaupsinamas kaip darbo didvyris, o pats įrodinėjo rašąs „pats sau“ ir fiksavo savo kūrybos lūžius[43].

[36] „Išaukštinęs tarybinį žmogų“, in: *Literatūra ir menas*, 1979 10 06, p. 2.

[37] Keturakis, S., *Avangardizmas XX amžiaus lietuvių poezijoje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003 p. 159.

[38] *Ibid.*, p. 2.

[39] Budrys, A., „Žvelgiu į žmogaus sielą“, in: *Tiesa*, 1989 02 05, p. 6.

[40] Mieželaitis, E., *Žmogus*, Vilnius: Vaga, 1971, p. 16.

[41] Foucault, M., *Disciplinuoti ir bausti: Kalėjimo gimimas*, iš prancūzų k. vertė M. Daškus, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 167–168.

[42] Mieželaitis, E., *op. cit.*, p. 14.

[43] Pociūtė, R., „Mieželaitis ir sovietmečio modernizacijos paradoksai“, in: *Priklausomybės metų (1940–1990) lietuvių visuomenė: Pasipriešinimas ir/ar prisitaikymas*, Vilnius: Baltos lankos / Pasaulio lituanistų bendrija, 1996, p. 180.

Jau daug vėliau (1995) pats Mieželaitis teigė, jog jo kūryba buvo neteisingai suprasta: „Ir aš turėčiau atsiprašyti savo „Žmogaus“ skaitytojų. Už tai, kad Žmogui pasiūliau tokią orientaciją. O jis nuėjo kita kryptimi, bet ne link Gėrio“[44].

Priskiriant Mieželaičio poezijos rinkinį „Žmogus“ dogmatiniam socialistiniam realizmui, nereikia pamiršti ir fakto, jog poeto kūryba iki šio rinkinio pasirodymo buvo gan skaudžiai pliekiama kritikų. Per 1946 m. visuotinį sovietinių rašytojų susirinkimą Mieželaičio poezija buvo sukritikuota kaip neidėjiška: „Kam kam, o Mieželaičiui tikrai nėra dovanotina vilktis dekadentiškųjų tradicijų uodegoje, būti aklam ir kurčiam tarybinei tikrovei, jos darbo žmonių žygiams, ir kovoms. Štai kodėl koktu skaityti Mieželaitį, kuris karo metu, kada vyko didžiulės kovos, kai Mieželaičio amžininkai gulėjo apkasuos ir kruvinose kovose prieš sužvėrėjusį priešą gynė Mieželaitį nuo fašistų, jis, Mieželaitis, nesugalvojo jiem nieku kitu atsimokėti, kaip savo šlykštynėmis apie sartąją kumelę. [...] Jo kūryba yra svetima mūsų tarybinei liaudžiai ir tikrovei, jis ritasi į nacionalistinį šiukšlyną“[45]. Po šio susirinkimo iškoneveiktas Mieželaitis net buvo nustojęs rašyti ir ėmėsi tik vertimų, tačiau iš naujo kritikų akyse „atgimė“ išleidęs rinkinį „Žmogus“.

Iš šių dienų pozicijų žvelgiant, galima Mieželaičio kūrybą suvokti dvejopai: kaip prisitaikėliškumą ir kaip nuoširdų tikėjimą buvusia tvarka bei tarnavimą jai. Iš paties autoriaus pasisakymų jo autobiografinėje esė „Nereikalingas žmogus“ dvelkia nuoskauda dėl praradimų, nesupratimų ir nesusipratimų. Mieželaitis teigia, jog skaitytojai, skaitę „Žmogų“, turėtų atsiminti, kad ir jis, kaip ir viskas pasaulyje, yra laiko tam tikrų socialinių sąlygų bei istorinių aplinkybių produktas[46]. Tačiau vienareikšmiškai teigti, kad ir pats poetas buvo tų aplinkybių produktas, negalima.

Apibūdinant disidentinę/nonkonformistinę literatūrą, iškyla nemažai neaiškumų. Pati nonkonformizmo sąvoka laipsniškai kito, keičiantis politikai, cenzūrai vis kiti dalykai, temos ir formos atrodydavo pavojingi, todėl nėra lengva tiksliai apibrėžti nonkonformistinę laikyseną ir dar sunkiau ją atpažinti rašytojų kūriniuose. Rašytojai disidentai, kalbant teoriškai, buvo tie, kurie savo kūryba nepripažino dominuojančios ideologijos ir savotiškai tam priešinosi. Kadangi bet koks atviras pasipriešinimas buvo uždraustas ir už jį baudžiama, todėl tikslingiau būtų rašytojais nonkonformistais laikyti tuos, kurie pasirinko nepriklausomą laikyseną. Vienas tokių disidentinės/nonkonformistinės literatūros atstovų galėtų būti Antanas Kalanavičius, ilgai likęs nuošaly, nedalyvavęs literatūriniame gyvenime ir pripažinimo sulaukęs tik po mirties.

Nuo mokyklos laikų Kalanavičius rašė eilėraščius, kuriuos publikavo laikraščiuose ir žurnaluose, o vienintelė jo poezijos knyga „Ne akmenys guli“ išleista tik po autoriaus mirties.

Kalanavičius apibūdinamas kaip subtilus lyrikas, stiprių vidinių išgyvenimų, ypač gamtos, savitos poetinės kalbos kūrėjas[47]. Šio poeto nonkonformistine laikysena galima laikyti jo savotišką uždarumą, nepriklausomybę ir „rašymą dėl paties rašymo“. Jo lyrikai būdingas ne tik avangardinis santykis su kūrėjo aplinka, bet ir naujos egzistencinių problemų pateikimo ir sprendimo idėjos, suponuojančios kitokį požiūrį į fizinį ir dvasinį žmogaus pasaulį.

Iki šiol literatūrologai nepriėjo bendros nuomonės, kodėl Kalanavičiui gyvam esant neišėjo nė vienas jo poezijos rinkinys, nors net keletas jų buvo pateikti leidyklai. Kaip pastebi Judita Vaičiūnaitė, kol Kalanavičius buvo gyvas, jo poezija nebuvo reikalinga nei sovietmečiu, nei jau kelerius metus laisvoje Lietuvoje. Sunku nurodyti priežastis, jas galima tik numanyti[48]. Kritika jo labai nepliekė, bet vis dėlto poezijos rinkinių nespausdino. Savo laiškuose Kalanavičius net yra užsiminęs: „Kaip matai, atlieku tarybinei valdžiai ir vyriausybei nenaudingą darbą“[49].

Kad poetas neatliko valdžiai naudingo darbo, galima įsitikinti ir paskaičius jo eilėraščių. Juose nešlovinama sovietų valdžia, neaukštinamas socializmo labui dirbantis pilietis ir nevaizduojama optimistinė atmosfera. Priešingai, jo eilėraščius lydi elegiška nuotaika, gyvenimo dramatizmas: „Aš užmušiau save, / Kai rūkas buvo – plunksnų dūmai: / Iš mano akių / Iššoko keliai“[50]. Poeto žodynas ir sintaksė labai turtingi. Savo nuotaikomis ir temomis Kalanavičiaus kūryba pranoko savąjį laiką. Rašęs sau ir miręs vienišas kaimo sodyboje, poetas dar ir iki šiol yra neįminta mįslė.

Taigi apibendrinant socialistinio realizmo etapus reikėtų pastebėti, jog jie nėra aiškiai išsikristalizavę nei chronologijos, nei tematikos prasmėmis. Sudėtingas ir problemiškas rašytojams laikotarpis diktavo griežtas sąlygas, tačiau kūrėjų laikysena buvo nevienoda. Vieni jų pasirinko prisitaikėlišką vaidmenį, kiti tapo atsiskyrėliais, o buvo ir tokių, kurie savo talentu sugebėjo išlaviruoti tarp to, ką rašyti reikėjo, ir to, ką patys norėjo rašyti.

[44] Zaikauskas, V., „Eduardas Mieželaitis: „Atsiprašau „Žmogaus““, in: *Pirmadienis*, 1995 04 17–23, p. 3.

[45] Iš 1946 m. spalio 1 d. K. Preikšo pranešimo apie tarybinės lietuvių literatūros uždavinius, in: *Tautinė mokykla*, 1990, Nr. 10, p. 42–43.

[46] Mieželaitis, E., *Nereikalingas žmogus*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003, p. 111–112.

[47] In: http://www.rasyk.lt/index.php/fuseaction,writers.view;id,690.

[48] Kalanavičius, A., *Ne akmenys guli*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994, p. 6.

[49] *Ibid.*, p. 576.

[50] *Ibid.*, p. 31.

KUNIGAIKŠTIS ŠVARNAS IR STAČIATIKIŠKOS LIETUVOS POPIERINĖS ILIUZIJOS

Artūras Dubonis

Po karaliaus Mindaugo atsimetimo nuo krikščionybės ir jo nužudymo 1263 m. rudenį, Lietuvos valstybės ateitis skendo miglose. Mindaugo šeima ir artimesni giminaičiai išsižudė, – pasislėpdamas Rusuose, Pinsko kunigaikštystėje, išsigelbėjo tik sūnus iš pirmos karaliaus santuokos Vaišelga. Į krikščioniškos Lietuvos palikimą pretenzijas kėlė kelios Europos masto politinės krikščioniškos jėgos – Vokiečių ordinas, Čekijos karalius Pšemyslas II, net Romos popiežius. Kova dėl Lietuvos sosto aštrėjo po Treniotos, sąmokslo prieš Mindaugą organizatoriaus, nužudymo 1264 m. pirmoje pusėje. Po jo trejus metus valdęs Mindaugo sūnus Vaišelga grįžo į vienuolyną, vietoje savęs Lietuvoje palikdamas svainį Švarną Danilovičių. Rusėnas iš Haličo-Voluinės kunigaikštystės neįstengė ilgam įsitvirtinti XIII a. Lietuvos valdžioje. Tačiau kaip vienas iš Lietuvos valdovų ilgiems šimtmečiams neįtikėtinai lengvai pasiliko Lietuvos istorijos puslapiuose.

Atskira istoriografijos problema yra atsakymas į klausimą, kas, kada ir kodėl Haličo-Voluinės kunigaikščio Danilo Romanovičiaus sūnų Švarną įtraukė į Lietuvos valdovų sąrašą[1]. Profesionaliosios lietuvių istoriografijos kūrėjai įspraudė rusėnų kunigaikštį tarp Vaišelgos ir Traidenio. Spraudė nenorom, pasiraukydami ir gūžčiodami pečiais[2]. Sunku patikėti – ir sovietinių laikų „amžinos lietuvių ir rusų draugystės“ ideologas Juozas Žiugžda santūriai išsitarė apie kunigaikščio Švarno vaidmenį Lietuvoje[3]. Gal kad Švarnas buvo „netikras“ rusas – iš būsimosios Vakarų Ukrainos. Apibendrindamos dviejų paskutinių dešimtmečių istoriografijos įdirbį, Švarną Lietuvos valdovu 1267–1269 m. paliko ir naujausios Lietuvos istorijos sintezės[4].

Visai kitaip Švarno valdžią Lietuvoje ir Vaišelgos vaidmenį ją gaunant regėjo rusų ir ukrainų istoriografinė mokykla. Joms jis pavirto įspūdingu rusiškos stačiatikiškos civilizacijos pergalingo plėtojimosi Lietuvoje pavyzdžiu: Romanovičiams ir Rusiai blykstelėjo šviesi perspektyva, nes Lietuvos kunigaikštija tapo Haličo-Voluinės valstybės aneksu, o jos žemės atsidūrė ukrainietiškosios teisės ir kultūros įtakos sferoje (Michajlo Hruševskis); Aleksandras Presniakovas XX a. pirmame dešimtmetyje Sankt-Peterburgo universitete skaitytose paskaitose Švarno veiklą komentavo kaip rusiškos dinastijos įsitvirtinimo nesėkmę ant rusiškų pamatų pastatytoje Lietuvos valstybėje su „stipriu rusišku elementu“ (nuo pat istorijos pradžių buvo lemta tapti Rusijos imperijos dalimi!). Hruševskio teiginį pakartojo Mykola Kotliaras, pridėdamas vieną kitą naivų lozungą, kaip antai – „prasidėjo rusų-lietuvių valstybės kūrimas – daugiau nei šimtmečiu anksčiau už kunigaikščio Algirdo ekspansiją į Padneprį“[5].

ARTŪRAS DUBONIS (g. 1962) – istorikas, hum. m. dr., Lietuvos istorijos instituto Archeografijos skyriaus vadovas.

KLAUSIMAI AR PROBLEMOS?

Iš tikrųjų Haličo-Voluinės metraščio (toliau – *HVM*) siūlomoji Švarno tapimo lietuvių valdovu schema neįsigilinus gali atrodyti paprasta ir įtikinama: 1264–

[1] Haličo-Voluinės metraščio (toliau – *HVM*) poveikis čia neabejotinas; žr. Goldfrank, D. M., „The Lithuanian prince-monk Vojšelk: A study of competing legends“, in: *Harvard ukrainian studies*, 1987, vol. 11, Nr. 1–2, p. 46.

[2] *Lietuvos istorija*, red. A. Šapoka, Kaunas, 1936, fotografuotinis leidimas su J. Jurginio apžvalginiu straipsniu, Vilnius, 1989, p. 61; Ivinskis, Z., *Lietuvos istorija iki Vytauto Didžiojo mirties*, Roma, 1978, fotografuotinis leidimas su E. Gudavičiaus apžvalginiu straipsniu ir komentarais, Vilnius, 1988, p. 199: *„Švarno* valdymas [...] užtrukęs [...] gal tik metus su viršum [...] praėjo be žymėtinų pėdsakų. Tai buvo keistas ir iki Zigmanto Augusto mirties daugiau nepasikartojęs atvejas, kad Lietuvoje valdžią turėjo jai svetimas kunigaikštis“.

[3] Juozo Žiugždos tekstą su keliais „sausais“ faktais apie Švarną Danilovičių žr. *Lietuvos TSR istorija*, t. 1, red. kol. K. Jablonskis, J. Jurginis, J. Žiugžda (vyr. red.), Vilnius, 1957, p. 83.

[4] Kiaupa, Z.; Kiaupienė, J.; Kuncevičius, A., *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius, 1995, p. 81–82; Gudavičius, E., *Lietuvos istorija*, t. 1, Vilnius, 1999, p. 67–69; Bumblauskas, A., *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*, autoriaus asistentė I. Leonavičiūtė, Vilnius, 2005, p. 45.

[5] Грушевський, М., *Історія України–Руси*, т. 3: *(до року 1340)*, вид. друге, Львов, 1905, с. 93–94; Пресняков, А., *Лекции по Русской истории*, т. 2, вып. 1: *Западная Русь и Литовско-русское государство*, Москва, 1939, с. 54; Котляр, М., *Галицько-Волыньска Русь*, (ser. *Україна крізь віки*), т. 5, Київ, 1998, с. 215; *Нариси з історії дипломатії України*, відп. ред. В. Смолій, Київ, 2001, с. 71.

1265 m. Švarnas padeda savo svainiui, laikinai vienuolystės atsisakiusiam Vaišelgai įsigalėti Lietuvoje, kartu su juo valdo iki 1267 m.; po to atgal vienuoliauti sugrįžtantis Vaišelga perduoda Švarnui visą valdžią Lietuvoje, bet piktavalis pastarojo brolis Levas Danilovičius Vaišelgą nužudo, pakirsdamas Švarno valdžią Lietuvoje; šis po Vaišelgos vis dar valdo Lietuvoje, nors lietuviai netrukus vietoj jo pasirenka naują valdovą – Traidenį.

Haličo-Voluinės karaliaus Danilo Romanovičiaus (1253 m.) karūna, atsiųsta popiežiaus Inocento IV, vėliau perdaryta į mitrą. O kur karaliaus Mindaugo diadema?
Iliustracija iš kn. „Україна: віхи історії", Київ, 2001, с. 86

Schemos paprastumas kelia pagrįstų įtarimų, kadangi *HVM* jau pusaštunto šimto metų yra vienintelis išsamus žinių apie Vaišelgos vienuolystę, jo valdymą Lietuvoje 1264–1267 m. ir valdžios perdavimą Švarnui šaltinis. Iš jo semiama didžioji dalis informacijos, kuri naujoms tyrinėtojų kartoms padeda konstruoti viliojančias schemas apie lietuvių kaimynų – stačiatikių pasauliečių su jų aukščiausiais Bažnyčios tarnais siekius įsigalėti Lietuvoje XIII a. antroje pusėje. Antai Davidas M. Goldfrankas minėtame *HVM* siužete pabrėžia subtilius ano meto politinės ideologijos momentus: teisėta stačiatikio Vaišelgos Mindaugaičio valdžia Lietuvoje ir teisėtas jos perdavimas Švarnui Danilovičiui – Lietuva turi tapti krikščioniška (stačiatikiška), ir Rusios siuzerenitetas ar tiesioginis valdymas čia yra teisingas; kita vertus, nenoromis, bet pripažįstama lietuvių kilmės pagonių kunigaikščių valdžia Rusios žemėse[6]. Apmąstydamas Vaišelgos valdymą ir vienuolystę, Darius Baronas plėtoja įdomią mintį, jog Mindaugo žūtis atvėrė kelią įspūdingam Haličo-Voluinės rusų bandymui įtraukti Lietuvą į stačiatikių orbitą, kai Vaišelgai perdavus valdžią Švarnui, Lietuvoje atsirado reali galimybė įsitvirtinti stačiatikių kunigaikščiams. Tik Vaišelgos žūtis nuo Levo rankos sužlugdė pastarojo brolio Švarno valdžią Lietuvoje[7].

Ar tikrai stačiatikio Lietuvos valdovo įsitvirtinimo galimybė buvo tokia reali? Ar tai lengva įrodyti? O gal *HVM* informacija apie Švarno valdžią ir stačiatikybės galimybes Lietuvoje buvo perdėta, jei viskam sužlugti užteko Vaišelgos žūties? Juk pasakojimo apie Vaišelgą ir Švarną siužete susiduriame, anot Goldfranko, su politinės ideologijos kūriniu. Jame reikia tikėtis, – o *HVM* to apstu[8], – dirbtinių konstrukcijų, suinteresuoto politinio redagavimo, tikrovės slėpimo ar nutylėjimo, žinoma, ir patikimų duomenų. Be išlikusios pasakojimo redakcijos, egzistavo dar vienas ankstesnis siužetas apie Vaišelgą vadinamajame 1266 m. Cholmo (Danilo Romanovičiaus) metraštyje, kuris galėjo skirtis nuo dabar žinomos pasakojimo versijos[9]. *HVM* lapuose vėlesnis redaktorius ankstyvosios pasaulietinės Vaišelgos veiklos siužetus redaguoja, sukurdamas mielą hagiografinę istoriją, kurioje pasaulietiniai Vaišelgos veiklos fragmentai supinami į gudrią kombinaciją, bet ne lietuvių naudai[10], nes valdžia Lietuvoje vis dėlto teisėtai atitenka nevietiniam kunigaikščiui stačiatikiui. Iš *HVM* perimtą pasakojimą iš esmės perdirbo Naugardo Pirmojo metraščio sudarytojai, išmesdami voluinietiškus siužeto elementus ir Mindaugaitį paversdami Ortodoksų bažnyčios didvyriu[11].

Vadinasi, egzistuoja ne vienas svarus argumentas, kuris Švarno istorijos, kaip itin išpuoselėtos stačiatikybės (tikėjimo ir valdžios) plėtotės Lietuvoje paradigmos, tyrimą daro aktualų ir reikalingą. Čia turėtume

[6] Goldfrank, D. M., *op. cit.*, p. 49.

[7] Baronas, D., „Stačiatikiai kitatikių valdžioje: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atvejis XIII–XV a.", in: *Lietuvos istorijos metraštis, 2004–1*, Vilnius, 2005, p. 10, 12.

[8] Begalę faktų apie *HVM* perredagavimą ir tuo suinteresuotus asmenis nurodė Pašuta; žr. Пашуто, В., *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, [Москва], 1950, с. 92–130; apie dirbtinai XV a. pradžioje prirašytą *HVM* Hipatijaus nuorašo chronologinį tinklą žr. Романова, О., „О хронологии Галицко-Волынской летописи XIII в. по Ипатьевскому списку", in: *Прошлое Новгорода и Новгородской земли*, Материалы научной конференции, 11–13 ноября 1977 г., сост. В. Андреев, Новгород, 1997, с. 66–70; Толочко, А., „Происхождение хронологии Ипатьевского списка Галицко-Волынской летописи", in: *Palaeoslavica*, 2005, vol. 13, Nr. 1, p. 81–108; rimtas šaltiniotyrines dviejų pasakojimų apie Vaišelgos vienuolystę problemas pabrėžė: Vilkul, T., „Haličo Voluinės metraštis apie kunigaikščio Vaišelgos vienuolystę", in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2004, Nr. 6, p. 263–267.

[9] Goldfrank, D. M., *op. cit.*, p. 50–51, 56.

[10] Vilkul, T., *op. cit.*, p. 267.

[11] Goldfrank, D. M., *op. cit.*, p. 53–56.

rasti atsakymus į kelis klausimus itin lemiamu mūsų protėvių pasirinkimo laikotarpiu: apie „savu“ verčiamo stačiatikio atėjimo į valdžią Lietuvoje peripetijas, apie Švarno valdžios Lietuvoje tvirtumą, apie lietuvių „tyliosios daugumos“ reakciją į stačiatikio pasirodymą Lietuvos soste[12] ir kt.

Vaišelgos ir Švarno valdymo periodą pažinti sunku dėl *HVM* struktūros. Jis sudarytas iš kelių atskirų metraščių sąvadų, kurie kompiliuojant buvo gerokai „pataisomi“. Haličo-Voluinės (toliau – HV) kunigaikščio Danilo Romanovičiaus (Cholmo) metraštį įspūdingesnės saviraiškos linkme 1264–1269 m. pratęsė jo brolis Vasilkas Romanovičius[13]. Šis metraštis išskiriamas kitame – vadinamajame Vladimiro Vasilkovičiaus metraštyje (1289)[14]. Jame – pasakojimas apie Vaišelgą, apie jo valdymą Lietuvoje ir valdžios perdavimą Švarnui Danilovičiui, stačiatikio kankinio aureolės vertos Vaišelgos žūties nuo Haličo kunigaikščio Levo Danilovičiaus rankos aprašymas. Gali būti, kad kunigaikščio Vasilko sūnus Vladimiras darė poveikį pasakojimo apie Vaišelgą sudarymui[15]. Prie kūrinio gimimo taip pat prisidėjo dvasininkai: galbūt lietuvių kunigaikščio dvasios mokytojas vienuolis Grigorijus iš Poloninos arba jam artimas žmogus, susijęs su Cholmo ar Vladimiro vyskupijomis Voluinėje[16]. Vladimiras Pašuta pastebėjo, kad kunigaikščio Vladimiro Vasilkovičiaus metraštyje siekiama menkinti Švarno vaidmenį Lietuvos 1264–1267 m. įvykiuose ir aukštinti kunigaikštį Vasilką. Jis pats pabrėžė vien Švarno Danilovičiaus pagalbą sugrįžusiam Vaišelgai įsitvirtinant savo tėvo, karaliaus Mindaugo, soste Lietuvoje[17]. Mokslininkas, vengdamas atidžiau įvertinti Vladimiro kunigaikščio Vasilko Romanovičiaus vaidmenį, neabejotinai puolė į kraštutinumą. Iš tikrųjų politinė situacija Vaišelgai įsitvirtinant Lietuvoje po Treniotos buvo painesnė. 1264 m. nužudžius Treniotą, politiniai reikalai Lietuvoje, o netrukus ir HV kunigaikštystėse, rimtai kompli-

kavosi: Vaišelgai trūko jėgos įsigalėti visoje Lietuvoje ir jis pasinaudojo kunigaikščio Danilo Romanovičiaus parama, bet tas netrukus mirė, ir vietoj jo į pagalbą skubėjo sūnus Švarnas bei brolis Vasilkas Romanovičius. Nuo šios politinės kombinacijos jie į šalį nustūmė vyriausiąjį kunigaikščio Danilo sūnų Levą, – ryškią aptariamo geopolitinio regiono politinę figūrą[18].

1264–1267 m. pietvakarių Rusioje ir Lietuvoje tvarkėsi politinė trijulė (jos nariai buvo glaudžiai susiję), todėl sunku nurodyti, kuris iš jų tapo lyderiu, išskyrus tiek, kad amžiumi vyriausias buvo Vladimiro kunigaikštis Vasilkas Romanovičius, o jauniausias – Švarnas Danilovičius. Tuo metu trijulė veikė derindamasi prie susidariusių politinių aplinkybių, bet ne plėtodama kokį nors suokalbišką „stačiatikių kunigaikščių valdžios ir stačiatikių tikėjimo platinimo projektą“ Lietuvoje. Pasakojimas apie Vaišelgą atsiras tik po keliolikos metų, *HVM* aiškiai pasaulietiškos „išvaizdos“ kunigaikštį, keistą vienuolį Vaišelgą pakeičiant šventumo žymėmis paženklintu stačiatikių vienuoliu[19].

Atsižvelgiant į Pašutos pamokymus dėl *HVM*, reikia įsidėmėti šiaip jau gerai žinomus, tačiau svarbius dalykus – siekiant ką nors tikra pasakyti apie Švarno valdymą ar jo pozicijų tvirtumą Lietuvoje, minėto metraščio teikiamą informaciją ir chronologijos duomenis būtina naudoti itin atidžiai. Vaišelgos ir Švarno istorijoje išliko vertingų siužetų, nepaisant pasakojimo redagavimo Vasilko Romanovičiaus naudai. Vienas jų – apie Vaišelgos nužudymą 1267 m. Vladimire. Juk pastarojo saugumą per susitikimą su pavojinguoju Levu Danilovičiumi garantavo trečiasis dalyvis – kunigaikšis Vasilkas „*Войшелк … поеха на Василкову руку*“. Jo atsakomybė savitai ištirpdoma, mat girtas nuo užstalės nuėjo miegoti, o Levas su Vaišelga kartu lėbavę toliau „*… Левъ … поча молвити Войшелкови: Куме! Напіемся по чаши вина …*“. Šioje istorijoje siekiama pateisinti, bet neslėpti Vasilko

[12] Pagoniškoji „tylioji dauguma“ – terminas iš: Baronas, D., *op. cit.*, p. 6.

[13] Пашуто, В., *op. cit.*, с. 103–109. Vladimiro kunigaikščio Vasilko aplinkos redaguojamame vadinamajame Cholmo metraštyje atsirado intarpai iš Voluinės istorijos, dažnai prie kunigaikščio Danilo vardo gan dirbtinai prirašomas tas pats Vasilkas. Anot Pašutos, kuriami ir aukštinami pastarojo nuopelnai HV kunigaikštystėje.

[14] *Ibid.*, с. 109, 129–130; Goldfrank, D. M., *op. cit.*, p. 45.

[15] *Ibid.*, с. 53; Pašuta šiuo atveju regi kunigaikščio Vladimiro metraštyje iš dviejų siužetų suredaguotą pasakojimą. Vienas siužetas – iš Danilo Romanovičiaus metraščio, kitas – iš vadinamojo „Lietuvos metraščio“; žr. Пашуто, В., *op. cit.*, с. 114–117. Naujausioje literatūroje sutinkama egzistavus rusišką „Lietuvos metraštį“, kaip rafinuotesnę ideologinės kovos priemonę prieš lietuvius; žr. Baronas, D., „Rusų metraščiai apie XIII a. Lietuvą“, in: *Mindaugo knyga: Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*, par. D. Antanavičius, D. Baronas, A. Dubonis, R. Petrauskas, Vilnius, 2005, p. 33–36. Negali patvirtinti Pašutos hipotezės apie „Lietuvos metraštį“: Котляр, Н., „Галицко-Волынская летопись (Источники, структура. Жанровые и идейные особенности)“, in: *Древнейшие государства Восточной Европы*, Материалы и исследования, 1995 год, Москва, 1997, с. 150–151; Vilkul, T., *op. cit.*, p. 267.

[16] Goldfrank, D. M., *op. cit.*, p. 52–53.

[17] Пашуто, В., *op. cit.*, с. 102, 104,115–117; Котляр, Н., *op. cit.*, с. 145, 147, 150.

[18] Dubonis, A., „Lietuva po karaliaus Mindaugo mirties: Kova dėl sosto 1264–1268 m.“, in: *Istorijos akiračiai*, Skiriama Profesoriaus habilituoto daktaro Antano Tylos 75-mečiui, sud. E. Rimša ir kt., Vilnius, 2004, p. 66–68. Čia pateikiamos nuorodos į platesnę istorinę literatūrą.

[19] Goldfrankas pastebėjo, kad 1266 m. redakcijos Cholmo metraštyje Vaišelga galėjo atrodyti dar labiau veiklesnis ir įtakingesnis: kai kurie lenkų metraščiai ir su Naugardo Pskovo metraščių tradicija susijęs Rogožos metraštis vienodai pasako, kad Vaišelga nužudė Treniotą, t. y. Mindaugaitis ten labai pasaulietiškas, tiesiogiai dalyvavęs savo priešo sunaikinime; žr. Goldfrank, D. M., *op. cit.*, p. 50–51; plg. Krokuvos kapitulos metraštis, in: *Pomniki dziejowe Polski*, ser. 2, t. 5, wyd. Z. Kozłowska-Budkowa, Warszawa, 1978, s. 91: *Stroynat potens princeps Lituanorum, qui occiderat Mendog, occiditur per Theophilum et per Woysalk filium ipsius Mendog regis*; Rogožos metraštis, in: *Полное собрание русских летописей*, т. 15, Москва, 1965, стб. 33: „[…] Того же лета Воишелгъ иде на Литву воиною и Тереняту оубилъ […]“. Kuriant hagiografinį Vaišelgos pavidalą, išmetamos visos įtartinos pasaulietiškos smulkmenos; žr. Vilkul, T., *op. cit.*, p. 266.

atsakomybės už Vaišelgą[20]. Tai pakankamai patikima 1289 m. redaguojant *HVM* dalyvavusio kunigaikščio Vladimiro Vasilkovičiaus tiesa apie Vaišelgos žūtį 1267 m. – tiesa krikščionio, nemėgusio nuodėmingo melo ir girtavimo[21].

JAUNASIS LIETUVOS KARALIAUS MINDAUGO ŽENTAS ŠVARNAS DANILOVIČIUS

Švarnas – jauniausias HV kunigaikščio Danilo Romanovičiaus sūnus iš pirmosios santuokos. Spėjama gimimo data apytikslė – tarp 1236 ir 1240 m. Tėvai jam suteikė itin retą vardą: *Švarny*, *szwarny* čekų ir senąja lenkų kalba – „gražus, švarus“[22].

Politinėje karinėje veikloje, anot *HVM*, Švarnas pasirodo pirmoje XIII a. šešto dešimtmečio pusėje. Su juo susijęs vienas pagrindinių Lietuvos karaliaus Mindaugo ir HV kunigaikščio Danilo Romanovičiaus 1254 m. taikos sutarties punktų. Taika ir vaikų apvesdinimas, ką Mindaugas Danilui siūlė jau 1252 m., padėjo lietuvių valdovui baigti sunkų karą su HV. Savo pirmagimį sūnų Vaišelgą karaliui teko atiduoti faktiniu įkaitu į Cholmą, į Danilo Romanovičiaus rankas[23]. Švarnas turėjo vesti Mindaugo dukterį. Jis buvo apvesdintas labai jaunas, nes po taikos sudarymo su Lietuva karo žygyje prieš jotvingius 1254–1255 m. žiemą tėvas dėl jaunumo jį dar laikė šalia savęs „*Данило пойде на ятвязе съ братомъ и сыномъ Львом и съ Шеварномъ, младу сущю ему*“, nepatikėdamas savarankiškų karinių operacijų. Spėjama, kad Švarnas su Mindaugaite apvesdintas 14–15 metų[24].

Nėra žinių, ar Danilas numatė ateityje Švarnui patikėti santykių su Lietuva priežiūrą. Matyt, ne, nes arčiausiai Lietuvos reikalų tuo metu atsidūrė kitas HV kunigaikščio sūnus – Romanas Danilovičius. Pagal sutarties sąlygas jis tapo karaliaus Mindaugo vasalu ir gavo valdyti Naugarduko žemę bei kitas Nemuno aukštupio intakų Lietuvos valdomas rusiškas (gal mišriai lietuvių ir rusų gyvenamas) žemes – Slonimą, Volkovyską[25]. Šaltiniai neliudija, kad Švarnas būtų aktyviai dalyvavęs su Lietuvos reikalais susijusiuose įvykiuose iki Mindaugo mirties. Nors jis dalyvavo Danilo ir Mindaugo rengtame žygyje į Vozviaglį 1255 m., tačiau atliko tik karinės priedangos, užtvaros manevrus – su 500 prastai ginkluotų karių apsupo pilį. Čia Švarnas su lietuviais visai nesusidūrė: jam su kariais manevruojant, lietuvių nebuvo, o kai šie, vadovaujami Romano Danilovičiaus, vėluodami atžygiavo, Mindaugo žentas jau buvo išvykęs[26]. 1259 m. Danilas Romanovičius su sūnumis Švarnu ir Levu sėkmingai išsisuko nuo žygio į Lietuvą vienoje gretoje su Burundajaus vadovaujamais totoriais, nes su jais buvo pasiųstas brolis Vasilkas Romanovičius[27]. Švarnas nedalyvavo kunigaikščio Treniotos vadovaujamų lietuvių žygyje į Mazoviją 1262 m., kai buvo nužudytas jos kunigaikštis Siemovitas[28]. Šis buvo Švarno svainis (Danilo Romanovičiaus žentas)[29]. Lietuvių nelaisvėje atsidūrė ir Švarno sūnėnas, Mazovijos kunigaikščio Siemovito sūnus Konradas.

GUDRUS VAIŠELGA

Mindaugo nužudymas 1263 m. ir po to ėję įvykiai Lietuvoje Haličo-Voluinės valdančiajai Romanovičių šeimai turėjo būti nelaukti, todėl skatinantys ryžtingai veikti, nes vienas iš jų, Švarnas su žmona Mindaugaite, kartu su vienuolio įžadus trejiems metams 1264 m. sustabdžiusiu Švarnienės broliu Vaišelga[30], staiga tapo potencialiais Lietuvos sosto įpėdiniais. Mirtinai pasiligojęs Danilas Romanovičius (mirė 1264 m.) jau negalėjo spręsti Lietuvos reikalų. Tačiau dar gyvas būdamas spėjo palaiminti tiems dalykams veiklų triumviratą: Vaišelgą ir jį visokeriopai rėmusius Vasilką Romanovičių bei Švarną[31]. Šis feodalizuotas politinis trejetas iš dalies atitiko šeimyninius santykius tarp Danilo Romanovičiaus sūnų, suformuotus po tėvo valdų paveldėjimo: Švarnas tapo antruoju asmeniu Romanovičių šeimoje po vyresniojo kunigaikščio Vasilko, bet, gavęs tėvo sostinę Cholmą ir kitas svarbias valdas, buvo pakylėtas aukščiau už energingą ir karinėje politinėje

[20] *Галицько-Волинський літопис: Дослідження. Текст. Коментар*, (toliau – *HVM*), за ред. М. Котляра, Київ, 2002, с. 130. Šis ukrainiečių istorikų *HVM* leidimas parengtas pagal Chlebnikovo nuorašą, kuris tarp žinomų nuorašų labiausiai atitinka neišlikusį metraščio protografą.

[21] *HVM*, c. 149: „[…] князь Володимерь […] не лживъ, […] питія же не пи […] не помрачи своего оума пьяньствомъ […]“.

[22] Dąbrowski, D., *Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich*, Poznań–Wrocław, 2002, s. 168. Jis paneigia Hieronymo Gralios hipotezę apie spėjamą Švarno krikšto vardą Jurgis; žr. *Ibid.*, s. 167–168.

[23] *HVM*, c. 117; Vilkul, T., *op. cit.*, p. 264–265; Dubonis, A., „Voluinietiškos Lietuvos užsienio politikos krypties formavimasis (iki Mindaugo mirties 1263 m.)“, in: *Lituanistica*, 2005, Nr. 4, p. 7.

[24] *HVM*, c. 117; Dąbrowski, D., *op. cit.*, s. 166, 168.

[25] Gudavičius, E., *Mindaugas*, Vilnius, 1998, p. 242.

[26] *HVM*, c. 120.

[27] *Ibid.*, c. 123.

[28] *Ibid.*, c. 125–126; *Dzieje Mazowsza do 1526 roku*, praca zbiorowa pod redakcją A. Gieysztora i H. Samsonowicza, Warszawa, 1994, s. 183; Dąbrowski, D., „Czy Jan Długosz pisząc siódmą księgę „Annalium“ korzystał z *Kroniki halicko-wolyńskiej* lub źródła jej pokrewnego?“, in: *Ruthenica*, t. 3, ред. В. Ричка, О. Толочко, Київ, 2004, с. 165.

[29] Dąbrowski, D., *Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich*, s. 139–140, 142, 147; Dąbrowski, D., „Stosunki polityczne Lwa Daniłowicza z sąsiadami zachodnimi w latach 1264–1299/1300 r.“, in: *Галичина та Волинь у добу Середньовіччя*, До 800-річчя з народження Данила Галицького, ред. кол. Я. Ісаєвич etc., Львів, 2001, с. 45; Wyrazumowski, J., *Dzieje Polski piastowskiewj (VIII wiek – 1370)*, (*Wielka historia Polski*, t. 2), Kraków, 1999, s. 244.

[30] *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*, (toliau – *NPM*), Москва–Ленинград, 1950, с. 84.

[31] *HVM*, c. 128; Dubonis, A., „Lietuva po karaliaus Mindaugo mirties“, p. 66–69.

Haličo kunigaikštis Levas Danilovičius: nuo jo rankos žuvo Mindaugo sūnus Vaišelga.
Iliustracija iš kn. „Україна: віхи історії", Київ, 2001, с. 89

veikloje patyrusį Levą[32]. Taip apribota Levo politinė įtaka šeimos interesų srityje (tyrinėtojai netgi įžvelgia konfliktą tarp tėvo ir vyriausiojo sūnaus, kilusį prieš kelerius metus iki Danilo mirties[33]).

Į Lietuvą sugrįžtantis Mindaugaitis keršijo tėvo žudikams ir siekė atkurti savo šeimos valdžią visoje Lietuvoje. Vaišelga nebuvo džiugiai laukiamas net Mindaugo domene, Lietuvos žemėje. Tačiau jis puikiai pasinaudojo Haličo-Voluinės Romanovičių parama. Švarnas tiko tik iš dalies, nes jam stigo karinės ir politinės veiklos patirties. Todėl Vaišelga, dar su gyvo Danilo žinia, įsisūnijo Vasilkui, vyriausiąjį tarp Romanovičių paversdamas formaliu visos Lietuvos suverenu[34]. Matyt, kunigaikštis Vasilkas Romanovičius vienintelis galėjo suteikti rimtą karinę pagalbą: *HVM* nedviprasmiškai palygina neaiškią Švarno paramą ir įspūdingą „visos Vasilko kariaunos" atžygiavimą Lietuvon 1264 m.[35] Trijų pastangomis sutriuškinamas pasipriešinimas Nalšios ir Deltuvos žemėse[36]. Vaišelga tampa Lietuvos valdovu. Netrukus Švarnas *HVM* minimas reziduojantis Naugarduke – jį gavo valdyti iš lietuvio svainio[37]. Šiuo atveju Vaišelga pasielgė taip, kaip 1255 m. taikos sutartį su HV kunigaikščiu Danilu Romanovičiumi sudaręs tėvas Mindaugas, kai pilį valdyti perdavė Romanui Danilovičiui[38]. Pilis netapo pagrindine Švarno rezidencija, nes iki Vaišelgos nužudymo 1267 m. jis dar rezidavo Cholme (Vakarų Voluinė), svarbiausioje velionio tėvo tvirtovėje.

Kunigaikštis vienuolis Vaišelga buvo veiklus, energingas, kantrus, politiškai akylas žmogus, kuriam, reikia pabrėžti, turėjo rūpėti Lietuvos išlikimas, t. y. savarankiško valstybės monarcho valdžios išsaugojimas[39]. Matyt, jis pamėgino vaduotis iš stiprėjančios HV kunigaikščių įtakos. Gudriu manevru 1265–1266 m. jis susilpnino Vasilko Romanovičiaus ir Švarno Danilovičiaus pozicijas Lietuvoje. Į lietuvių kerštо žygį Krokuvos kunigaikščio Boleslovo Droviojo žemėse už 1264 m. birželį lenkų riterių įvykdytą jotvingių puolimą jis įtraukė Švarną. Su lietuviais žygiavo pastarojo kariniai tarnai. Boleslovas Drovusis atsakė karo veiksmais, nulėmusiais Švarnui ir Vladimirui Vasilkovičiui nemalonų pralaimėjimą[40]. Žymusis ukrainų istorikas Hruševskis negalėjo atsistebėti, kodėl be rimtų priežasčių imtasi bloginti rusėnų santykius su lenkų kunigaikščiais[41]. Bet tai buvo naudinga Vaišelgai. Kovų metu Švarnas bene pirmą kartą sutelkė ir nesėkmingai vadovavo savo karių pulkams.

[32] Котляр, Н., *op. cit.*, с. 145–147. Aukštą Levo Danilovičiaus politinės veiklos įvertinimą žr. Грушевський, М., *op. cit.*, с. 107.

[33] Dąbrowski, D., *op. cit.*, s. 43–44.

[34] Dubonis, A., *op. cit.*, p. 67.

[35] *HVM*, с. 128: „Шварно пойде в помочь Войшелкови, а Василко князь отъ себе посла ему помочь всю свою рать […]". Tai yra pas Vaišelgą atžygiavo Švarnas be Vasilko, bet atsivedė visus pastarojo karius. Pašutos nuomone, esminę pagalbą suteikė ne Vasilkas, o Švarnas, nes Vasilko nuopelnai buvo dirbtinai iškelti; žr. Пашуто, В., *op. cit.*, p. 116.

[36] Iš pradžių Vaišelga tvarkėsi tėvo domene, Lietuvoje; žr. *HVM*, с. 128: „Войшелкъ же нача княжити въ своей земли Литовьской, и поча ворогы своа избивати, и изби ихъ бесчисленное множество […]". Į Nalšią ir Deltuvą jis išsirengė tik sulaukęs kunigaikščių Švarno Danilovičiaus ir jo dėdės Vasilko Romanovičiaus pajėgų; žr. *Ibid.*, с. 128: „Княжащю же Войшелкови в Литве, и поча ему помагати Шварно князь и Василко […] и прійде Шварно с помочью в Литвоу к Войшелкови, и виде Воишелкь помочь Шварнову и Василкову, отца своего, и радъ бысть велми; и нача пристроиватися и пойде въ силе тяжьце, и нача городы имати, *во Дявелътве* [Hipat. – *водя в Литве*] и в Нальщанохъ; городы же поимаивь, а ворогы своа избивь […]".

[37] *HVM*, с. 129; čia apie Krokuvos kunigaikščio Boleslovo Droviojo pasiuntinius, kurie 1266 m. aplanko Švarną Naugarduke; taip pat žr. Paszkiewicz, H., *Jagiellonowie a Moskwa*, t. 1: *Litwa a Moskwa w XIII i XIV wieku*, Warszawa, 1933, s. 117, išn. 1.

[38] Dubonis, A., „Voluinietiškos Lietuvos užsienio politikos krypties formavimasis", p. 7.

[39] Dubonis, A., „Lietuva po karaliaus Mindaugo mirties", p. 67–69.

[40] *HVM*, с. 129; Paszkiewicz, H., *op. cit.*, s. 116–117; Gudavičius, E., *Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva*, Vilnius, 1989, p. 156; Błaszczyk, G., *Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych do współczesności*, t. 1: *Trudne początki*, Poznań, 1998, s. 44–45.

[41] Грушевський, М., *op. cit.*, с. 95.

KEISTI IR PRIEŠTARINGI DUOMENYS APIE „LIETUVOS VALDOVĄ“ ŠVARNĄ DANILOVIČIŲ

1267 m. baigėsi treji Vaišelgos pažadėti vienuolystės įžadų sustabdymo metai. Savo valdžią Lietuvoje jis perdavė, anot *HVM*, „sūnui“ Švarnui, tinkamiausiam sosto paveldėtojui giminaičiui. Mindaugaičio „tėvas“ Vasilkas Romanovičius irgi išsaugojo prieš trejus metus įgytas formalaus Lietuvos suvereno teises, nes netrukus, Vaišelgai žuvus, jas realizuodamas, stojo į kovą su naujuoju lietuvių valdovu Traideniu.

Vaišelgos grįžimas į vienuolyną *HVM* nebuvo „pririštas“ prie trijų metų pasižadėjimo, kaip pažymėta Naugardo pirmajame metraštyje, bet aprašomas tuojau po 1266–1267 m. užbaigto Vasilko ir Švarno karo su Boleslovu Droviuoju[42], todėl įdomu patyrinėti, kas nutiko: ar tikra Dievo baimė, nusidėjus Jam ir žmonėms, užvaldė jo širdį[43], ar jis patyrė kokį nors prozišką rusėno „tėvo“ ir „sūnaus“ spaudimą? Apie patiriamą spaudimą negalima kalbėti, nes Vaišelga iš tikrųjų traukėsi į vienuolyną, bet traukdamasis visai nesirengė aklinai užsidaryti nuo pasaulietinių reikalų. Jo kuriamoji Lietuvos valdžios schema rodo, kad jis ir toliau ketino išsaugoti įtaką Švarnui. Vienuolis Vaišelga nepasuko į savo vienuolyną tarp „Naugarduko ir Lietuvos“, iš kur po Mindaugo nužudymo pabėgo į Pinską[44], bet įsikūrė Ugrovsko (Vakarų Voluinė) šv. Danilo vienuolyne, kuris buvo vos už keliasdešimt kilometrų į šiaurę nuo Švarno rezidencijos Cholme ir Vasilko – Vladimire. Ramybę jam teikė žinojimas, kad čia pat ir „sūnus Švarnas ir kitas – mano ponas ir tėvas Vasilkas“[45].

Pasaulietiniai vienuolio Vaišelgos rūpesčiai buvo pagrįsti. Jis turėjo nerimauti ir dėl savo statytinio pozicijų Lietuvoje, ir dėl kuriamosios valdžios schemos. Pirmiausia pats Švarnas abejojo savo galimybėmis savarankiškai tvarkytis Lietuvoje, todėl maldavo Mindaugaitį, kad šis dar valdytų drauge[46]. Antra, iš *HVM* galima pastebėti, jog valdžios perdavimas Švarnui vyko ne Lietuvoje, bet labiau tikėtina – Cholme, arba mažiau tikėtina – Vladimire. Prisiminę, kad Vaišelga kažin kodėl negrįžo į savo įsteigtąjį vienuolyną Lietuvos pasienyje, galime spėti, jog tai galėjo būti susiję su vienuolio Vaišelgos pasaulietinių rūpesčių sustiprintais norais nenutolti nuo Švarno ir Vasilko[47]. Kas gi nutiko? Ramybę sudrumstė iš politinio apsilankymo pas uošvį, vengrų karalių Belą IV, sugrįžęs Haličo kunigaikštis Levas Danilovičius[48]. Vaišelgos baimė susidurti su juo, savo krikštasūnio Jurijaus tėvu *Войшелкъ же бояся Лва*[49], rodo sukurtosios politinės kombinacijos trapumą ir tikrąjį Romanovičių giminės lyderį. Levas surengė bendrą susitikimą su Vaišelga ir Vasilku pastarojo sostinėje Vladimire. Susitikimo siužeto finalas *HVM*, kai Levas nužudo Vaišelgą, atskleidžia pagrindinį kunigaikščių susirinkimo klausimą – Lietuvos reikalus. Iš politinio užribio gana lengvai sugrįžęs Levas iš savo

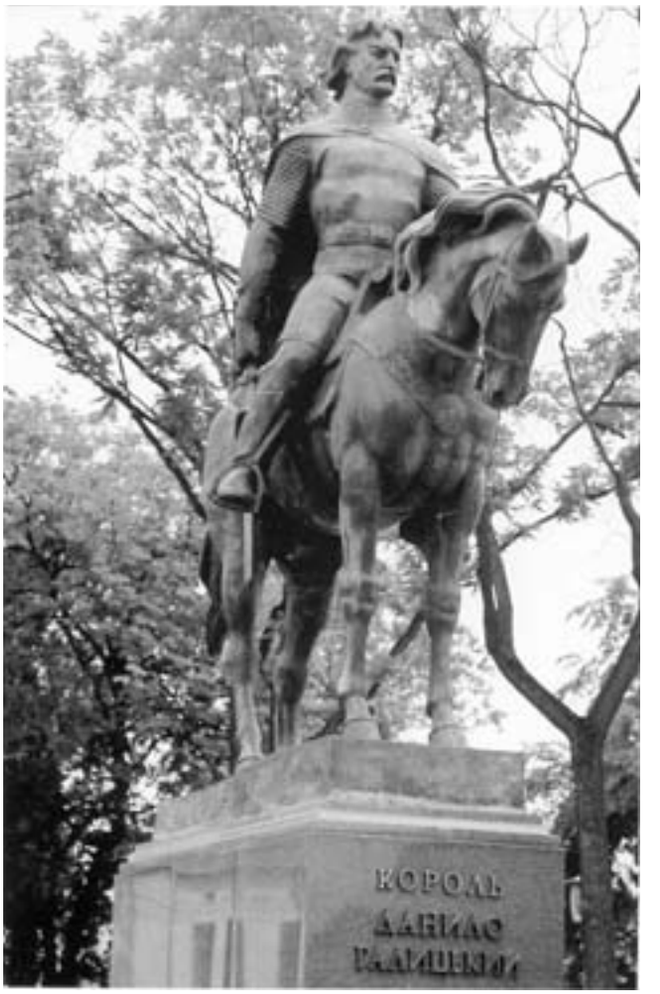

Moderniųjų laikų ukrainiečių istorinės savimonės atgimimo simbolis – Haličo-Voluinės karalius Danilas Romanovičius. Paminklas Haliče. 1998. Iliustracija iš knygos „Україна: віхи історії“, Київ, 2001, с. 88

[42] Gudavičius, E., *op. cit.*, p. 156.

[43] Žr. išn. 46.

[44] *HVM*, c. 127.

[45] *Ibid.*, c. 130: „[...] Войшелкъ иде до Угровска в манастырь святого Даниліа [...] и поча жити въ манастыри, тако река: „Се ми зде близь мене сынъ мой Шварно, а другий господинъ и мой отець князь Василко [...]“. Kadaise Danilo Romanovičiaus įtvirtintas Ugrovskas labiau susijęs su Švarno valdomu Cholmu, nei Vasilko Vladimiru, plg. *Ibid.*, c. 121; Goldfrank, D. M., *op. cit.*, p. 51.

[46] *HVM*, c. 130: „[...] Войшелкъ да княженіе свое зятю своему Шварнови, а самъ опять въсхоте пріати мнишеский чинъ. Шварно же молящеся ему повелику, абы еще княжилъ с нимъ в Литве: но Войшелкъ не хотяше, тако река: „Согрешиль есмъ много предъ богомъ и человекы, ты княжи, а земля ти опасена“. Шварно же не може умолити его, и тако нача княжити в Литве [...]“.

[47] Žr. išn. 45.

[48] Włodarski, B., *Polska i Ruś: 1194–1340*, Warszawa, 1966, s. 152.

[49] *HVM*, c. 130.

sūnaus Jurijaus krikštatėvio kažin kodėl pareikalavo visos Lietuvos, nors Vaišelga viską buvo atidavęs jo broliui Švarnui. Čia Levo kantrybė išseko – jis nužudė Mindaugaitį, pakirsdamas brolio Švarno pozicijas Lietuvoje[50].

Kodėl ir kaip Haličo kunigaikštis Levas Danilovičius staiga įgijo tokią stiprią politinę poziciją? Jo nesulaikė Vaišelgos saugumą garantavęs Vasilkas Romanovičius, savo keistu neryžtingumu leisdamas kai kuriems tyrinėtojams spėlioti apie apgalvotą Mindaugaičio „paaukojimą“[51]. Tuo metu Levo Danilovičiaus globoje galėjo gyventi kitas šiokių tokių teisių į Lietuvos sostą turintis lietuvių kilmės kunigaikštis, Levo ir Švarno brolis Mstislavas (II). Tai Danilo Romanovičiaus sūnus iš antrosios santuokos su Mindaugo dukterėčia Dausprungaite. Jaunasis kunigaikštis per tuos įvykius buvo nepilnametis, todėl politiškai dar neveiksnus[52], nors gal visai rimtas įrankis Levo politiniame žaidime. O gal 1267 m. pabaigoje visos šios istorijos užkulisiuose jau veikė naujas lietuvių lyderis – Kernavės kunigaikštis Traidenis, užmezgęs kontaktus su Levu Danilovičiumi, kurių dėka vėliau lengviau įsitvirtino Lietuvos valdžioje?[53]

Vis dėlto palikime šiuos darbinių prielaidų veikėjus, Mstislavą (II) ir Traidenį, nuošalyje, nes lieka neatsakytas vienas esminis klausimas:

KUR DINGO ŠVARNAS?

Pasirodžius Levui Danilovičiui, Švarnas Danilovičius dingo.

Paskutinė tikra žinia apie jo veiklą yra dviejų dalių: pirmoji – valdžią Lietuvoje perėmusio Švarno maldavimas, kad Vaišelga dar kartu valdytų ir prašytojo nesėkmę apibendrinanti frazė „pradėjo valdyti Lietuvoje“[54]; antroji – Vaišelgos raminimasis, jog užsidarius Ugrovsko šv. Danilo vienuolyne šalia bus jo „giminaičiai“ Švarnas ir Vasilkas[55]. Būtent pastarieji raminimaisi ir kelia įtarimą, kad Švarnas 1267 m. viduryje neišvyko į Lietuvą, bet liko Cholme. Tačiau Švarnas tikrai nebuvo Levui, Vasilkui ir Vaišelgai „po ranka“, kai trise susitiko Vladimire svarstyti, kaip kalbėjome anksčiau, Lietuvos reikalų[56]. Pirštųsi atsakymas, kad Švarnas vis dėlto buvo išvykęs, ir tikėtina, kad į Lietuvą. Tad kodėl Lietuvos reikalai svarstyti be jos tikrojo valdovo Švarno? Juk *HVM* visada aiškiai nurodo, kaip svarbius klausimus Romanovičiai svarstydavo drauge, išskyrus aptartą 1264 m. epizodą, kai, Danilui organizuojant pagalbą valdžią Lietuvoje paimti pasirengusiam Vaišelgai, Levas nedalyvavo dėl aiškių priežasčių[57].

Paprasčiausias atsakymas į klausimą, kur dingo Švarnas, būtų toks: 1267 m. antroje pusėje jis jau buvo miręs, todėl Levas, Vasilkas su Vaišelga svarstė, kaip pasidalyti valdžią Lietuvoje. Levui netrukus atiteko visos Švarno valdos[58].

Tokiam atsakymo variantui prieštarauja kategoriška *HVM* žinia apie Švarno valdymą Lietuvoje, Vaišelgai žuvus. Ji primygtinai aiški, nekelianti abejonių – Švarnas valdė po Vaišelgos kelerius metus ir mirė, – todėl rekonstruojamas įvykių sekas tyrinėtojai visada stengdavosi derinti prie jos[59]. Bet jos informacija apie kelerių metų Švarno valdymą visiškai nesutampa su kitais, patikimesniais istorijos faktais. Pirma, anot *HVM*, Švarnas mirė anksčiau už Vasilką, t. y. iki 1268 m. gruo-

[50] *Ibid.*: Levas „[…] уби Войшелка завистью, иже бяше далъ землю Литовьскую брату его Шварнови […]“; Грушевський, М., *op. cit.*, с. 94; Котляр, Н., *op. cit.*, с. 149. Įsidėmėtina šių įvykių chronologija. *HVM* pasakojimas kaip Vaišelga perduoda valdžią Švarnui, grįžta į vienuolyną ir neužilgo žūsta, yra vientisas ir nepertraukiamas. Iš tikrųjų šiuos įvykius skyrė ne vienas mėnuo: valdžią Švarnui Vaišelga perdavė 1267 m. viduryje, žuvo – gruodžio mėn.; žr. Gudavičius, E., *op. cit.*, p. 156; Traskos metraštis, in: *Monumenta Poloniae historica*, wyd. A. Bielowski, t. 2, Lwów, 1872, s. 840: „1267. […] Dux Leo filius Danielis regis Rusie occidit Woyslaum filium Mendogi ducis Lithwanorum.“; dėl žūties gruodį žr. Paszkiewicz, H., *op. cit.*, s. 117, išn. 2.

[51] Pašuta įžvelgia tylų Vasilko pritarimą Vaišelgos pašalinimui iš politikos; žr. Пашуто, В., *op. cit.*, с. 293. Nesutinka Kotliaras; žr. Котляр, Н., *op. cit.*, с. 149.

[52] Dąbrowski, D., „Czy istniało dwóch synów Daniela Romanowicza o imieniu Mścisław? Przyczynek do genealogii Romanowiczów, książąt halicko-wołyńskich“, in: *Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego*, nowej serii t. 4 (15), 1999, s. 181; Dąbrowski, D., *Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich*, s. 174–180. Spėjama, kad po dėdės Vasilko ir brolio Švarno mirties Levas Danilovičius XIII a. aštunto dešimtmečio pradžioje pasistengė, kad Mstislavo (II) Danilovičiaus valdos – rytų Voluinė su Lucku – būtų sudarytos iš pusbrolio Vladimiro Vasilkovičiaus tėvonijos; žr. Dąbrowski, D., „Czy istniało dwóch synów Daniela Romanowicza o imieniu Mścisław?“, s. 186; Dąbrowski, D., „Stosunki polityczne Lwa Daniłowicza z sąsiadami zachodnimi w latach 1264–1299/1300 r.“, s. 44. Vėliau Mstislavas (II) suartėjo su Vladimiru, atitoldamas nuo Levo ir jo sūnaus Jurijaus; žr. Dąbrowski, D., „Czy istniało dwóch synów Daniela Romanowicza o imieniu Mścisław?“, s. 186–187.

[53] Dubonis, A., *op. cit.*, p. 72–74.

[54] Žr. išn. 46.

[55] Žr. išn. 45.

[56] *HVM*, с. 130: „[…] Присла Левь к Василкови, тако рече: „Хотелъ быхъ снятися с тобою, абы туто и Войшелкь былъ“. Василко же посла по Войшелка, страстное неделе, тако рече: „Присланъ къ мне Левь, абыхмо ся сняли; а не бойся ничего же“. Войшелкь же бояся Лва и не хотяше ехати, но поеха на Василкову руку, и пріеха святое недели у Володимерь […]“.

[57] 1262 m. Ternavoje įvyko Krokuvos kunigaikščio Boleslovo Droviojo susitikimas su HV kunigaikščiu Danilu, jo sūnumis Levu ir Švarnu, su jo broliu Vasilku ir pastarojo sūnumi Vladimiru – visi tvarkingai išvardijami; žr. *HVM*, с. 126; 1266–1267 m. karą taika užbaigia Boleslovas Drovusis ir Vasilkas su Švarnu; Vasilko sūnus Vladimiras neminimas, nes dalyvauja tėvas, kaip vyresnysis; žr. *Ibid.*, с. 130.

[58] Apie Levo įpėdinystę pasakoja *HVM* žinutė apie kunigaikščio Vasilko mirtį ir vietoje tėvo Voluinėje valdyti pradėjusį Vladimirą; žr. *Ibid.*, с. 131. Kunigaikščio Vasilko mirtis datuojama 1268 m. – pirmąja 1269 m. puse; žr. Kotliaro komentarą, in: *HVM*, с. 320, kom. 734.

[59] *HVM*, с. 130: „Княжащю по Войшелце Шварнови в Литовской земли, княживъ же не много лет и тако преставися, и положиша тело его въ церкви святыя Богородица близъ гроба отня“.

džio – 1269 m. balandžio[60]. Vadinasi, kelerių Švarno valdymo metų Lietuvoje po Vaišelgos nebuvo ir mūsų prielaida apie jo mirtį 1267 m. antroje pusėje šiuo atveju nepaneigiama. Antra, informacija apie reikšmingesnių įvykių nepažymėtą Švarno valdymą Lietuvoje yra visiškai neteisinga. Kunigaikštis Vasilkas vienas, be Švarno, iki savo mirties kariavo su valdžią Lietuvoje paėmusiu Traideniu[61]. Pirmos šaltinių užuominos apie naujojo lietuvių valdovo pasirodymą siekia 1268 m. balandį[62]. Kita vertus, nėra nė menkiausios užuominos apie Švarno kovas su Traideniu. Trečia, Švarnas galėjo nevaldyti etninėje Lietuvoje, net išgyvendamas kone iki Vasilko mirties[63]. Užuominas apie tai rasime lenkiškos kilmės istorijos šaltiniuose. Jonas Dlugošas savo „Istorijoje“ pateikia kitokią Vaišelgos žūties priežastį: šis susivaidijo su Levu dėl rusiškų žemių, kurias lietuvis norėjo užvaldyti, todėl buvo nužudytas viename kaime[64]. Tarp tikslių „vaido“ ir „nužudymo“ faktų įsipynusi neaiški informacija apie žūtį kažkokiame kaime[65]. Vaido priežastis – rusiškos žemės – leidžia pastebėti, kad tai Nemuno aukštupio intakų Lietuvos užvaldytos žemės, kurių centras buvo Naugardukas. Švarno rezidavimas čia maždaug 1266 m. yra patvirtintas *HVM* ir apie tai jau rašyta anksčiau.

Taigi Levo ir Vaišelgos konflikto priežastis 1267 m. antroje pusėje – tai Vaišelgos nenoras užleisti Levui ne Lietuvą, bet Naugarduką, kurį jis iki tol turėjo būti įteikęs Švarnui. Vadinasi, tikėtina, kad 1267 m. antroje pusėje Švarnas buvo miręs (neveiksnus, pasiligojęs), kad jis niekada nevaldė Lietuvos ir jo anksčiau turėta valdžia toliau Naugarduko nesiekė. Kam tuomet atiteko Vaišelgos turėtos teisės valdyti Lietuvoje? Turbūt jo „tėvui“ Vasilkui, kuris dėl jų pakilo į kovą su Traideniu, palaikomu lietuvių diduomenės. Bet Levas savo dėdei neleido įgyti didesnės politinės įtakos, už jo nugaros užmegzdamas taikius ryšius su naujuoju lietuvių valdovu.

PABAIGA

Ši prieštaringa Vaišelgos ir Švarno valdymo Lietuvoje istorija dėliojasi iš dviejų šaltinių blokų: iš hagiografiškai 1289 m. *HVM* redakcijoje išdailinto pasakojimo apie kone stačiatikių kankinį Vaišelgą ir iš ankstesnių, labiau pasaulietiškų, žinomo stačiatikio vienuolio gyvenimo ir veiklos siužetų, kurių fragmentai išliko *HVM*, Naugardo pirmajame metraštyje, lenkiškuose šaltiniuose. Neredaguoti pasaulietiški Vaišelgos ir Švarno gyvenimo siužetai šaltiniuose atrodė kitaip, nei pasiekė mus. Apie rusėno stačiatikio Švarno valdžią Lietuvoje, gal niekam apie tai net nežinant, buvo „pranešta“ tik vėlesnėje hagiografinėje Vaišelgos gyvenimo versijoje. Stačiatikiškas Lietuvos projektas tebuvo *HVM* redaktorių darbas, trapi, metraščio puslapiuose išdėliota iliuzija, nesutapusi su to meto Lietuvos tikrove. Lietuvių „tylioji dauguma“ ir diduomenė 1264–1268 m. demonstravo priešiškumą „svetimiesiems“, nesirengė pritarti nuo Lietuvos nutolusio Vaišelgos ir jo rusėnų giminaičių politiniams projektams, konstruojamiems kažkur Cholme, Vladimire ar Ugrovske. Todėl 1268 m. į Lietuvos sostą iš karto po Vaišelgos atsisėdo Traidenis.

APIE MOTERIS

Švarno Danilovičiaus žmonos, Mindaugo dukters, likimas nežinomas. Palikuonių jie nesusilaukė. Dažnai tokios aukštos kilmės moterys našlės savo gyvenimą baigdavo vienuolynuose.

[60] Žr. išn. 58. Kunigaikštis Vladimiras mirė praėjus dvidešimčiai metų po tėvo, kunigaikščio Vasilko Romanovičiaus mirties; žr. *HVM*, c. 148; jo mirties data – 1288 m. gruodžio 10 d., laidotuvių – 1289 m. balandžio 6 d.; žr. Толочко, А., *op. cit.*, c. 88; taip pat Dąbrowski, D., *Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich*, s. 78–80, 169.

[61] *HVM*, c. 131: „[...] князь Василко убилъ на войнахъ 3 браты Тройденевы [...]“. Istoriografijoje sutariama, kad Traidenio broliai žuvo būtent kovose Lietuvai vaduojantis iš HV įtakos; žr. Paszkiewicz, H., *op. cit.*, s. 118; Gudavičius, E., *Lietuvos istorija*, p. 70.

[62] Paszkiewicz, H., *op. cit.*, s.119, išn. 1.

[63] Taip mano Paszkiewiczius; žr. *Ibid.*, s. 117.

[64] Ioannis Dlugosii *Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae*, lib. 7, 8, Varsaviae, 1975, p. 157: „Leo dux Russiae [...] cum [...] Voysalko [...] pro terris Russiae, quas idem Voysalk sui iuris facere nitebatur, in simultates et odia perveniens, prefatum Woysalk in quodam rure se continentem circumventum obtruncat“.

[65] Atidesnis tyrinėtojų žvilgsnis į Dlugošo istorijos šaltinius parodė, kad, pvz., *HVM* joje nebuvo naudotas. Šios istoriko žinios šaltinis, spėjama, buvo kitas lenkiškas, be to, turėjęs daugiau informacijos nei lenkų kilmės Traskos metraštis; žr. Dąbrowski, D., „Czy Jan Długosz pisząc siódmą księgę „Annalium“ korzystał z *Kroniki halicko-wołyńskiej* lub źródła jej pokrewnego?“, s. 170, 184. Traskos metraščio informaciją žr. išn. 50.

Postmodernusis rūpintojėlis

EGIDIJUS VAREIKIS

Prezidentai. Jie seniai išrasti, įvairios prezidentinės valdžios formos išbandytos visose geografinėse platumose. Tačiau prezidento institucija ir šiandien tebėra viltingai puoselėjama.

Reikia pasakyti, kad ji – viena keisčiausių šiuolaikinėje, klasikine vadinamoje demokratijos sistemoje. Kiekvienas žino, kad yra įstatymus leidžianti, vykdomoji ir teisę užtikrinanti valdžia. Kuriai iš jų priklauso prezidentas? Juk ketvirtoji valdžia tikrai ne jis, o žiniasklaida.

Iš tiesų atsakymas ne visai paprastas. Renkamas lyderis, matyt, buvo politiškai išrastas kaip subtilus konstitucinio monarcho pakaitalas, ilgainiui ėmęs vykdyti įvairias misijas – nuo faktinio premjero iki politikoje miglotai suprantamo moralinio autoriteto. Jis gali būti institucija, užpildanti kitų valdžių trūkumus ar apskritai suasmenintas kitų valdžių pakaitalas. Politologai prezidento instituciją gali pavadinti stipria ar silpna, priklausomai nuo jos teisinio statuso, santykių su parlamentu ir vyriausybe, taip pat prezidento „asmeninės charizmos“. Politologai nurodo prezidento, kaip institucijos, keliamus pavojus ir nesusipratimus. „Silpnas prezidentas“ pagal apibrėžimą nelabai gali būti valstybės vadovas, tačiau kokio stiprumo jam reikia būti, kad tokiu taptų? Žymus valstybės valdymo teoretikas Giovanni Sartori teigia, kad prezidentas retai išvengia konfliktų su įstatymų leidėjais ir įstatymų vykdytojais. Konfliktai paprastai kyla ir dėl neaiškaus valdžios pasidalijimo, ir dėl noro tokį pasidalijimą keisti bei panaudoti kiekvieno „žaidėjo“ politiniams tikslams realizuoti. Kadangi prezidento institucija tokiais atvejais pasirodo esanti lanksčiausia, ja remiantis ir siekiama kurti naujas politines kokybes.

Atrodytų, šiame logikos, technokratijos ir biurokratijos amžiuje neaiškiai apibrėžti prezidentai turėtų laipsniškai išnykti, tačiau jie „išrandami“ vis naujomis formomis, vis dažniau jų prisireikia realizuojant ir įprastas, ir visiškai netipiškas politikos aspiracijas.

Aišku, kad bene geriausiai prezidento galios ir funkcijos apibrėžtos Jungtinių Amerikos Valstijų konstitucijoje. Tačiau JAV – ypatinga valstybė, kurios įstatymai sukurti sintetiškai arba tuščioje vietoje, nesilaikant kokių nors išankstinių tradicijų.

„Sintetinė“ prezidento institucija kurta ir kitose pasaulio vietose, tačiau visada susidurdavo su rimtesnėmis problemomis.

XIX–XX a. sandūroje atsirado daugybė naujų valstybių, ypač respublikų, tad atsirado realus poreikis prezidentams – valstybių vadovams. Europoje prezidentai dažniausiai tapdavo „tautos tėvais“, monarchų pakaitalais, ir tam niekas labai neprieštaravo. Neatsisakę karalių skandinavai ir kai kurie kiti vakariečiai apsaugojo savąsias demokratijas nuo renkamų monarchėlių diktato. Albanijos prezidentas Zogu nusprendė, kad nėra čia ko vynioti į vatą – pasiskelbė tiesiog karaliumi, dėl visa ko sukurdamas giminės genealoginį medį ir save, kaip nacionalinio didvyrio Skanderbego palikuonį. Ne vienas Europos prezidentas svajojo pasukti panašiu keliu, tačiau neleido pagarba realioms monarchijoms ir politinis padorumas. Prancūzai sukūrė savus prezidentinės valdžios modelius, atsižvelgdami į tautinį charakterį bei politines realijas.

Kitaip darė afrikiečiai. Gavę nepriklausomybės dovanas iš senųjų metropolijų, jie labai greitai sukūrė prezidento – absoliutaus diktatoriaus – tipažą. Vakarų demokratijos vylėsi, kad Europoje pasiteisinę prancūzų ar britų demokratijos modeliai, taip pat Vakaruose mokslus ėję naujieji Afrikos prezidentai ilgainiui konsoliduos afrikiečių bendruomenes ir sukurs demokratijas, tačiau įvyko priešingai. Prezidentai mokėsi Vakaruose, tačiau, atrodo, neblogai pažino savo gimtinės specifiką, suvokdami, kad Afrika – tai ne Europa, Afrikoje reikia kuo daugiau imti valdžios, o ne kuo daugiau ja dalytis. Tiesmukų mėginimų prezidento instituciją versti absoliučia monarchija Afrikoje nebuvo daug – prezidentas Bokasa (pagarsėjęs kanibalizmu) Centrinės Afrikos Respubliką pervadino imperija, tačiau ji gyvavo vos keletą metų. Dažniau prezidentai, palikdami respublikos pavadinimą, instituciją naudojo savo asmeniniams ar klano gerovės tikslams, mažai kreipdami dėmesio į tai, ką apie tokias institucijas mano politologai ir demokratai. Ugandos Idi Aminas dalyvaudavo automobilių lenktynėse (jas, aišku, laimėdavo), žaidė feldmaršalų ir tautos didvyrių titulais, Mobutu Sese Seku, prisidengęs Kongo-Zairo „afrikanizacija“, aistringai didino savo asmenines sąs-

kaitas Vakarų bankuose, Mugabe buvusią Pietų Rodeziją verčia savo privačia ferma, nepaisydamas bado ir epidemijų...

Prezidentinė valdžia Afrikoje – vienas labiausiai nevykusių politikos išradimų. Dauguma prezidentų buvo nuversti ar nužudyti, iki šiol Afrika nesukūrė patikimo prezidento-demokrato modelio. Nelsonas Mandela turėjo būti kitoks, tačiau dar praėjo pernelyg mažai laiko, kad būtų galima spręsti – išsipildė svajonės ar ne. Azija afrikiečius kiek pralenkė – Azijos prezidentai pasirodė „skaidresni“. Atviresni globalizacijai, supratę bent jau tiek, kad technikos pažanga, išvaduojanti liaudį iš skurdo, prezidentūrai nekenkia. Azija ėmė gimdyti ekonomikos tigrus, o prezidentai, nors ir skendintys korupcijoje, pozityviai prisidėjo prie Azijos ekonomikos stebuklų. Arabų pasaulyje naserai ir asadai sugebėjo sukurti mylimų, nors amžinai pralaimėjusių prezidentų įvaizdį. Sovietų Sąjunga, įvesdama „gerojo Gorbio“ prezidento instituciją, tiesiog griebėsi paskutinio šiaudo sistemai ir valstybei gelbėti. Per vėlai...

Vidurio Europoje, išsivadavusioje iš totalitarizmo, atsirado galimybė savaip iš naujo atrasti prezidento instituciją. Vadinamosios naujosios demokratijos ilgai nežinojo, kaip elgtis, o Vakarų ekssovietologai, patyrę savo teorijų fiasko, patarti neskubėjo. PriešKarinis „stiprus prezidentas“ atrodė atgyvena, kuriant prezidentą kaip moralinį autoritetą reikėjo tą autoritetą visų pirma turėti.

Pokomunistinė Vidurio Europa su Sovietų Sąjungos likučiais tapo įdomia prezidentūros laboratorija, išbandžiusia visus variantus – nuo „kieto kumščio“ iki „gerojo ganytojo“. Tikram prezidentui, kad ir koks jis būtų – stiprus ar silpnas, – reikia stabiliai funkcionuojančių valstybės institucijų ir harmoningos jų sąveikos, susiformavusios politinės tradicijos, partijų sistemos ir tinkamos rinkimų formulės. Nieko panašaus regione nebūta.

Įvairūs alijevai ir nijazovai komunistinę nomenklatūrą keitė klanine-nacionalistine, rusai su bulgarais pasimetė „gerojo caro“ paieškose. Čekai ir iš dalies vengrai sugalvojo institucionalizuoti savuosius moralinius autoritetus. Havelas, reikia pasakyti, ne taip jau blogai atliko savo misiją, Landsbergis, lyg ir galėjęs sekti jo pėdomis, pasirinko vienos partijos, o ne visos tautos lyderio vaidmenį. Latviai su estais, nelabai suvokę, kurią vietą politikoje turėtų užimti prezidentas, iki minimumo sumenkino jo galias. Lietuvos Sąjūdžio politikai, bijoję lietuviško Gorbio, tvirtino, kad prezidento nereikia, bet po kelių metų jau bandė teigti, kad jo labai reikia ir reikia labai stipraus.

Rinkėjai taip nemanė, nors galiausiai Lietuvos prezidentas tapo tuo „stipriausiuoju“ tarp Vidurio Europos valstybių, tačiau iki šiol nežinia, gerai tai ar blogai. Prisimindami, kokiomis aplinkybėmis gimė prezidento institucija, galime neabejoti, kad kitose šalyse taip pat ne visi supranta, kodėl prezidentūra įgavo vienokį ar kitokį vaizdą. Lenkijoje po ne visai demokratiško prezidento generolo Jeruzelskio atėjo prezidentas elektrikas su visomis iš to kylančiomis pasekmėmis, Slovakijoje prezidento ir premjero konfliktas keleriems metams paralyžiavo šalies politinę raidą, ir taip toliau...

Kad ir kokia būtų teorija, pagunda iš naujo atrasti prezidentinį valdymą ir jį sėkmingai panaudoti vis dar kyla.

Šiandien politologai ir praktinės politikos patarėjai iš naujo išradinėja prezidentinius dviračius. Kai Gruzijos Ševardnadzė pastebimai išsikvėpė, buvo suprasta, kad gruzinus ir vėl gali „perimti“ Rusija. Todėl griebtasi stipraus charizmiško prezidento kortos. Panašiai įvyko ir Ukrainoje, šalies ateitį bandant kurti remiantis unikalia Juščenkos charizma. Charizmiški vėliavnešiai – toks modelis, pasak vakarietiško mąstymo, gali šiandien ištraukti ir atvesti į Europą šalis, nespėjusias su paskutiniąja integracijos ir Vakarų struktūrų plėtros banga. Vėliavnešio misija tenka Afganistano ar kokio nors Irako prezidentui. Deja, nepavyko surasti ar įgyvendinti ko nors nauja Moldovoje ar Baltarusijoje. Vidurio Azijoje taip pat ieškoma pakaitalų buvusiai nomenklatūrai, tačiau be pastebimos sėkmės.

Lotynų Amerika savaip supranta charizmą. Ekvadore prezidentas bandė lipti į sceną ir dainuoti kartu su populiariais roko ansambliais. Peru prezidentą laimina indėnų žyniai. Publikai tai neatrodo kvaila. Todėl ir dar kartą iškyla koks nors tautos tribūnas bei n-tasis Fidelis Castro Brazilijoje, Venesueloje ar dar kur nors.

Kokia gi ta prezidento ateitis – kiek kartų jį reikės dar išrasti ir sukurti?

Prezidentas – protingiausias, teisingiausias ar... pats mylimiausias? Lietuviai, balsuodami per pirmus po Nepriklausomybės atgavimo prezidento rinkimus, turėjo alternatyvą – savas ūkvedys prieš amerikietiškai išauklėtą intelektualų politiką. Pasirinktas pirmasis, viliantis, kad ūkis bus tvarkomas atsižvelgiant į visas posovietines realijas. Tačiau jau per kitus rinkimus pasirinktas padorus amerikietis, o ne simpatiškas nomenklatūrininkas, pamirštant visas jo politines nuodėmes. Vėliau prireikė į nacio ideologiją pretenduojančio tvarkdario...

Kas pasakys, kokie rūpesčiai, lietuvių manymu, slėgs poadamkinį prezidentą. Šiandien šito niekas negali pasakyti: politikai paisto – per anksti, o rinkėjai, regis, nelabai žino, ko nori.

„Tvirta ranka“ jau ima atsibosti, jos priešininkai sėkmingai gąsdina rinkėjus nepasiduoti jos pagundai. Politologai ima kalbėti apie politinę klaidą, kurią lietuviai padarė beveik prieš šimtą metų, atsisakydami konstitucinės monarchijos ir Mindaugo II. Gal ir neblogai būtų – karalius konsoliduotų tautą, apverktų emigrantus ir kitas blogybes, ragintų daugiau gimdyti, tuo pat metu nesikištų į vidaus politiką, nesakytų politinių kalbų per Lietuvos televizijas. O gal prezidentas galėtų būti mylimas ir depolitizuotas?

Vėl tas dviračio išradinėjimas...

Išminties pontifikatas: pirmieji Benedikto XVI metai

VYTAUTAS ALIŠAUSKAS

Kai kardinolas Josephas Ratzingeris įsimintiną Jono Pauliaus II laidotuvių dieną kilstelėjo ranką į dangų ir pasakė: „Jis dabar žvelgia per Tėvo namų langą ir mums šypsosi“, – ne vieną apėmė keista nuojauta: ar tik ne būsimasis popiežius čia kalba? Kardinolų konklavos sprendimas visai netikėtas buvo, regis, tik pačiam naujajam popiežiui ir pasaulinei žiniasklaidai. Pastaroji džiaugsmingai dalijosi artėjančių inkvizicijos laužų vizijomis. „Konservatorius“, „retrogradas“ – tai vieni švelnesnių apibūdinimų, skirtų ką tik išrinktam Romos vyskupui. Tiesa, joks vatikanologas nesiryžo suprantamai pasakyti, ką gi konservuos ir kur „atgal grįš“ Benediktas XVI. Tuo tarpu skaitantiems ženklus popiežius pasakė daug. Rinkdamasis vardą, jis, be abejo, dairėsi į savo didžiuosius pirmtakus – Naujųjų laikų popiežius. Pasirinko ne kontroversiškųjų popiežių paženklintą Pijaus, ne su *aggiornamento* siejamus Jono ar Pauliaus vardus. Pasivadino Benediktu – tai Europos dangiškojo globėjo vardas. Benediktas XIV buvo Apšvietos popiežius, gebėjęs atsiliepti į naujos epochos iššūkius ir pelnyti net laisvamanių racionalistų pagarbą. Benediktas XV pervedė Bažnyčią per Pirmojo pasaulinio karo slenkstį ir pelnė taikos vyro garsą. Visi trys Benediktai dirbo tikėjimui ir Bažnyčiai istorinio lūžio epochose; popiežius Ratzingeris iškart, savo vardu, parodė stovįs ten pat – ant lūžio, gal net prarajos, per kurią teks vesti Dievo tautą, ribos. Antras ženklas buvo heraldinis. Benediktas pasilaikė savo senąjį sudėtingą vyskupišką herbą, atsineštą iš vokiškųjų vyskupijų. Tačiau jo nepapuošė tiara – viduramžišku popiežiaus pasaulietinės galios įvaizdžiu. Ją pakeitė vyskupo tarnystę simbolizuojančia mitra ir palijumi – gerojo ganytojo simboliu. „Konservatyvieji katalikai“ kaip mat suprato – nėra ko laukti grįžimo prie lotyniškų Tridento mišių, prie „konservatorių“ idealizuojamos Vatikano mūruose užsklęstos XIX a. katalikybės. Kardinolo Ratzingerio skelbta liturginės reformos kritika – dažnai aštri ir rūsti – buvo kritika, o ne atmetimas. Kita vertus, Benediktas XVI netrukus konkrečiais veiksmais parodė, kad jam rūpi katalikai, kurie nepriėmę Vatikano II Susirinkimo reformų, dėl vysk. Lefebvre'o veiksmų atkrito nuo Bažnyčios. Kita vertus, popiežius susitiko su žiniasklaidos numylėtu disidentu teologu Hansu Küngu ir Vokietijos liuteronų vadovais. Daugelis smulkių, pirmiausia ekspertams aiškių veiksmų liudija, kad Benediktas XVI ieško naujo ekumenizmo modelio. Savo noru atsisakydamas Vakarų patriarcho titulo, jis Rytų Bažnyčioms leido suprasti, kad ekumeninis dialogas su jomis gali pereiti į naują pakopą. Protestantų teologai puikiai žino dar universiteto profesoriaus Ratzingerio akcentuotą būtinumą išsiaiškinti, kas krikščionių tikėjimui yra svarbiausia, nesileidžiant į trečiaeilių teologinių išvadų skelbimą tikėji-

Vatikanas. 2005. Vytauto Ališausko nuotrauka

Popiežiaus Benedikto XVI herbas. 2005. Vytauto Ališausko nuotrauka

mo tiesomis. „Ekumeninis“ (plačiausia prasme) žvilgsnis šiam popiežiui apskritai itin svarbus. Neseniai Benediktas XVI priminė: „Romos vyskupo sostas skirtas ne tik tarnauti Romos bendruomenei, bet ir vadovauti visai Dievo tautai“ (2006 02 22, bendroji audiencija). Tvirtai primindamas Romos vyskupo tarnystę, popiežius čia pat pavartojo „Dievo tautos“ sąvoką. Ji mėgta Vatikano II Susirinkimo dokumentuose, bet paskutiniu metu smarkiai kritikuota konservatyviųjų teologų, implikuojanti demokratinę Bažnyčios prigimtį. Tačiau šiuo atveju turbūt norėta pabrėžti popiežiaus misijos visuotinumą, kuris reiškiasi tarnavimu „asmeniu tapusiai“ – Kristuje įkūnytai – tiesai, taigi ir visai krikščionijai, netgi žmonijai. Jau būdamas Tikėjimo mokslo kongregacijos prefektu jis ragino šiuolaikinėje civilizacijoje ieškoti sutarimo dėl pagrindinių nekvestionuojamų vertybių, kurių negalima tapatinti su asmeniniais religiniais ar filosofiniais įsitikinimais. Tokią poziciją jis neseniai išsakė ir kaip popiežius, kalbėdamas Europos parlamento Liaudies partijos frakcijos nariams. Gyvybės nuo prasidėjimo momento iki natūralios mirties apsauga, šeimos kaip vyro ir moters sąjungos puoselėjimas, tėvų teisės auklėti savo vaikus apsauga „yra principai, dėl kurių nevalia diskutuoti“, – pasakė popiežius. „Šie principai nėra tikėjimo tiesos... Bažnyčios pastangos juos skatinti nėra konfesinio pobūdžio, bet skirtos visiems žmonėms, kad ir kokia būtų jų religinė priklausomybė.“ Pirmoji enciklika priminė, kad „Dievas yra meilė“. Regis, ši žinia pasirodė irgi „ekumeniška“ – svarbi ne tik katalikams, bet ir dabarties pasauliui, vardan vis didesnio gamybos, politikos, gyvenimo efektyvumo, užmiršusio „stebinantį sandėrį“ tarp Dievo ir žmogaus.

Pirmoje savo enciklikoje Jonas Paulius II rašė apie artėjantį didįjį Jubiliejų – 2000-uosius krikščioniškos eros metus. Jau tada jis buvo pranašiškai įsitikinęs, kad pats palydės Bažnyčią per XX a. slenkstį. Kardinolas Ratzingeris tuo metu buvo šalia. Per tą laiką jis puikiai pažino bažnytinės administracijos brūzgynus. Mažai kas taip tiesiai kritikavo vyskupų subiurokratėjimą, asmeninės atsakomybės vengimą. Daugelis stebėtojų laukė kurijos reformos – ne vienas popiežius bandė keisti ir tobulinti jos darbą. Naujasis Romos vyskupas savo įpėdiniu tikėjimo mokslo kongregacijoje paskyrė mažai žinomą amerikietį, tuo tarsi leisdamas suprasti, kad iškilaus teologo patarėjo jam nereikia. Maža kas dėl to nustebo. Labiau stebino, kad daugelis kongregacijų vadovų liko savo vietose – mirus popiežiui atsistatydina visi jo artimiausi bendradarbiai, idant naujasis Bažnyčios vadovas galėtų be rūpesčių sudaryti savą „komandą“. Atsakymas piršosi vienas – naujasis pontifikatas nebus nei revoliucija, nei kontrrevoliucija. Benediktas pernelyg gilus ir geras teologas, kad tikėtųsi permainų iš skubotų reformų, atsitiktinių iniciatyvų ar sensacingų pareiškimų. Jau dabar matyti, kad tai bus išminties paženklintas pontifikatas – kantraus darbo, rūpestingo priemonių parinkimo, apgalvotų ženklų ir tylių precedentų metas. Apie dabartino popiežiaus dangiškąjį patroną buvo sakoma: *Vir nomine et re Benedictus*. Maždaug: „Benediktas – t. y. „Palaimintas“ ir pagal vardą, ir pagal darbus“.

Metai po ano balandžio

PAWEL MILCAREK

Praėjo metai nuo Šventojo tėvo Jono Pauliaus II mirties. Dėl galingo Jo asmenybės poveikio bei ilgos pontifikato trukmės ši mirtis atrodė mums neįtikėtina, tarsi vaikams, kuriems sunku įsivaizduoti tėvų mirtį. Mirė garbaus amžiaus tėvas, o tai išgyvename kaip tikėtiną, bet iki galo nesuvokiamą dalyką, nes iš gyvenimo pasitraukė žmogus, kuris daugelio mūsų sąmoningo gyvenimo tarpsniu „visada buvo“. Mums – lyg šuolis į tamsą?

Paskutiniais Jono Pauliaus II pontifikato metais, kai bent sveiko proto komentatoriai ryžosi įsivaizduoti „pasaulį po JP II“, buvo įspėjama, kad Popiežiaus mirtis gali atnešti galingų sukrėtimų ir Lenkijos, ir Visuotinei Katalikų Bažnyčiai. Ne kartą buvo išsakomas susirūpinimas, ar įpėdinis perims visą palikimą, kuriam priklausė, pavyzdžiui, sugebėjimas susieti skirtingas terpes bei tendencijas. Baimintasi, kad pasibaigus Popiežiauslenko epochai prasidės lenkiškosios katalikybės, kurią labai veikė lenko buvimas Apaštalų soste, saulėlydis.

Galima manyti, kad šie išbandymai mums dar tik prieš akis. Tačiau tikrai neišsipildė juodžiausios progno-

zės, numačiusios didžiulę krizę ir gilų nuosmukį. Šv. Petro Sosto įpėdinis, nors nepasirinko pirmtako vardo, o, pabrėždamas savo autonomiškumą, pasivadino Benediktu, vis dėlto buvo vienas artimiausiu velionio Popiežiaus bendradarbių, o mums visiems užtikrino darnų ir jaukų perėjimą į naują padėtį. Nepasitvirtino nepalankus popiežiaus Benedikto, kaip sustabarėjusio, atstumiančio valdininko, „teologo, žvelgiančio virš žmonių galvų“, įvaizdis. Popiežius laimėjo palankumą netgi tų, kurie iš pradžių bijojo jo tvirtų įsitikinimų ir drąsių sumanymų.

Nors išorinis vaizdas to neišduoda, tačiau ryškaus liudijimo stokos problema iškyla ir Lenkijos Bažnyčioje. Žvelgiant į jos santykį su viešąja sfera bei politinėmis institucijomis, nuo 1989 m. galima išskirti kelis tarpsnius. Pirmas: trumpas ir skausmingas didžiojo nustebimo laikotarpis. Bažnyčia taip giliai buvo įsitraukusi į „Solidarumo“ reikalus, kad su didžiule nuostaba sutiko išsiskyrimą su kairiąja inteligentija, kuri anksčiau formulavo idėjas, simboliškai išsakytas Adamo Michniko knygoje *Kościół, lewica, dialog*. Akivaizdu, kad hierarchai kairiųjų skelbiamas dialogo su Bažnyčia idėjas suprato kaip gilesnės idėjinės konversijos procesą, giluminio pasaulėžiūrinio ir netgi religinio bendrumo programą. Metai, kai iškilūs laicistinių pažiūrų intelektualai skaitydavo paskaitas iš bažnyčių sakyklų, daugeliui kunigų ir hierarchų buvo gražių iliuzijų laikotarpis. Tačiau jos žlugo po 1989 m. permainų. Pirmaisiais nepriklausomybės metais buvo sukurtos svarbios katalikiškojo dalyvavimo visuomenėje institucijos: įvestas tikybos dėstymas mokyklose, pasirašytas konkordatas, parengtas negimusios gyvybės apsaugos įstatymas. Tam, kad šios institucijos atsirastų, anuomet prireikė aštrių ginčų, tačiau dabar jos beveik sutartinai vertinamos kaip naudingos šaliai. Dalis katalikiškosios visuomenės prisidėjo kuriant šias ir kitas institucijas, kita dalis – priešingai – rodė nusivylimą ir susitaikymą su esama padėtimi. Šitą nuostatą išreiškiantis personažas katalikas seimo narys, kuris visaip stengiasi, kad negimusios gyvybės apsaugos įstatymas neturėtų jokių realių pasekmių. Po 1993 m. prasidėjo kitas laikotarpis – Bažnyčia pradėjo ieškoti *modus vivendi* su sugrįžusiais į valdžią postkomunistais. Man atrodo, kad Bažnyčios žmonių mąstysenoje atgijo tylių susitarimų kabinetuose įpročiai (mechanizmai). Mažiau buvo kreipiamasi į platesnę katalikiškąją visuomenę, stigo paskatų efektyviai veikti laikantis krikščioniškų vertybių ir jas diegti visuomenės gyvenime. Taip atsiradusią tuščią erdvę užpildė „Marijos radijas“, įkvėpdamas ne tik maldos ir jausmų bendruomenę, bet ir veiklos-pasipriešinimo bendrumą. Susikūrė savitas „pasipriešinimo sąjūdis“, kuris ilgainiui tapo ryškiu dėmeniu Lenkijos katalikybės žemėlapyje. Tačiau Lenkijos Bažnyčiai kaip visumai šis laikotarpis reiškė savų idėjų ir iniciatyvos praradimą. O štai pastarieji metai pažymėti autoritetų irimu. Paaiškėjo, kad nė vienas Lenkijos vyskupas nenori ar nesugeba atlikti visus suvienijančiojo vaidmens, tapti *interrexu*.

Tad ilgus metus „lenkų karaliaus“ autoritetą išlaikė Jonas Paulius II. Ar tai reiškia, kad įžengėme į baisųjį tarpuvaldį? Tai pranašauta jau seniai. Jonas Paulius II buvo tapęs Lenkijos Bažnyčios „supervyskupu“, autoritetu, iš kurio buvo laukiama visų šiandien mums opių reikalų sprendimo. Daugeliu atvejų taip būdavo iš tiesų: sprendimus, kuriuos buvo galima priimti vietoje, pranešdavo balsas iš Romos ar perduodavo koks nors patikimas žmogus iš Vatikano. Visi dairėsi tų išskirtinių intervencijų, delsdami savarankiškai veikti. Dabar padėtis visiškai pasikeitė: trūksta autoriteto, kuris itin dažnai kištųsi „iš aukštybių“, sprendimų našta vėl užgulė mūsų vietinę bažnyčią, Lenkijos vyskupijų sostines.

Stebėtojai nurodo, kad toks specifinis *interregnum* gali baigtis paverčiant Bažnyčią Lenkijoje kivirčų tarp susipykusių feodalų lauku. Vis dėlto atrodo, kad šis variantas mums negresia: net jeigu tokio pobūdžio įtampos egzistuoja, jos nesukelia drastiškų skilimų. Tikra krizė gali kilti veikiau dėl sustabarėjimo, inercijos, neveiklumo, galiausiai vedančio į ryškaus liudijimo stoką. Juolab kad šiuolaikiniame pasaulyje sparčiai vienas paskui kitą bėgantys įvykiai nuolat sukelia problemų, kurios tampa dramatiškais iššūkiais tikinčiųjų sąžinėms. Bažnyčia, kuri net nemėgintų pateikti jiems savų vienareikšmių atsakymų, trauktųsi iš tautos gyvenimo užsidarydama tarp šventyklų sienų, tarsi rezervate – tokį vaidmenį jai ir numatė komunis-

Arkikatedros aikštė. Vilnius. 2006 m. gegužės 2 d. Giedriaus Kšivicko nuotr.

tai audringos kovos prieš Bažnyčią laikotarpiu. Šiame kontekste reikėtų vertinti ir mūsų metui būdingą katalikiškosios žiniasklaidos silpnumą, rimtus trūkumus ugdant Bažnyčios mokymui ištikimą intelekto elitą, kuris sugebėtų paversti idėjas konkrečiais projektais viešoje erdvėje. Katalikų Bažnyčia Lenkijoje – vis dar milžinas, tačiau nekalbus ir nevikrus.

Mąstymuose Jono Pauliaus II mirties metinių proga negalima neiškelti „Jono Pauliaus II kartos“ egzistavimo ir gyvybingumo klausimo. Praėjusių metų „popiežiškojo balandžio“ pakylėtoje atmosferoje buvome įsitikinę, kad ši karta egzistuoja ir veikia, kad būtent ji kuria ateities viltis. Manėme šitaip ir tada, kai pavasarinių velionio popiežiaus atminimo savaičių entuziazmas iš lėto neteko savo dinamizmo, kai geso didžiųjų jaunimo susitikimų Lenkijos miestuose iniciatyva. Tada pradėta abejoti dėl „JP II kartos“ vidinio vertybinio darnumo: ar iš tikrųjų ji taip pat mąstys ir veiks, kaip veikė ir mąstė Jonui Pauliui II gyvam esant. Taip pat keliamas klausimas, ar šios kartos žmonės – ne vien jos lyderiai, bet ir visuma, kitaip tariant „kritinė masė“ – išlaikys mūsų laikais būtiną vidinį kryptingumą, ar iš tiesų sugebės „iš savęs reikalauti net tada, kai kiti iš jų nereikalauja“ (tai dažnai cituojami Jono Pauliaus II žodžiai, pasakyti per susitikimą su jaunimu 1986 m. Gdanske, Vesterplatte). Dar kitaip galima klausti: ar „JP II karta“ egzistuoja tik kaip jausmų veikiama minia, ar ją vienija ir asmeniniai moraliniai apsisprendimai, realiai tampantys „kartos balsu“?

Bandant atsakyti į šiuos esminius klausimus, reikia pažymėti, kad vienas dalykas nekelia abejonių: ketvirtis amžiaus mūsų buvimo kartu su Jonu Pauliumi II paliko daug įvykių, kurie tapo dabartinių trisdešimtmečių ir keturiasdešimtmečių bendru jaudinančių prisiminimų rinkiniu. Tačiau negalime būti tikri, kad artimiausiais metais šio amžiaus žmonės jausis įpareigoti keisti Lenkiją pagal tai, ko mokė velionis popiežius, kalbėdamas apie „meilės civilizaciją“. Tuo metu galima tik konstatuoti, kad ryšys tarp koncertų Jono Paulius II atminimui lankymo ir pasiryžimų – būtinais atvejais – konfrontuoti su „mirties civilizacija“ nėra akivaizdus ir juo labiau – dar nepatikrintas ištikimybės praktikos.

Gali būti, kad dėl Jono Pauliaus II palikimo turtingumo ir įvairovės „JP II karta“ tiesiog pasmerkta priimti jį tik iš dalies ar atskirais aspektais. Jau dabar tarp tų, kurie žavisi anuo pontifiku, vienas daugiausiai prisimena ekumenizmo dvasią ir susitikimus Asyžiuje, kitas visų pirma dėkingas už Katekizmą ir po Vatikano II Susirinkimo atsiradusių „eksperimentų“ stabdymą, trečiam bus svarbiausias komunizmo pakirtimas, o ketvirtą labiausiai trauks Dievo Gailestingumo mistika bei Fatimos apsireiškimo pranašysčių išsipildymas. Visa tai iš vieno Jono Pauliaus II – mums visiems...

Jubiliejiniai Antano Venclovos vertinimai

RIMANTAS GLINSKIS

2006 m. balandžio 3 d. Vilniuje vykusi rašytojui ir kultūros veikėjui Antanui Venclovai skirta mokslinė konferencija jo 100-ųjų metinių proga, manyčiau, buvo dar viena proga pažvelgti tiek į Venclovos asmenybę, tiek į anuometinį laikotarpį. Konferencija vyko gana jaukioje aplinkoje, Venclovų namuose-muziejuje. Nedideliame kambaryje, senų baldų ir knygų apsuptyje susirinkę keliasdešimt žmonių mėgino suprasti ne tiek ano laiko ypatumus, kiek šiandienį požiūrį į sovietinę tikrovę ir į patį Antaną Venclovą. Iš karto galima pasakyti, kad šis renginys nesusilaukė tiek dėmesio, kiek Antanui Sniečkui skirta konferencija, vykusi prieš trejus metus. Suprantama, Venclova nėra tokia radikaliai visuomenę poliarizuojanti asmenybė. Tačiau Venclova priklausė aukščiausiam sovietinės nomenklatūros sluoksniui, buvo svarbi kultūrinio elito dalis, nuo jo sprendimo priklausė tam tikri sovietinės Lietuvos kultūrinio gyvenimo judesiai.

Tačiau pati konferencijos dvasia parodė, kad ir ši, ir ateityje vyksiančios konferencijos negalės apsieiti be vertybinių akcentų, be tam tikrų pozicijų pristatymo, be įsigilinimo į ano meto kontekstą, kuris pamažu apauga mitais ir išsigalvojimais. Česlovo Laurinavičiaus pranešimas, manyčiau, tapo tuo būtinu konferencijos istoriniu akcentu. Prieškarinės Lietuvos inteligentijos kairėjime jis įžvelgė ir tam tikras Lietuvos Respublikos vadovybės klaidas. Pasak pranešėjo, į kairę tokius žmones stūmė neapgalvota Lietuvos politika, per didelė klerikalizacija, ryškus dešinėjimas, dėl to tokie inteligentai kaip Venclova tarsi savaime perėjo į Sovietų Sąjungos politikos rėmėjų pusę. Tačiau Venclova pakankamai vėlai atsidūrė sovietų atstovybės kviestiniuose kultūros renginiuose, filmų peržiūrose.

Daug pasisakymų konferencijoje buvo skirta literatūrinei Venclovos veiklai (kritikai, poezijai, prozai), estetinėms ištakoms, sąlyčiams su vokiškąja ir prancūziškąja literatūra, vertimams. Tie vertinimai objektyviai

nusakė Venclovos literatūrinio palikimo padėtį dabar. Joks vertinimas negali prikelti sovietinės ideologijos štampų prisodrintos kūrybos – ji lieka „gyva“ tik tame pačiame sovietiniame kontekste. Pasak Tomo Venclovos, iš literatūrinio jo tėvo palikimo išliks keliolika eilėraščių, keli apsakymai ir kelios recenzijos. Antanas Venclova tarsi norėjo pasakyti kažką daugiau, ir kartu stengėsi neperžengti ideologinių draudimų ribų. Dėl to atsiranda tam tikras dviprasmiškumas. Todėl atsiminimų knygoje „Jaunystės atradimas“ Lietuva, pasak Alfonso Nykos-Niliūno, veikiau primena ne fašistinio pragaro, o prarasto rojaus įspūdį.

Antano Venclovos asmenybę ir jo laiką atspindi jo dienoraštis, pradėtas 1956 m. ir rašytas iki pat mirties. Dienoraštis yra iš dalies paskelbtas ir visi norintys gali su juo susipažinti. Sunku pasakyti, kur čia regime kaukę, o kur tikrą žmogų. Autorius džiaugiasi sovietiniais laimėjimais ir puikiai naudojasi jam suteiktomis privilegijomis, pavyzdžiui, galimybe keliauti po visą pasaulį. Jis prisipažįsta, kad savo didžiąją sovietinę tėvynę pažįsta blogiau negu užsienio šalis, o Europa jam net atsibodusi, išskyrus gal Prancūziją ir Italiją. Kartu dienoraštyje atsiskleidžia gniuždanti kūrybinė atmosfera, nuolatinis kišimasis net į tokių autorių kaip Vinco Mykolaičio-Putino ir Kazio Borutos kūrybos procesą. Venclova nuolatos skundžiasi pervargimu, išsekimu, depresija, nori būti tik paprastu rašytoju. Manau, tokio pobūdžio tekstai gerai parodo nykią sovietinę postalininę kultūrinę atmosferą, persunktą ne vien socrealistinių chimerų, bet kartu nykaus miesčioniškumo, provincialios dvasios ir veidmainystės. Neabejotina, kad autorius buvo kultūros, knygos žmogus. Ne vienoje vietoje Venclova stebisi savo plunksnos bičiulių intelektualiniu ribotumu, nesidomėjimu naująja literatūra. Nuo vietos intrigų autorius nuolatos bėga į Maskvą ir džiaugiasi čia galįs kurti ir bendrauti su garsiais sovietiniais rašytojais, pirkti tuo metu sunkiai gaunamas retesnes knygas. Tam tikras atsargumas ir apsidraudimas vertinant sovietinę tikrovę buvo nulemtas ne vien autoriaus pažiūrų, bet ir rūpesčio dėl sūnaus Tomo „išdaigų“. Pastarasis savo dienoraštį slėpė šalia tėvo, tikėdamasis, kad ten jo niekas neperskaitys.

Savotiška konferencijos užbaiga buvo žvilgsnis į Juozo Keliuočio ir Venclovos santykių istoriją, parodanti, kad praeitį ir žmones vis dėlto reikia vertinti atsargiai. Keliuočio atsiminimuose Venclova vaizduojamas kaip sovietinio blogio įsikūnijimas. Tačiau skaitant Keliuočio dienoraščius, aiškėja, jog jis buvo egzaltuota asmenybė, labiau pasitikėjusi savo susikurtais vaizdiniais ir sapnais, negu realiai vykstančiais dalykais. Šis Venclovos hiperbolizuotas paveikslas nulemtas keistokų paties Keliuočio charakterio bruožų. Turbūt neapykantos priežastimi tapo Venclovos šaipymasis iš grafomaniškų Keliuočio pastangų.

Antano Venclovos portretas. 1965. Dail. Irena Trečiokaitė-Žebenkienė

Tomas Venclova atidžiai sekė kiekvieno pasisakiusiojo pranešimą, papildė jį savais, gyvais komentarais ir prisiminimais. Jo manymu, į tėvo gyvenimą ir kūrybą buvo pažvelgta objektyviai. Kur buvo galima, jis stengėsi būti tėvo advokatu. Nebuvo siekiama tėvo veiklą kaip nors pagražinti. Sovietinis laikotarpis buvęs patologiškas. Ir pateisinti tokius žmones kaip jo tėvas galima tik atsižvelgus į elgesį. Venclova iš tiesų buvo ne sovietinio blogio įsikūnijimas, o veikiau savotiškas „minkštosios linijos“ šalininkas, kitaip negu tokios odiozinės asmenybės kaip Teofilis Tilvytis ar Aleksandras Gudaitis-Guzevičius. Sunku pasakyti, kiek tokios konferencijos prisideda prie praeities įvertinimo. Manyčiau, negalima paslėpti tos slogios sovietmečio atmosferos, intelektualinės ir kultūrinės pilkumos. Be abejo, kai kurių dalyvių užuominose vis dėlto buvo galima įžvelgti tam tikras pastangas kairuoliškumą, net sovietinę sistemą laikyti šiek tiek geresne ar humaniškesne, negu fašistinių valstybių valdžią (nors pagal aukų skaičių to tikrai nepasakytum). Tam tikras ištikimybės tėvui ženklas buvo Tomo Venclovos prisipažinimas, kad jeigu gyvenimas būtų pasisukęs kitaip, jis būtų buvęs ne dešiniosios, o kairiosios inteligentijos gretose. Negalima pritarti ir tai nuomonei, kad kai kurių menininkų tarnavimas sovietinei ir komunistinei ideologijai tarsi pateisinamas tais kilniais idealais, kuriuos pastaroji skelbė, tuo tarpu dešinieji ir ypač fašizmą pasirinkę kūrėjai jau iš karto žinojo, kad susideda su blogiu. Jeigu ne 1940 m. okupacija, tokie autoriai kaip Venclova būtų pasirinkę kairuolišką liberalizmą. Tačiau laisvame krašte būti kairiuoju ar dešiniuoju – joks nusikaltimas.

Korupcinis mentalitetas

Į *NŽ-A* KLAUSIMUS ATSAKO POVILAS MALAKAUSKAS

Šių metų pradžioje buvo pristatytas Specialiųjų tyrimų tarnybos (STT) užsakymu „TNS Gallup“ 2005 m. gruodžio mėnesį atliktas sociologinis tyrimas „Lietuvos korupcijos žemėlapis 2005“. Ta proga į *NŽ-A* klausimus atsakė STT direktorius Povilas Malakauskas.

Kaip, remdamasis savo darbo patirtimi, apibūdintumėte lietuvių mentalitetą? Ar jis skiriasi nuo kaimyninių tautų?

Iš trylikos metų darbo Krašto Apsaugos tarnyboje ir STT patirties galiu pasakyti, ko pasigendu lietuviškame mentalitete. Ir pasigendu, ir bijau, kad netaptume provincija. Bijau provincialaus mąstymo. Manau, kad išliks stiprios tos valstybės, kuriose mąstoma globaliai. Netgi mes, mažos valstybės, – ne tik didžiosios mūsų kaimynės Rytuose ir Vakaruose, – jei nemąstysime taip pat, kaip ir jos, tapsime provincija.

Kai buvome Sovietų Sąjungoje, buvome ypatingi, buvome Rytų vakarai. Bijau, kad netaptume Vakarų rytais.

Bet juk kultūriškai esame Vakarų rytai?

Nenorėčiau, kad kai aplink vyksta įdomūs ir mums svarbūs procesai, mes, būdami arba pernelyg konservatyvūs, arba provincialūs, bijotume apie juos mąstyti. Bijome mąstyti, kaip mąsto amerikiečiai, rusai, kinai. Ačiū Dievui, Lietuvoje 1990-aisiais, kai kūrėsi ir ta pati Krašto apsaugos ministerija, ir URM, atėjo labai daug jaunimo, tad mąstymo proveržis šiose srityse, šiose struktūrose yra įvykęs. Todėl mes ir dalyvaujame procesuose Afganistane, Irake bei kitur.

Žinoma, kai kalbame apie identitetą, tam tikrą lietuvių konservatyvumą, vertybes, aišku, suvokiame, kad jas svarbu išsaugoti. Bet jas reikia derinti su globaliu mąstymu. Turime išlaikyti vertybes, bet neatsisakyti dalyvauti globaliuose pasaulio procesuose. Lietuvio mąstymas skiriasi nuo kokio nors japono mąstymo. Pats priėjimas prie problemos skiriasi. Ta įvairovė svarbi. Globalizacija niveliuoja skirtumus, ir tai nėra gerai. Nes tai reiškia, kad mažėja alternatyvų.

Grįžkime prie lietuvių mentaliteto. Kai kas mėgsta vadinti lietuvius kyšininkų tauta. Gal geriau reikėtų sakyti „antivalstybininkų tauta“?

Kalbant apie pilietiškumą, mūsų sociologiniai tyrimai tarsi liudytų, kad mūsų žmonės valstybės nemyli. Kita vertus, prisiminkime 1990 metus, kai žmonės buvo susivieniję. Ar tai buvo momentinis emocinis plykstelėjimas? Norėtųsi tikėti, kad ne. Kadangi turėjome ilgesnę valstybingumo tradiciją, galime sau daugiau leisti, negu kaimynai latviai ir estai. Galime sau leisti pažaisti su šiais dalykais. Tačiau jei valstybei kiltų pavojus, tikiu, kad mes vėl susivienytume.

Sulaukėte gan stiprios kritikos dėl sociologinio tyrimo ir svarstymų apie korupcijos priežastis ir lietuvių požiūrį į valstybę...

Tyrimas atsakė į kai kuriuos svarbius klausimus. Pagrindinis klausimas: suvokimo ir tikrovės santykis. Buvo tiriamas korupcijos reiškinio suvokimas ir tai, kaip tas suvokimas atitinka tikrovę. Vertinant atsakymus, reikia skirti tris etapus. Klausiant žmonių nuomonės apie valstybės institucijų korumpuotumą, pirmauja pagrindinės valstybės institucijos (Seimas, vyriausybė) ir politinės partijos. Žmonių, manančių, kad jos visai nekorumpuotos, kiekis neviršija 3%.

Kitas dalykas – spontaniški atsakymai. Čia tarp labiausiai korumpuotų Seimas ir vyriausybė nusileidžia medikams ir policijai. Pagaliau, paklausus apie valstybės institucijas, kurio-

klausiant, patirtis susipina su suvokimu. Tačiau įmonių vadovai sako ką kita: Seimas ir politinės partijos laikomi labiausiai korumpuotomis institucijomis. O jiems yra tekę turėti reikalų su šiomis institucijomis.

Kokia patirtis duoti kyšį? Per metus 23% gyventojų ir verslininkų prisipažįsta davę kyšį. Tad kyšininkavimo suvokimo ir kyšio davimo patirties mastai skiriasi kone keturis kartus. Galime klausti, kokie katalizatoriai veikia tikrovės suvokimą? Tyrimas liudija: virš 70% respondentų remiasi žiniasklaida ir tik 11% – patirtimi. Tie katalizatoriai yra ir mūsų kultūra, ir tam tikras mentalitetas. Taigi viena užduočių, kovojant su korupcija, yra mentaliteto, kultūros ir korupcijos švietimo reikalai.

Tačiau ar tai yra STT užduotis – šviesti visuomenę?

Visų pirma, įstatymai įpareigoja mus dirbti trimis kryptimis: baudžiamojo persekiojimo, prevencijos (siauraja prasme, t. y. sąlygas korupcijai sudarančių procedūrų, žaidimo taisyklių paieškos) ir švietimo. Ne tik įtikinti žmones, kad korupcija yra grėsmė, bet ir siekti, kad jie būtų aktyvūs, jei susiduria su korupcija. Kad žmonės ne tiktai atsidūrę tam tikroje situacijoje neduotų kyšio, bet ir praneštų, jei pastebi korupcijos reiškinius. Žmonės dabar yra pasyvūs. Šį santykį reikia pakeisti, tada ir rezultatai bus, tai nėra lietuviškas išradimas.

Trumpai sakant, baudžiamasis persekiojimas nukreiptas į reiškinio pasekmes; prevencijos tikslas – sukurti tokias sąlygas, kai korupcijos pagunda būtų minimali; švietimas turi įtikinti atsispirti net ir minimaliai pagundai.

Neturime manyti, kad vien baudžiamasis persekiojimas išspręs korupcijos problemą. Valstybė turi turėti baudžiamąjį įrankį, bet jis taikytinas tik ypatingais atvejais. Reikia žmogiškesnių ir efektyvesnių priemonių.

Ir kokios tai priemonės?

Mes keliame išlaidų deklaravimo idėją. Bent jau valstybės tarnautojų išlaidų. Didžiojoje Britanijoje 2003 m. įkurta vadinamoji Turto išieškojimo tarnyba (*Assets Recovery Agency*). Idėja paprasta: žmonės nusikalsta, idant įgytų tam tikrą turtą. (Turiu omenyje ne tik korupciją, bet ir, pavyzdžiui, prekybą narkotikais.) Ši tarnyba išieško turtą netaikydama baudžiamosios teisės. Tai efektyviausias būdas. Įprastomis sąlygomis, kai nusikaltęs

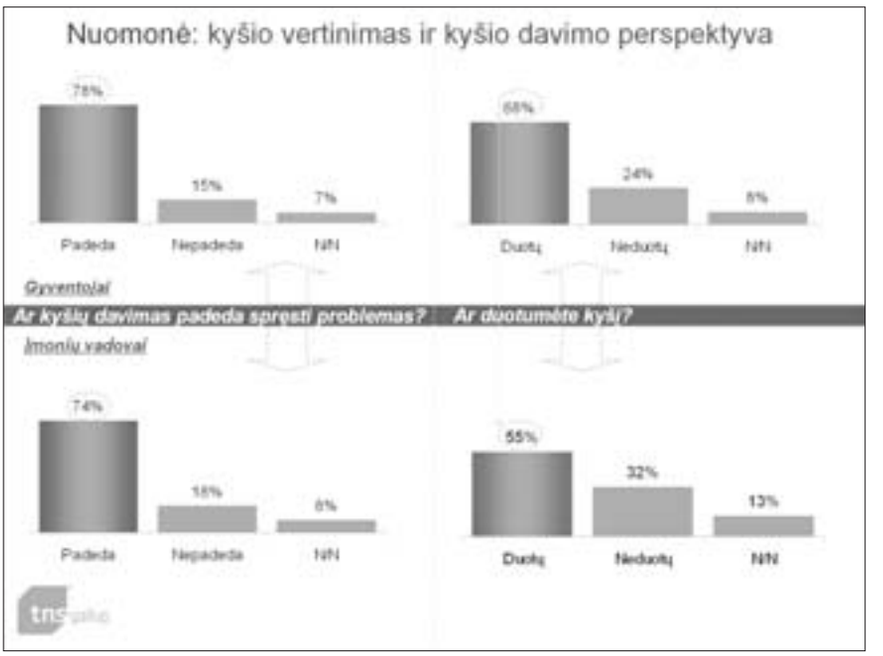

žmogus nubaudžiamas, jis netenka teisės metus dirbti valstybės tarnyboje, bet turtas jam lieka. Jei tai nusikaltėlis, jis naudos turtą naujiems nusikaltimams rengti, papirkinėti. O šiuo atveju remiamasi civiline teise, todėl nereikia įrodyti nusikaltimo. Jei valstybės tarnyboje dirbantis žmogus pats negali įrodyti, kad turimą turtą įgijo teisėtai, tai net jei jo turtas ir neišieškomas, jis bent apmokestinamas. Valstybė gali iš savo tarnautojų pareikalauti tokio įrodymo, kad jie yra sąžiningi ir gyvena pagal pajamas.

Pavyzdžiui, jei koks nors žurnalas paskelbtų informaciją, kad turiu brangių žemės sklypų, mokesčių inspekcija turėtų pasidomėti, iš kur žmogus, dirbantis valstybės tarnyboje, turi tokį turtą. Jei negalėčiau paaiškinti, mažų mažiausiai privalėčiau išeiti iš valstybės tarnybos ir sumokėti mokesčius. Žinoma, galima kalbėti ir apie tai, kad tas turtas galėtų būti iš manęs paimtas. Tai labai paprastas vaistas.

Ar jūs tikite, kad tokiais būdais galima įveikti korupciją?

Ką reiškia „įveikti korupciją“? Yra dalykų, savaime veikiančių korupcijos lygį. Pirmiausia tai ekonomika – kuria kryptimi ji juda; antra – kaip valstybė administruojama, ir trečia – kaip visuomenė žiūri į korupciją. Nepriklausomai nuo to, bus STT ar ne, jei šiose sferose bus einama teisinga kryptimi, korupcijos reiškiniai savaime mažės.

Tačiau mūsų valstybės tai netenkina. Todėl įkūrėme STT ir dabar galime kalbėti apie „multivitaminus“, kurie gydo visus valstybės sektorius vienu metu. Toks „multivitaminas“ ir būtų valstybės tarnautojų išlaidų deklaravimas. Tada mums nereikėtų kasdien bėgioti su mikrofonu paskui kiekvieną korumpuotą tarnautoją ir rinkti įrodymus. Visų pirma, tai labai brangu, be to, ir nepakankamai efektyvu.

Kitas „multivitaminas“, kuris turėtų būti įgyvendintas – vadinamasis „vieno langelio“ principas. Jis turėtų veikti visose srityse, kuriose žmonės susiduria su valstybės institucijomis. Tvarkant bet kurį reikalą, man turėtų būti pranešta, pirma, kokius doku-

mentus būtinai turiu pristatyti (beje, valstybės institucijos pačios turėtų surinkti visus jų apie mane turimus dokumentus ir nereikalauti manęs jų rinkti), antra – kiek tai kainuos, trečia – kada gausiu atsakymą, ir ketvirta – kokios bus pasekmės valstybei, jei ji laiku to nepadarys (kaip man atlygins). Kai kuriose srityse šis principas jau pradeda veikti: norite gauti naują pasą per vieną dieną – gausite, tik reikės daugiau sumokėti.

Bet štai kitoks pavyzdys: gimus vaikui, užuot gavę sveikinimo laišką ir pranešimą, kad pašalpa pervesta į jų sąskaitą, tėvai turi rinkti pažymas ir nešti jas į atitinkamą valstybės instituciją. Tarsi ten nežinotų, kad vaikas gimė. Tad žmonės, blogai vertindami valstybę, labiausiai pyksta ne dėl to, kad kartais reikia duoti kokį nors kyšį, o dėl to, kad jie nelaikomi žmonėmis, piliečiais. Norėdami gauti tai, kas jiems priklauso, jie verčiami lakstyti, rinkti visokiausius valdiškus dokumentus, tarsi prašydami išmaldos.

Kodėl šis „vieno langelio“ principas, apie kurį tiek daug kalbėta, neveikia?

Remiantis mūsų tyrimu, galima sakyti, kad valstybės administravimas yra šešėlinis. Jei valstybės institucijų veiklos procedūros yra be galo sudėtingos, dar pusė bėdos; blogiausia, kai tos procedūros specialiai sukuriamos ir jomis naudojasi nesąžiningi biurokratai: visaip vilkindami ir žemindami žmogų prie „oficialaus langelio“, prie kito, „privataus“, už papildomą atlyginimą sutvarko reikalą. Kodėl ši sistema efektyvi? Ne tik dėl to, kad tada sprendimai priimami greitai. Nesąžiningi biurokratai taip pat naudoja valstybės infrastruktūrą ir resursus, todėl ir šešėlinės sistemos išlaikymas jiems beveik nieko nekainuoja.

Korupcija yra visuomenės problema, blogis. Verslininkams ji yra net antroje vietoje pagal svarbą (narkomanija – tik ketvirtoje). Ji yra gyvenimo kliūtis net 80% respondentų. Tačiau dauguma žmonių nepaisant to duotų kyšį, nes jis padeda. O ką liudija atsakymai į klausimą, dėl ko žmogus neduotų kyšio? Nes prieštarauja įsitikinimams 12%, – įstatymams – 4%; apie kyšio davimo faktą praneštų tik 23% žmonių, ir tik 17% dalyvautų antikorupcinėje veikloje. Štai mūsų mentalitetas, ir jį reikia keisti.

Taigi yra tam tikra „tikrovė“ – reali korupcija. Esama katalizatorių, kurie transformuoja tikrovės suvokimą. Esama didelės korupcijos – apie 20%, – kurios poveikį stiprina neefektyvus administravimas. Visa tai visuomenės sąmonė transformuoja pagal tai, kaip tai pateikia žiniasklaida, ir „bloga“ valstybė virsta „korumpuota“ valstybe. Dėl nepasitikėjimo valstybės institucijomis išlieka aukštas korupcijos suvokimo indeksas. Galima eiti ir toliau: kai esama tokio nepasitikėjimo valstybės institucijomis, tai nedidelė injekcija (finansų ar idėjų prasme) gali padėti jums laimėti nemaža persvara rinkimus. Tai rodo, kad sistema yra nestabili. Taigi didėja valstybės užvaldymo arba politinės sistemos pasikeitimo rizika.

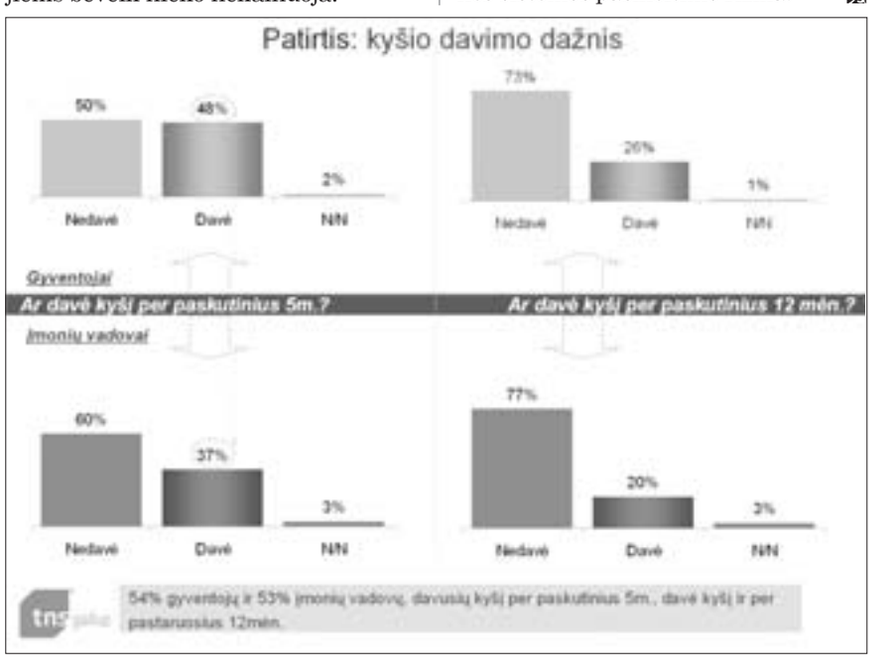

Kokia praktinė humanitarinių mokslų nauda?

NAGLIS KARDELIS

Dar praėjusio šimtmečio, vadinto technikos amžiumi, pabaigoje buvo sakoma, kad arba XXI šimtmetis bus humanistikos, humanitarinių mokslų amžius, arba jo apskritai nebus. Deja, perkopusios šimtmečių slenkstį žmonijos dvasinė trumparegystė, regis, tik dar labiau padidėjo, o humanistikos padėtis tapo dar problemiškesnė.

Nesunku suvokti, kodėl humanitariniai mokslai buvo niekinami ir merdėjo sovietmečiu: juk visa sovietinė sistema buvo dehumanizuota ir dehumanizuojanti, ji siekė ugdyti ne laisvą žmogų, o padarą, visiškai paklusnų sistemai ir neklausinėjantį nei apie žmogiškąsias vertybes bei žmogiškąją savo paties vertę, nei juo labiau apie tai, kas pranoksta patį žmogiškumą. Kadangi visas sovietinis mokslas tebuvo galingo karinio komplekso priedėlis, tikslieji mokslai sovietmečiu iš tiesų klestėjo – kai kuriose matematikos ir gamtotyros srityse sovietiniai mokslininkai pirmavo pasaulyje.

Žlugus nužmoginančiai sovietinei sistemai ir atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, humanitarams atrodė, kad humanistika netrukus beveik savaime suklestėsianti. Tiesa, per pirmuosius maždaug dešimt atkurtos valstybės gyvavimo metų humanistikos padėtis buvo tikrai pagerėjusi: suaktyvėjo idėjų apykaita, pagyvėjo akademinis gyvenimas, mezgėsi ryšiai su užsieniu, perimta vakarietiška humanitarinių mokslų patirtis. Tačiau pasirodė, kad šis pagerėjimas buvo laikinas: humanitarai, bene daugiausia prisidėję gaivindami laisvės, nepriklausomybės, laisvos ir atsakingos asmenybės, sąmoningos ir aktyvios piliečių bendruomenės idėjas, septynioliktaisiais nepriklausomos valstybės metais savame krašte savų biurokratų verčiami jaustis nepatogiai ir net nejaukiai, tartum užspeisti į kampą. Lyg būtų didžiausi veltėdžiai, jie turi nuolat įrodinėti savo ir savųjų mokslų reikalingumą visuomenei. Sujžūlėję mokslo biurokratai arogantiškai klausia humanitarų: kokia *praktinė nauda* iš jūsų ir jūsų mokslų?

Kadangi Lietuvos ir visos Europos ūkio raidos prioritetus šiuo metu nurodo vadinamoji Lisabonos strategija, kuria remdamasi Europa pažangiųjų technologijų lygiu turėtų netrukus pralenkti Jungtines Valstijas (ši strategija kaip du vandens lašai panaši į Sovietų Sąjungos planus „pavyti ir pralenkti“ JAV), visose ES šalyse nesunku įžvelgti direktyvomis formuojamą karštligišką, voliuntaristinį planą aklai, vienpusiškai, tartum karo metu mobilizuoti visus Europos mokslo išteklius taip, kad jie būtų nukreipti vien žinių ekonomikai plėtoti ir aukštosioms technologijoms kurti, kitaip tariant, technologinėms varžyboms ir ekonominiam karui su Amerika. Nereikia būti pranašu, kad suvoktum, jog šias technologines varžybas su JAV Europa neišvengiamai pralaimės dar gėdingiau, nei kadaise pralaimėjo Sovietų Sąjunga. Nors ekonominiai Jungtinių Valstijų ir Europos Sąjungos ištekliai panašūs (kai kuriais atžvilgiais Europa netgi turi akivaizdžių pranašumų), Amerikos visuomenė yra iš prigimties daug veržlesnė, ekonomiškai dinamiškesnė, geriau prisitaikanti prie permainų.

Karingai nusiteikusiems europiečiams būtų pravartu prisiminti, kad ginklavimosi varžybos su JAV dar taip neseniai sužlugdė Sovietų Sąjungos ekonomiką. Panašiai ir ES, visą savo mokslo potencialą mobilizavusi vien ekonominiam karui su Jungtinėmis Valstijomis, dėl vienpusio intelektinių išteklių nukreipimo viena abejotino perspektyvumo vaga tik sužlugdytų savo universitetus ir visą humanitarinę Europos kultūrą.

Bijau, kad arogantiška ir trumparegiška Lisabonos strategija sukels Europai tragiškesnių pasekmių, nei 1755-ųjų žemės drebėjimas – Lisabonai. Ką ir kalbėti apie tai, kad europiečių bandymai priešpriešinti save amerikiečiams yra netoliaregiški tuo požiūriu, kad silpnina bei ardo Vakarų pasaulį iš vidaus. Nors apie Europą ir Ameriką dažnai kalbame kaip apie skirtingas civilizacijas, vis dėlto, nepaisant daugelio ryškių skirtumų, jos abi yra tartum du vieningos Vakarų civilizacijos poliai, atskirti Atlanto. Iš Rytų kylančių iššūkių akivaizdoje šie du Vakarų civilizacijos poliai – europietiškasis ir amerikietiškasis – turėtų ne konfrontuoti, o suradę savąją „specializaciją“ vienas kitą papildyti ir stiprinti: europietiškasis Vakarų civilizacijos polius turėtų sergėti ir puoselėti humanistines Vakarų pasaulio vertybes, kurios morališkai stiprintų ne tik Europą, bet visą abiejose Atlanto pusėse įsikūrusį Vakarų pasaulį, o amerikietiškasis Vakarų civilizacijos polius savo ruožtu privalėtų būti atsakingas už technologinę viso Vakarų pasaulio

pažangą ir karinę apsaugą.

Nors humanitariniai mokslai, sunkiai randantys savo vietą „*žinių* ekonomikos“ ir „*informacinės* visuomenės“ architektų planuose, išgyvena nelengvus laikus visoje Europoje, Lietuvoje juos, atrodo, norima pamažu visiškai sunaikinti. Tragikomiška tai, kad siekdami išvengti savųjų disciplinų ir akademinių institucijų „holokausto“, įvairių sričių humanitarai kaip paskutinio šiaudo dar bando griebtis žydiškosios tematikos. Humanistiką puldinėjantys mokslo valdininkai laikosi klastingos „puolimo ir atsitraukimo“ taktikos: sulaukę itin stipraus humanitarų ir visos akademinės bendruomenės pasipriešinimo jie *nenubausti* kaip niekur nieko atšaukia savo absurdiškas mokslo „sklaidos“ direktyvas – tačiau tik iki kito karto, kol sumąstys, kaip humanitarų pasaulį užpulti dar įžūliau ir klastingiau. Baugu klausytis, kaip keli „žali“, humanistinėms vertybėms akli mokslo biurokratai bei voliuntaristiškai nusiteikę pienburniai ministerijų valdininkai akademikams rėžia tiesiai į akis: jūs čia kalbėkite, ką norite, o mes vis tiek padarysime taip, kaip mums atrodys reikalinga... O humanitarinių institutų direktoriams jie sako: nebijokite, mes jūsų įstaigų neuždarysime iš karto – *mes jus nugaišinsime pamažu, lėtai nugaluosime*... Susidaro įspūdis, kad visa akademinė bendruomenė ir netgi pats respublikos Prezidentas bejėgiai prieš kelis įsisiautėjusius veikėjus, kuriems normalioje šalyje už dvasinį tautos genocidą – ir net *vien grasinimą juo* – grėstų vos ne Niurnbergo procesas.

Mokslo sklaida, akivaizdu, turi vykti, bet ji privalo vykti organiškai, pačių mokslininkų iniciatyva ir pagal paties akademinio pasaulio dėsnius, be išorinio kišimosi ir dirbtinio forsavimo. Sovietai savo mokslininkus nuo jų kolegų Vakaruose buvo atitvėrę geležine uždanga. Mūsų mokslo biurokratai, priešingai, lietuvių mokslininkus tiesiog prievarta varo į *akademinę tremtį Vakaruose*, vertindami mokslo darbus ne pagal jų esmę ir tikrąją mokslinę vertę, o tik pagal įvairias tų darbų atlikimo *aplinkybes* (visų pirma – pagal *vietos aplinkybę*). Sakytume, iš dešimties Aristotelio nurodytų kategorijų būtų pripažįstamos tik akcidencijos, o pati pirmoji – *substancijos* – kategorija būtų laikoma visiškai nereikšminga. Ką ir kalbėti apie tai, kad biurokratai nesuvokia (arba apsimeta nesuvokiantys) lietuvių kalbos reikšmės šalies kultūros plėtotei, archajiškiausią iš gyvųjų indoeuropiečių kalbų, kurią su didžiausia pagarba studijuoja visas pasaulis, pačioje Lietuvoje grasindami išstumti iš akademinės apyvartos ir paversti tik buitinių virtuvės plepalų kalba. Taip pat nėra ko kalbėti ir apie tai, kad valdininkai visiškai nesuvokia humanitarinių disciplinų ryšio su tautiškumu, nacionaline kultūros specifika, lemiančia esmingai *lokalų* humanistikos pobūdį. Tačiau tai nereiškia, kad humanistikos lokalumas rodo jos nesvarbumą palyginti su gamtos mokslais, kurie tautiniu požiūriu yra nežymėti, anoniminiai, todėl šia prasme tarptautiniai.

Humanistika Lietuvoje ne visada puolama tik iš blogos valios. Kartais paprasčiausiai nesuprantama, kad humanistikos iš viso negalima vertinti pagal tiksliesiems mokslams keliamus reikalavimus. Griežtai kalbant, humanistika ne tik nėra vienas iš technomokslų – tai apskritai nėra *joks mokslas*, o veikiau *tam tikra akademinių disciplinų grupė*. Šiuo požiūriu netgi nėra korektiška humanitarines disciplinas vadinti humanitariniais *mokslais*, nes šitaip jas pavadindami mes ir pačius humanitarus pradedame laikyti *mokslininkais*, o jų darbus nejučia imame vertinti pagal *technomokslams* taikomus kriterijus. Tada ir apie filosofiją ar literatūrologiją mokslo valdininkai gali su panieka retoriškai klausti: argi tai *mokslas*?..

Nepaisant to, kad įvairios humanistikos sritys griežtąja prasme nėra mokslai, dauguma jų vis dėlto yra solidžios akademinės disciplinos, kurių nevalia niekinti nei technokratams, nei biurokratams. Vakarų Europos kalbos netgi turi atskirus žodžius humanitarams ir gamtos mokslų atstovams įvardyti. Antai angliškai humanistikos disciplinos yra *humanities* – ir jokiu būdu ne *sciences* „mokslai“; tyrinėtojas humanitaras įvardijamas žodžiu *scholar* (iš graikiškojo *skholē* „laisvalaikis; mokykla“) – jis niekada nebus pavadintas žodžiu *scientist* „mokslininkas“ (iš lotyniško žodžio *scientia* „žinojimas, pažinimas“), kuris taikomas vien tiksliųjų mokslų atstovams. Terminų skirtumai rodo esmingus humanistikos ir gamtotyros tyrinėjimo tikslų bei metodų skirtumus, todėl humanitaras, *scholar*, Didžiojoje Britanijoje ar JAV niekada nebus vertinamas pagal pozityvistinius ir scientistinius technomokslo kriterijus, taikomus mokslininkui, *scientist*.

Kadangi humanitarinės disciplinos siekia visiškai kitų tikslų, nei nuogų empirinių faktų *pažinimas*, kitaip tariant, paprastas *žinių, žinojimo* (*scientia*) įgijimas, nesunku suvokti, kodėl humanistika taip sunkiai dera su „*žinių* ekonomikos“ ir „*informacinės* visuomenės“ architektų planais, taip pat niekaip neįspraudžiama į visokiausių „strategijų“, panašių į Lisabonos, rėmus. Su tokiomis „strategijomis“ visada puikiai dera tik mokslas, visų pirma technomokslas (matematinė eksperimentinė gamtotyra), numanantis tam tikrą empiriškai konkrečių žinių įgijimą ir konkrečios informacijos apie žmogaus atžvilgiu išorinį pasaulį išmokimą. Beje, būtina atkreipti dėmesį, kad ir lietuviškas žodis „mokslas“, kuriuo neretai piktnaudžiaujama, yra padarytas iš veiksmažodžio „mokyti(s)“, taigi visiškai taip pat, kaip graikiški žodžiai *mathēsis*, *mathēma*, *mathēmatike* (sc. *tekhnē*) – iš graikiško veiksmažodžio *manthanein* „mokytis“. Iš graikiškojo *mathēmatikē* (*tekhnē*) kilo ir žodis „matematika“ – šią paralelę akcentuoju siekdamas parodyti, kad humanistika su *mokslu* siejasi ne daugiau nei su *matematika*. Jau Aristotelis, įtikinamai pagrindęs požiūrį, kad metafizikos klausimų negalima spręsti matematikos (įprasto kiekybiškai nusakomo „mokymosi“ ir įprasto „pa-

žinimo“) metodais, suvokė, kad specifinį kiekvienos disciplinos metodą lemia ir formuoja savita tos disciplinos prigimtis, kurią privalu įžvelgti iš anksto, dar prieš pradedant taikyti konkretų metodą.

Gamtos mokslų paskirtis – įgyti naujų žinių, *išplėsti* pažinimą naujais empiriniais faktais. Tuo tarpu humanistikos tikslas – turimą žinojimą *interpretuoti* grynąjį mokslą pranokstančiame filosofiniame kontekste, susieti su žmogiškosiomis vertybėmis ir šitaip tą žinojimą *pagilinti*. Panašiai kaip mokslo (gamtos mokslų) karaliene pagrįstai laikoma matematika, humanistikos karaliene, man regis, reikėtų laikyti filosofiją. Šia proga galime pabrėžti, kad filosofija viršesnė net už matematiką, nes ir vadinamąjį *mokslinį pasaulėvaizdį* iš esmės kuria būtent humanistika (ypač filosofija), o ne gamtos mokslai: mat patys savaime, be platesnio konteksto jokie empiriniai faktai ir moksliniai jų nustatymo būdai nepajėgia interpretuoti tikrovės, taigi ir formuoti pasaulėvaizdžio.

Gamtotyra, leisdama žmogui įvaldyti gamtą arba bent mažiau nuo jos priklausyti, žmogaus gyvenimą padaro *galimą, fiziškai įmanomą*. Būtent šiuo požiūriu gamtotyra – ir tik ji – yra žmogui *praktiškai naudinga*. Tuo tarpu humanistikos paskirtis – pasiekti, kad žmogus, jau pajėgiantis pasaulyje išlikti, dar ir *norėtų* jame gyventi, atrasdamas pasaulyje tam tikrą savosios būties prasmę, patirdamas būties pilnatvės ir laimės jausmą. Psichologai būtų teisūs sakydami, kad humanistikos tikslai yra esmingai susiję su galutine dvasinių žmogaus potencijų realizacija, su galutine žmogiškumo esmės išraiška. *Galėti išgyventi* ir *norėti gyventi* toli gražu nėra tapatūs dalykai. Mat įmanoma įsivaizduoti žmogų, labai *trokštantį* gyventi, bet *neturintį galimybių* išgyventi. Ir lygiai taip pat nesunku įsivaizduoti žmogų, *galintį*, bet *nenorintį* gyventi. Todėl humanistikos paskirtis ir netgi savita *praktinė jos nauda* turėtų būti siejama ne su konkrečiomis faktinėmis žiniomis, padedančiomis plėtoti ūkį, pritraukti investicijas ir kurti didelę pridedamąją vertę, taigi didinančiomis paskiro žmogaus ir visos tautos fizinio išlikimo galimybes, o su humanistikos pajėgumu taip interpretuoti pasaulį, kad žmogus, įstengdamas įžvelgti savo būties pasaulyje prasmę ir patirdamas palaimingą būties pilnatvės jausmą, *trokštų* pasaulyje gyventi ir niekada savo valia nesirinktų mirties vietoj gyvenimo. Būtent šiuolaikinė mirties kultūra kelia humanistikai didžiausią iššūkį: moralinis fiziškai klestinčio šiuolaikinio žmogaus pakrikimas, grėsmingai augantis depresijos aukų ir savižudžių skaičius puikiai atskleidžia, kad humanistinių vertybių stokojantis gyvenimas, kuriame žmogus gali mėgautis gausybe paskirų technomokslo sukurtų *praktiškai naudingų* daiktų, paimtas kaip visuma, žmogui jau gali atrodyti visiškai bevertis, nevertas gyventi, kitaip tariant, būti jam *praktiškai nenaudingas*...

Tada suvokiame, kad net humanistika gali būti *naudinga* – ir ne šiaip naudinga, o būtent *praktiškai naudinga*. Humanistika ir jos puoselėjamos amžinosios vertybės yra tarsi oras, kuriuo kasdien kvėpuojame jo neužuosdami, todėl ir neįvertiname tikrosios jo svarbos. Bet kai humanistiką sunaikinsime, niekieno nepuoselėjamos vertybės pradės nykti ir vis labiau trauksis iš kasdienio mūsų gyvenimo. Tada pradės irti pati visuomenės sankloda, pats visuomenės audinys, kuris žmogui nepastebint formavosi tūkstantmečius ir kurį dabar laikome savaime suprantamu dalyku. Nustos galioti ne tik formali visuomeninė sutartis, bet ir paprasčiausios bendro žmogiško gyvenimo taisyklės, nes nužmogėjęs individai taps vis panašesni į žvėris. Akivaizdu, jog tada neliks jokios praktinės naudos ir iš gamtotyros pasiekimų bei visos technomokslu grįstos civilizacijos – ir, deja, bus jau vėlu klausti, kokia *praktinė* humanitarinių *mokslų* nauda...

Bagužas, Brunonas, kun., *Lietuvos piliečio kelias. Mes liudijame Kristų,* sud. A. Ivinskis, Varniai–Vilnius: Žemaičių vyskupystės muziejus, Mintis, 2006, 482 p.

Sovietų persekiojimai, kuriuos patyrė Telšių vyskupijos dvasininkai, paliudyti trejopai. Gana gyvi kunigo jubiliato atsiminimai perteikia asmeninę perspektyvą. 34 nukentėjusių konfratrų biografijos iškalbingos baudžiamųjų bylų faksimilių dėka. Priedas – represuotų dvasininkų žinynas – Gintaro Šidlausko parengtas pagal istorijos mokslo reikalavimus. O gausios pabiros fotografijos susidėsto į nenuobodžią visų aštuonių Telšių vyskupijos dešimtmečių mozaiką.

Paulius Subačius

Benediktas XVI. Joseph Ratzinger, *Jūsų džiaugsmo tarnas. Mąstymai apie kunigų dvasingumą,* iš vokiečių k. vertė Rasa Vabuolaitė, Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2006, 112 p., 2500 egz.

Dar devintame praėjusio amžiaus dešimtmetyje kardinolo Ratzingerio sakyti pamokslai atitinka Jono Pauliaus II posinodinio apaštališkojo paraginimo *Pastores dabo vobis* (1992) apie kunigų ugdymą šiuolaikiniame pasaulyje nuostatas: apie kunigo pašaukimą kaip tarnaujamąją kunigystę ir biblinį žodžio sėjėjo atsinaujinimą. Bet Benediktas XVI taip pat taikliai moko, kaip kunigui tarp nesėkmių ir sekuliarizacijos išpuolių nuolat kopti į Jėzaus kalną – mylėti, ganyti, sekti.

Gediminas Mikelaitis

Berkeley, George, *Trys dialogai*, iš anglų k. vertė Mykolas Drunga, Vilnius: Versus aureus, 2006, 157 p.

George'o Berkeley filosofija niekada nebūna nuobodi – minties originalumas tiesiog liejasi per kraštus. Su šiuo autoriumi galima nesutikti, tačiau neįmanoma paneigti jo minties paradoksalumo ir šviežumo. Tai tikro filosofo požymiai. Pagyrimo vertas vertėjo darbas ir jo įvadinis straipsnis. Berkeley tampa labiausiai lietuvių skaitytojui pažįstamu britų filosofu (antros knygos vertimas). Gerų žodžių nusipelno dailininkės darbas – knygą tikrai malonu laikyti rankose.

Alvydas Jokubaitis

Bulgakovas, Sergejus, *Stačiatikybė: Stačiatikių Bažnyčios mokymo apybraižos,* iš rusų k. vertė Remigijus Černius, Vilnius: ALK / Katalikų pasaulio leidiniai, 2006, 288 p.

Klasikinis teologinis veikalas, iš kurio katalikai manosi pakankamai sužiną apie stačiatikybę, o stačiatikiai abejoja, ar jis nors kiek autentiškai ją pristato. Knyga vis dėlto skaitytina – nors krikščioniškoji dogmatika autoriaus interpretuojama ganėtinai subjektyviai, autoriaus tikėjimas ir mąstymas daug ką joje nušviečia naujai ir gaiviai.

Vytautas Ališauskas

Campbell, Don, *Mozarto muzikos poveikis, sužadinantis muzikos galią kūnui gydyti, protui stiprinti ir kūrybinei dvasiai išlaisvinti*, iš anglų k. vertė Daiva Tamošaitytė, Kaunas: Vilties oazė, 2005, 336 p.

Nuo kalbų, jog buvo nužudytas dėl to, kad „Užburtojoje fleitoje" atskleidė masonų paslaptis, Mozartas *grabe* jau, manding, nebesivarto. Kitaip kam gi būtų reikėję įrodinėti, esą jo muzikoje „garsas yra tai, ką mūsų protėviai vadino „pradžių pradžia". Tai Rytų *Om* ir Vakarų Žodis". Perskaitęs knygą imi tikėti, jog Mozarto muzika sukelia smegenų vėžį – ją recenzavo du geri specialistai! Tiesa, vienas jų prasitaria, kad knyga „balansuoja ant fantastikos ir realybės ribos". Švelniai pasakyta. Tačiau „švogerių respublikoje" kitaip turbūt ne visada išeina.

Monguš Kenin-lopsan

Guchet, Yves, *Literatūra ir politika (XVI–XX amžiai)*, iš prancūzų k. vertė Genovaitė Druckutė, Vilnius: Kronta, 2005, 344 p.

Pradėjęs skaityti veikiai nusivili genialiu pavadinimo paprastumu ir universalumu: rašoma vien apie *prancūzų* literatūrą ir politiką. Tai enciklopedinio pobūdžio knyga – registruojami pagrindiniai XVI–XX a. prancūzų rašytojai, kūryboje „išreiškę" savąsias politines-visuomenines pažiūras. Literatūrinės „įžvalgos" pradedamos nuo kūrėjų biografijų ir politinių pažiūrų, žodžiu, medžiagos, pravarčios sudarinėjant politines rašytojų partijas. Pagrindinė knygos problema – problemos nebuvimas. Politinės tematikos aprašinėjimas ilgainiui pabosta ir ima kartotis; tampa akivaizdu, kad pasirinktas deskriptyvinis metodas neatskleidžia literatūros ir politikos santykio problemų.

Agnė Jurčiukonytė

*Liongino Baliukevičiaus – partizano Dzūko dienoraštis: **1948 m. birželio 23 d. – 1949 m. birželio 6 d.***, įžanginius straipsnius parašė ir sudarė **Algis Kašėta**, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2006, 188 p., iliustr.

Štai jums laiškas iš pragaro: „Bunkeris toks šaltas, kad mes negalim išlįsti iš po antklodžių [ir] turim jame išbūti po 14–15 valandų per parą", „šiaudai vandens pasemti pūva", „viduj tamsu kaip pragare". Aplink išdavikai, pasalos, trėmimai, sudužusios viltys, na, ir, žinoma, kone 100% perspektyva savo krauju užlieti turgaus aikštę.

Tačiau ne dabar, o tada užteko laiko mintims apie Dievą, artimą ir savo paties sielą. Bunkeriai ir apkasai pasirodo kietesnės lavinimo „įstaigos“ už šiandienį universitetą – ar šiandien atsirastų galinčių pasigirti mačius studentą, skaitantį, pavyzdžiui, Tolstojų?

Pranas Vildžiūnas

Lukauskaitė-Poškienė, Ona, *Apie laisvę ir apie tulpės žiedą,* Šiauliai: Lucilijus, 2006, 319 p.

Kultūrininkės, visuomenininkės, rezistentės, sovietinio konclagerio kalinės, žmogaus teisių gynėjos, poetės Lukauskaitės-Poškienės knygoje – beveik visas kūrybinis ir epistolinis palikimas, atsiminimai apie ją. Kūryboje įdomiausia – atsiminimų refleksija, dokumentiniai vaizdai, sovietinio pragaro paveikslas, bet be rezignacijos. Išsamus ir svarus Dalios Striogaitės straipsnis. Ši sovietinės okupacijos nepavergta asmenybė – gyviausias šiuolaikinio pilietinio ir patriotinio ugdymo pavyzdys.

Gediminas Mikelaitis

Manent, Pierre, *Žmogaus miestas*, iš prancūzų k. vertė Petras Račius, Vilnius: Margi raštai, 2005, 291 p.

Arūnas Sverdiolas dabartinę Lietuvos visuomenę apibūdina kaip „lėkštutę lėkštutėlę“. Manent knyga netinka tokiai visuomenei. *Ji* reikalauja skonį filosofijai turinčio ir išprususio skaitytojo. Tai viena subtiliausių liberalizmo ir liberalios visuomenės kritikų. Perskaitęs šią knygą supranti, kodėl mūsų visuomenė tampa vis lėkštesnė. Už šiuolaikinių Vakarų visuomenių banalumo, vulgarumo ir ciniškumo stovi moderniojo politinio ir filosofinio mąstymo prielaidos.

Alvydas Jokubaitis

Religinis kolokviumas Vilniuje (1585 06 14) dėl straipsnio apie Viešpaties Vakarienę, par. **Jolanta Gelumbeckaitė, Sigitas Narbutas**, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, 244 p.

Kalvinistų ir liuteronų disputo, kaip teisingai suprastina Eucharistija, protokolas. Diskusija baigėsi niekuo: kalvinistas Volanas apkaltino liuteronus žmonių parašytus raštus (t. y. jų Bažnyčios tikėjimo išpažinimus) statant aukščiau už Dievo žodį, liuteronas profesorius iš Karaliaučiaus Weissas atkirto, kad tuose raštuose nenukrypta nei nuo Dievo žodžio, nei nuo sveiko proto. Teologinis ir filologinis komentaras, originalo faksimilė, teksto perrašas labai naudingi. Deja, lietuviškas vertimas kartais nuveda į šoną, tad nemokant lotyniškai verta vis žvilgtelti ir į čia pat įdėtą vokišką vertimą.

Pilypas Mikoša

Suvorovas, Viktoras, *Pergalės šešėlis. Pirma knyga*, iš rusų k. vertė Vytautas Mikailionis, Vilnius: Vaga, 2005, 420 p.

Prieš 5 metų pasirodžiusi efektyviausio kovotojo su sovietiniu „istorijos melu“ studija skirta nuvainikuoti maršalui Georgijui Žukovui, ne vieną dešimtmetį ne tik Sovietijoje/Rusijoje tebelaikomam „nenugalimuoju“, talentingiausiu sovietiniu karvedžiu. Pavaizdžiu ir įtaigiu stiliumi autorius tapo bailaus partinio karjeristo, nuožmaus štabo intrigų meistro, negailestingo „patrankų mėsos“ praktiko, stambaus „karo grobio“ privatizuotojo portretą. Paskutinis štrichas skirtas didžiausiam maršalo kariniam „stebuklui“ – 1954 m. rugsėjo 14 d. „branduoliniam eksperimentui“ Tockio poligone, kai 300 m aukštyje susprogdinus 400 kilotonų bombą dalis iš 45000–60000 karinių manevrų dalyvių gyvi sukepė žeminėse, o kiti tapo latentinėmis radiacijos aukomis.

Nerijus Šepetys

Suvorovas, Viktoras, *Pergalės šešėlis II, Atsiimu savo žodžius*, iš rusų k. vertė Dalia Kasnikovskienė, Vilnius: Vaga, 2006, 603 p.

Sumanymas nuvainikuoti maršalą Žukovą išaugo į trilogiją. Antroji, „Pergalės 60-mečiui“ skirta knyga – savitas šaltinių kritikos šedevras. Autorius įtikina, kad kiekvienas naujas Žukovo „Atsiminimų ir apmąstymų“ ([1]1969) leidimas – tarsi „SSKP istorija“ Stalino laikais – iki šiol kiekvienąkart redakciškai „patobulinamas“ taip, jog atitiktų oficialios propagandos apie „Didįjį Tėvynės karą“ ir Stalino epochą *aktualiausią* versiją. Tarp (po)sovietinių „atsiminimų“ fantazijos, istoriografijos „melagingų tiesų“ ir publikuotų dokumentų kupiūrų Suvorovui nepaklysti padeda savikritika: Žukovas buvęs ne tik klastingas, žiaurus ir bailus, bet ir niekam tikęs karvedys.

Nerijus Šepetys

Шлевис, Герман, *Православные храмы Литвы,* Вильнюс: SAVO / Свято-Духов монастырь, 2006, 559 [1] p., iliustr., fals., žml.

Knyga apie šalimais egzistuojantį, bet lietuviams veik nepažįstamą pasaulį. Lietuvoje šiuo metu veikia 52 stačiatikių cerkvės, kai kurios įkurtos dar Algirdo laikais, kai kurios – tik atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę. Jei apie LDK laikus galima šį tą sugraibyti ir atmintyje, ir knygose, tai apie stačiatikių dabartį – tik šiame veikale. Užvis svarbiausia ne architektūra ir menai, bet gyvų brolių krikščionių tikrovė, dažnai perteikiama su visu jos prieštaringumu.

Vytautas Ališauskas

Aptariamas knygas galite įsigyti knygyne „Akademinė knyga“ (Universiteto g. 4, Vilnius)

Natūrfilosofinė pasaka

PALEMONAS DRAČIULA

Daugelis tiesiog nesupranta,... kaip aš galiu pakęsti dienos šviesą, kai visi trylika lietuvių filosofų, sutūpę rateliu, kiek įmanydami ją koneveikia.

G. K. Chesterton

Stebuklingo miško laukymėje kerojo galingas tūkstantmetis dubnikas. Jo plačiašakėje paunksmėje laimingas dienas leido, laigė ir ganėsi linksmoji baranova. Laukymę juosė sraunus upeliukas donskis. Jis buvo skaidrus ir tyras, čiurleno be pykčio, nes niekas į jį nebuvo dukart įbridęs. Upeliuko pakrantėje svyrinėjo berželis sverdiolas, kurio pavėsyje gražų ūkelį turėjo žvilgantis norkus. Tą ūkį jis tvarkė kapitalistiniais principais, todėl buvo visko pertekęs. Dar toje laukymėje gyveno piktasis nykštukas – mažeikis. Jis labai pavydėjo baranovai linksmumo. O donskio dugne gyveno raudonasis karosas, kuris norkui pavydėjo sėkmės ir gėrybių. Vieną gūdžią naktį mažeikis su karosu susimokė pakenkti baranovai ir norkui. Ir pasikvietė jie iš niekio šalies klastingąjį kerėtoją, pramintą Šliogeriu. Šis atskriejo tamsiais debesimis ir užleido ant laukymės atšiaurią gyslotą žiemą. Baranovos garbanėles tuoj padengė balčius, norkaus aruodus ištuštino aštriadančiai gaižučiai, o donskio srovę sukaustė ledas. Tad nutarė baranova su norkumi keliauti pas gerąjį burtininką dobryniną, kuris jau daugelį metų kankinosi prikaustytas prie belapio ozolo, dunksančio pačiame nuošaliausiame poviliūne. Vos išėję iš miško, kryžkelėje pamatė nužydėjusio politolotoso poza sėdintį išminčių maharadžvilą. Šis, pamatęs keliauninkus, tarė: į kairę eisi – degėsys, į dešinę pasuksi – plešnys. Tad baranova su norkumi patraukė tiesiai. Keliavo, keliavo, kol juos užklupo naktis. Ir ėmė aplinkui bubėti bubeliai ir stūgauti bingeliai, šmirinėti nekrašai ir dantimis kalenti kalendos. Ir tada:

virš pamaldaus didingo šilo
nužarstęs rūką į šalis
tarytum paristas iškilo
ugninis grigo kamuolys.

Sėdo baranova su norkum į žvaigždėtus grigo ratus, kurie nunešė juos į patį marmančio poviliūno vidurį. Ir išvydo jie čia dunksant bežadį ozolą, prie kurio prikaustytas kankinosi dobryninas, baisiausiai sulysęs, apėjęs greimais ir aptekęs raibais laučiais. Pajutęs artėjant vaduotojus, iš už ozolo grėsmingai išpėdino gauruotas meškauskas. Bet staiga iš aukštybių nusileido dangiškasis kavolis, išsitraukė ką tik nusikaldintą kardelį ir nukirto meškauskui galvą. Tada juos puolė didžiulis širšinas, bet griebė baranova jį už gelūno ir nusviedė į poviliūno gelmę. O tuo metu norkus grandines atraizgė ir išvadavo gerąjį dobryniną. Ir viskas kaipmat atsimainė: poviliūnas vešlia sodeika tapo, ozolas varvančia putinaite sužydėjo, raudonasis karosas auksiniu rybeliu virto, tik piktasis mažeikis į degučio statinę įkrito ir po šiolei ten murkdosi.

Iš tiesų... juokinga...

O žaliojoje laukymėje girnius su mileriumi pyragus kepė, pivorius visus alumi girdė, ir stojo tada pasaulyje amžinoji šv. Valentinavičiaus diena.